

tarafından işgal edilmemesini ve fakat işgal edilmiş olduğuna nazaran yapılan işten ricali temin için efkârı umumiyeyi irticaa teşvik ediyor. Cumhuriyet şekli idaresinin kabulünde, hatayı fâhiş olabileceğini iddia eden zatça hatanın neresinden dönülürse kâr addedilmek tabiidir. Rauf Bey cumhuriyet şeklinin takarrür ve ilân edilmesi noktasına temas ettiği zaman şu yolda beyanatta bulunuyor: "... Efkârı dağıttılar. Bilâhare şekli cumhuriyetin bir günde takarrür ettirilerek ilânı halkça gayrimes'ul zevat tarafından tertip edilen bir şeklin emrivaki halinde ihdas edildiği fikri ve endişesi hâsıl oldu. Bu endişe pek tabii görülmelidir. Ve bundan halkımızın geçen tecarüpten mütenebbih olduğunu ve uyanıklık peyda ettiğini anlıyarak memnun olmalıdır. Ben şahsan memnunum. "Efendiler, şekli cumhuriyeti bir günde taknin ve ilân eden, Rauf Beyin de pek güzel tarif ve tavsif eylediği veçhile "istiklâl mücahedemizin yegâne temeltaşı olan ve hakimiyeti milliyeyi bilâkaydüşart tatbikte yüksek kudret ve kabiliyet gösterdiği, neticeyi fi-liyesile sabit olan, Büyük Millet Meclisi" idi. Mevzuubahs ettiği gayrimes'ul zevattan maksadı Meclis efkârını cumhuriyet ilânına imale eden ve Meclise bu hususta teklifatta bulunan ise, o, ben, idim ve onun ben olduğumu, herkesten daha iyi Rauf Beyin anlayabileceğini kabul etmek hata yoktur. Eğer bunda hata varsa, "senelerden beri meyanemizde arkadaşlık ve kardeşlik hislerinden başka mütekebil itimat ve bana karşı yüksek hürmet hisleriyle mütehasis olduğunu" ifade eden Rauf Beyin beni hiç tanımamış olduğuna hükmetmek lâzımgelir.

Benim teşebbüsat ve icraatımı, halkın endişesini mucip olacak mahiyette telâkki ve ilânı şadümanî eden halk namına aksini, fuzulî olarak, beyan etmek, halka bu endişeleri sun'î olarak telkin için teşebbüs etmektir. "Halkın geçen tecarüpten mütenebbih olduğunu ve uyanıklık peyda ettiğini anlıyarak memnun olmalıdır; ben şahsan memnunum." diyen Rauf Beye, bu vesile ile bir noktayı hatırlatmak mümkündür. Halkta, teyakkuz ve intibah hislerini inkişaf ettirmeye ömrünü hasretmiş bir adama karşı böyle konuşulmaz ve halkta bu hassasiyetin tecellisini görmekte kendisinin benden ziyade izharı memnuniyete ne hakkı ve ne de salâhiyeti vardı. Rauf Bey, bütün vatani düşmanlara işgal sahası yapabilecek Mondros Mütarekenamesinin, sevkulceyş noktasından bahseden maddesini emrivaki halinde kabul ettiği zaman, milletin ne kadar dilhun ve endişenak olduğunu hissetti mi? Son zamana kadar; cumhuriyet ilânının ferdasında bile, resminin altına Mondros Mütarekesini imzalayan, fakat Lozan Muahedenamesi ile de intikamını alan Rauf Bey" klişesile - taraftarlarının muntazaman propaganda ettikleri bu zat, Türk milletinin hakikî emellerine, samimî hislerine bizden fazla temas ettiğini, bizden fazla o emeller ve hislerle alâkadar ve münasebettar olduğunu iddiaya kadar ileri varmamalıdır.

Rauf Bey, beyanatının bir tarafında diyor ki: "Ricali mes'ule bu hakayiki (yani cumhuriyet ilânı esbabını) en salâhiyettar mercü müzakere ve karar olan Meclisi Ali vasıtasile milleti tenvir ve ezhanı tatmin edecektir; efkârı umumîyenin bunu bilmesi bir hakkı tabiisidir." Efendiler! Bu sözlerde mantık yoktur. Evvelâ Rauf Bey de demiyor mu ki "hakimiyeti milliyeyi bilâkaydüşart tatbik eden" Meclistir; o halde hangi ricali mes'ule, Millet Meclisini pek meşru ve âli bir karar itihaz ve anı esbabı mucibesile neşri ilân etmiş olmasından dolayı istizaha çekecektir?! Bir memlekette, bir heyeti içtimaiyede, bir inkulâp yapıldığı zaman cihette onun esbabı vardır. Ancak o inkulâbı yapanlar, inanmak istemiyen

oyunu gericiliğe özendiriyor. Cumhuriyet yönetim biçiminin kabulünde, büyük yanılıgı olabileceğini ileri süren kişiye göre yanılıgının neresinden dönülürse kâr sayılmak doğaldır. Rauf Bey cumhuriyet biçiminin kararlaştırılıp ilân edilmesi noktasına değindiği zaman şu yolda konuşuyor: ".. Görüşleri dağıttılar. Sonra da cumhuriyet biçimini bir günde kararlaştırarak ilân edilmesi halkta sorumsuz kişilerce düzenlenmiş bir yönetim biçiminin oldu bittiye getirildiği düşünce ve kaygısını doğurdu. Bu kaygı pek doğal görülmelidir. Ve bundan halkımızın geçmiş deneyimlerden ders alarak uyandığını anlıyarak kıvanç duyulmalıdır. Ben kendim kıvanç duyuyorum." Efendiler, cumhuriyet biçimini bir günde kanunlaştırıp ilân eden, Rauf Beyin de pek güzel anlatıp belirlediği gibi "Kurtuluş savaşımızın tek temeltaşı olan ve ulusal egemenliği kayıtsız şartsız yürütmekte yüksek güç ve yetenek gösterdiği, elde edilen olumlu sonuçla kanıtlanmış olan, Büyük Millet Meclisi" idi. Söz konusu yaptığı sorumsuz kişiden söylemek istediği Meclisin oyunu cumhuriyet ilânına yönelten ve Meclise bu konuda önerilerde bulunan ise, o, ben, idim ve onun ben olduğumu, herkesten daha iyi Rauf beyin anlayabileceğini kabul etmek yanlış olmaz. Eğer bunda bir yanlış varsa, "senelerden beri aramızda arkadaşlık ve kardeşlik duygularından başka karşılıklı güven olduğunu ve bana karşı yüksek saygı hisleri beslediğini" söyleyen Rauf Beyin beni hiç tanımamış olduğu yargısına varmak gerekir.

Benim girişimlerimi ve yaptığım işleri, halkta kaygı uyandıracak nitelikte saymak ve sevinç gösterileri yapan halk adına gereksiz olarak, tersini söylemek, halka bu kaygıları yapay olarak aşılama kalkışmaktır. "Halkın geçmiş deneyimlerden ders aldığı ve uyandığını anlıyarak kıvanç duyulmalıdır; ben kendim kıvanç duyuyorum." diyen Rauf Beye, bundan yararlanarak bir noktayı hatırlatabilirim. Halkta, tetikte ve uyanık bulunma duygularını geliştirmeye ömrünü adanmış bir adama karşı böyle konuşulmaz ve halkta bu duyguların doğduğunu görmekle kendisinin benden çok kıvanç duyduğunu söylemeye ne hakkı ve ne de yetkisi vardı. Rauf Bey, bütün vatani düşmanlara işgal alanı yapabilecek Mondros Ateşkes Anlaşmasının, strateji ile ilgili maddesini olup bitti biçiminde kabul ettiği zaman, milletin nasıl kan ağladığını ve ne denli kaygılandığını anladı mı? Son zamana kadar; cumhuriyet ilânının ertesi günü bile, resminin altına "Mondros Ateşkesini imzalayan, ama Lozan Antlaşmasıyla da öcünü alan Rauf Bey" klişesile yandaşlarının sürekli propagandasını yaptıkları bu adam, Türk milletinin gerçek isteklerini, duygularını bizden çok anladığını, bizden çok o istekler ve duygularla ilgilendiğini söylemek direnecek kadar ileri varmamalıdır.

Rauf Bey, sözlerinin bir tarafında diyor ki: "Sorumlu devlet adamları bu gerçekleri (yani cumhuriyet ilânının nedenlerini) en yetkili görüşme ve karar yeri olan Yüce Meclis aracılığıyla milleti aydınlatacak kafalardaki kaygıyı giderecektir; kamu oyunun bunu bilmesi doğal bir hakkıdır." Efendiler bu sözler akla yatkin değildir. Hele Rauf Bey de demiyor mu ki "ulusal egemenliği kayıtsız şartsız yürüten" Meclistir; öyleyse hangi sorumlu devlet adamları, Millet Meclisini pek yerinde ve doğru bir karar almış ve onu gerçekleriyle birlikte yayımlayıp, duyurmuş olmasından dolayı sorguya çekecektir? Bir memlekette, bir toplumda, bir devrim yapıldığı zaman elbette onun gerekçeleri vardır. Ancak o devrimi yapanlar, inanmak istemiyen inatçı düşmanlarını inandırmak zorunda

anut hasımlarını iknaa mecbur mudur? Cumhuriyetin elbette taraftarları ve aleyhtarları vardı; taraftarlar, ne için ve ne gibi kanaatlere ve mülâhazalara binaen cumhuriyet ilân ettiğini, aleyhtarlara izah ve kanaatlerinde ve icraatlarında isabet olduğunu isbat etmek isteseler de, onların, kastî temerrütlerini izale edebileceği kabul olunur mu? Bittabi taraftarlar muktedir iseler, mefkûrelerini herhangi bir suretle; ihilâlle, inkilâpla veya eşkâli mutebereden geçirerek tabik ederler; bu mefkûre inkilâpçularının vazifesidir. Buna karşı itirazlar, yaygaralar ve irticakârane teşebbüslerde, aleyhtarların yapmaktan geri durmayacakları hareketlerdir. Cumhuriyet idaremizin ilânında Rauf Bey ve emsalinin yaptıkları gibi.

Efendiler, aynı günlerde, İstanbulda bulunan ordu müfettişlerimiz de, gazetelere mülâkat vererek, muhtelif vesilelerle tertip olunan ziyafetlerde, nutuklar irat eyliyerek hissiyat ediyorlardı. Cumhuriyetin ilânı üzerine İstanbulda bazı zevat ve bazı gazeteciler, halifeye de, bir rol yaptırmak hevesine düştüler. Halifenin istifa ettiği veya edeceği hakkında, gazetelerde rivayetler, tezkîpler neşredildi.

Sonra dendi ki: "Haber aldığımızı göre mesele böyle bir rivayetten ibaret olmadığı gibi, bir tezkîple halledilecek kadar basit de değildir. Muhakkak olan bir cihet vardır ki, o da cumhuriyet ilânının yeniden bir hilâfet meselesi ortaya çıkarmış olmasıdır."

Halife, "yazıhaneleri başında oturdukları halde(!)" Vatan gazetesi muharirine beyanatta bulunmuştur; diyerek, halifenin bütün müminler tarafından asarı teveccüh gördüğü, Asyanın en ücra köşelerine varıncaya kadar âlemi islâmîdan binlerce mektup ve telgraf aldığı ve birçok mahallerden heyetler geldiği tarzında sözlerle hilâfet mevkiinin kolay kolay sarsılır bir mevki olmadığını anlatmaya çalıştıktan sonra, âlemi islâmîda itiraz vaki olmadıkça halifenin istifa edip çekilmeyeceği ilân olunuyordu. Aynı zamanda "hükûmet birçok dahilî mesaili tanzim etmekle meşgul olduğundan şimdiye kadar, vezaiî hilâfeti tesbit ile iştigale imkân bulamamıştır. Hükûmetin dahilî mesail ile çok meşgul olduğunu âlemi islâm da elbette bilir ve şimdiye kadar vezaiî hilâfet ile iştigale imkân bulunmamasını tabii görür." cümleleriyle, bizi vezaiî hilâfetin tesbitine davet ederken, şimdiye kadar, bunu yapmadığımızı mazur gören âlemi islâmın, bundan sonra mazur görmeyeceğini de bildirerek, nevama, tehdit ediliyorduk. Bir taraftan da, âlemi islâmın bu hususta, bize tesir yapması için nazarı dikkati celbedilmek isteniyordu. Vatan gazetesinin 9 Teşrinisani 1339 tarihli nüshasında okuduğumuz bu yazıları, 10 Teşrinisani 1339 günkü, Tanin gazetesinde, halifeye yazılan bir açık mektup takip etti. Lûtfi Fikri Beyin olan bu mektupta, halifenin istifasına dair haberlerden, milletin ne kadar müellim ve bedbaht kalmakta olduğunu isbat için bir vapur hikâyesi uydurulmuştu. Vapurda oturanların, halifenin istifası haberine muttali olunca çehrelerine hüzn ve endişe çökmüş.. Birbirlerini tanımayanlar samimî görüşmeye ve çok görüşmeye başlamışlar.. Müşterek endişe bunları bir dakikada dost etmiş..

Lûtfi Fikri Bey "Gönül istiyor ki bu istifa sözü ebediyen gömülsün kalsın." diyor, çünkü "dünya için bir musibet olur"muş..

Lûtfi Fikri Bey, millete şunu da telkin ediyordu: "Hayretle ve teessürle görülmelidir ki bugün şu hazineyi maneviyeye (yani hilâfete) taarruz etmek isteyen-

mıdır? Elbette Cumhuriyetten yana olanlar ve olmayanlar vardı; ondan yana olanlar, ne için ve ne gibi inançlarla ve ne gibi düşüncelerle cumhuriyet ilân ettiklerini, ona karşıt olanlara açıklayıp ve inançlarının ve yaptıkları işin yerinde olduğunu kanıtlamak isteseler de, onların, bilerek yaptıkları bu direnmeyi kırabilecekleri düşünülebilir mi? Elbette cumhuriyetten yana olanlar elerinden gelirse ülkülerini herhangi bir yoldan; ayaklanmayla, devrimle ya da kamuca beğenilecek yollardan uygularlar; bu ülkü devrimcilerin ödevidir. Buna karşı çıkmalar, yaygaralar ve gerici girişimler de, onu istemeyenlerin yapmaktan geri durmayacakları davranışlardır. Cumhuriyet yönetimimizin ilânında Rauf Bey ve benzerlerinin yaptıkları gibi.

Efendiler, o günlerde, İstanbulda bulunan ordu müfettişlerimiz de, gazetelere demeçler vererek, çeşitli olanaklardan yararlanarak düzenlenen şöenlerde, nutuklar çekerek duygularını belirtiyorlardı. Cumhuriyetin ilânı üzerine İstanbulda kimi kişiler ve kimi gazeteciler, halifeye de, bir rol yaptırmak hevesine düştüler. Halifenin çekildiği ya da çekileceği üzerinde, gazetelerde söylentiler, yalanlamalar yayımlandı.

Sonra dendi ki: "Haber aldığımızı göre sorun bir söylenti olmadığı gibi, bir yalanlamayla çözümlenecek kadar önemsiz de değildir. Kesin bir gerçek vardır ki, o da cumhuriyet ilânının yeniden bir halifelik sorunu ortaya çıkarmış olmasıdır."

Halife, "yazı masalarının başına oturup (!)" Vatan gazetesi yazarına demeç vermişti; diyerek, halifenin en uzak köşelerine varıncaya kadar islâm dünyasından binlerce mektup ve telgraf aldığı ve birçok yerlerden hey'etler geldiği yolunda sözlerle halifelîğin kolay kolay sarsılır bir konum olmadığını anlatmaya çalıştıktan sonra, Müslümanlar istemeyiz demedikçe halifenin çekilmeyeceği duyuruluyordu. Bir de "hükûmet birçok iç işleri düzenlemekle uğraşmakta olduğundan şimdiye kadar, halifelik görevini saptayamamıştır. Hükûmetin iç işlerle çok uğraştığını İslâm dünyası da elbette bilir ve şimdiye kadar halifelik görevi işini ele alamamasını doğal sayar" cümleleriyle halifelik görevlerini saptamaya çağırırken, şimdiye kadar, bunu yapmadığımızı haklı bulan İslâm dünyasının, bundan sonra haklı bulmayacağını da bildirerek, sanki, bize gözdağı veriliyordu. Bir yandan da, İslâm dünyasının bu konuda, bize etki yapması için dikkati çekilmek isteniyordu. Vatan gazetesinin 9 Kasım 1923 tarihli sayısında okuduğumuz bu yazıları, 10 Kasım 1923 günkü, Tanin gazetesinde, halifeye yazılan bir açık mektup izledi. Lûtfi Fikri Beyin olan bu mektupta, halifenin çekilmesiyle ilgili haberlerden, milletin ne kadar üzüntü ve acı duyduğunu kanıtlamak için bir vapur öyküsü uydurulmuştu. Vapurda oturanların, halifenin çekildiğini öğrenince yüzlerine üzüntü ve kaygı çökmüş.. Birbirlerini tanımayanlar içtenlikle konuşmaya ve çok konuşmaya başlamışlar.. ortak kaygı bunları bir dakikada dost etmiş..

Lûtfi Fikri Bey "gönül istiyor ki bu çekilme sözü sonsuz olarak gömülsün kalsın." diyor, çünkü "dünya için bu uğursuz bir yıkıntı olur"muş..

Lûtfi Fikri Bey, millete şunu da aşılyordu: "Şaşarak ve üzülmeye görülme-lidir ki bugün şu tinsel hazineye (yani halifelîğe) saldırmak isteyenler, dışardan

Cumhuriyetin ilânı üzerine halifeye yaptırılmak istenen rol ve halife için yapılan yayımlar

Cumhuriyetin ilânı üzerine halifeye yaptırılmak istenen rol ve halife lehinde yapılan neşriyat

ler, hariçten kimseler, mileli islâmiyeden Türkü çekemiyenler değildir. Bizzet, biz, Türkler kendi elimizle bu hazinenin elimizden ebediyen çıkarılmasını in- taç edebilecek teşebbüsatta bulunuyoruz!"

Efendiler, ecnebîler, hilâfete taarruz etmiyorlardı. Fakat, Türk milleti taarruzdan kurtulmuyordu. Hilâfete taarruz edenler, mileli islâmiyeden, Türkü çekemiyenler değildi. Fakat, Çanakkalede, Suriyede, Irakta, İngiliz ve Fransız bayrakları altında, Türklerle vuruşan mileli islâmiye idi. Türk milletine kolaylıkla taarruz etmek için mahfuziyeti tercih olunan hilâfetin, ortadan kaldırılmasını Türklük için bir intihardır, diye tavsif eylemek; hilâfeti ortadan kaldırmak için, biz, Türkler teşebbüsatta bulunuyoruz sözleriyle cumhuriyetin hedefini tasrih ve ilân etmek, şüphesiz tesirsiz kalmadı.

Lûtfi Fikri Beyin Taninde intişar eden açık mektubundaki noktai nazar, ertesi günü Tanin Başmuharriri tarafından teyid olundu.

11 Teşrinisani 1339 tarihli Taninin "şimdi de hilâfet meselesi" unvanlı başmakalesi okununca, cumhuriyetin ilânına mâni olamayanların, hilâfet makamını, herçibadabat, tutabiklek gayret ve faaliyetine geçtikleri anlaşılır. Bu makalede, şehzade mektuplarını neşrederek, efkârı, hanedan lehinde perverde etmeye çalışan Taninin, hanedan hukukuna karşı çirkin taarruz yapılmış ve bunu yapanın, Fırkamızın hasülhas zümresinden bulunmuş olduğu ve hükûmeti cumhuriyeti millet nazarında fena göstermek için, ne söylemek lazımsa onlar; yazıldıktan sonra, halifenin istifası şayiasına temas edilerek "arkadan arkaya verilmiş bir karar karşısındayız." deniyor ve "Millet Meclisinin bu kadar kayıt altında kaldığını, hariçte verilen kararları tescil mevkiine indirildiğini görmek cidden elim oluyor." sözleriyle, Meclis, aleyhimize teşvik ediliyor.. Cumhuriyet, ilânını kabul eden Meclisin hiç olmazsa hilâfetin ilgasını, emrivaki yapmamasını temine çalışılıyordu.

Tanin başmuharriri, hilâfet hakkındaki noktai nazar ve mütaleasını şu satırlarla tespit ediyordu: "Hilâfet bizden giderse, beş on milyonluk Türkiye Devletinin, âlemi islâm içinde hiç ehemmiyeti kalmıyacağını, Avrupa siyaseti nazarında da, en küçük ve kıymetsiz bir hükûmet mevkiine düşeceğimizi anlıyabilmek için büyük bir dirayete lüzum yoktur. Milliyetperverlik bu mudur? Hakkî milliyet hissini kalbinde duyan her Türk makamı hilâfete dört el ile sarılmak mecburiyetindedir."

Efendiler, hilâfet hakkındaki mütaleatımı, bundan evvel, izah ettiğim için, bu sözleri, burada, tahlile lüzum görmüyorum. Ancak, makamı hilâfete dört el ile sarılmak mecburiyetinde bulunan bir şekli idarenin, bir şekli cumhuriyet olamıyacağını anlıyabilmek için de, büyük bir dirayete lüzum olmadığını söylemekle iktifa edeceğim.

Taninin başladığımız başmakalesinin daha bir iki noktasına nazarı dikkati celbedeceğim.

Hanedanı Osmanide kabul edilmiş ve binaenaleyh ve ilelebet Türkiyede kalması tahtı temine girmiş hilâfeti elden kaçırmak tehlikesini icat etmek, akıl ve hamiyet ile, hissi milliyet ile zerre kadar kabili telif değilmiş (!..)

Tanin başmuharriri, kendisinin cumhuriyetçi olduğunu ilân etmişti. Fakat öyle bir cumhuriyetçi ki, cumhuriyeti idarenin başında halife olarak Osmanlı

kimseler, Müslümanlardan Türkü çekemiyenler değildir. Kendimiz, biz, Türkler kendi elimizle bu hazinenin elimizden sonsuza dek çıkarılmasıyla sonuçlanabilecek girişimlerde bulunuyoruz."

Efendiler, yabancılar, halifelige saldırmıyorlardı. Ama, Türk milleti saldırdıdan kurtulmuyordu. Halifelige saldıranlar, İslâm milletlerinden, Türkü çekemiyenler değildi. Ama, Çanakkalede, Suriyede, Irakta, İngiliz ve Fransız bayrakları altında Türklerle vuruşan İslâm milletleri idi. Türk milletine kolaylıkla saldırmak için korunması yeğlenen halifeligin, ortadan kaldırılmasını "Türklük için bir intihardır." diye nitelemeleri; halifeligi ortadan kaldırmak için, biz, Türkler girişimlerde bulunuyoruz sözleriyle cumhuriyetin ereğini belirtip duyurmak elbette, etkisiz kalmadı.

Lûtfi Fikri Beyin Taninde çıkan açık mektubundaki görüşü, ertesi günü Tanin yazarı destekledi.

11 Kasım 1923 tarihli Taninin "şimdi de halifelik sorunu" adlı başyazısı okununca, cumhuriyetin ilânına engel olamayanların, halifeligi, ne olursa olsun, tutabilmek için çaba göstermeye ve çalışmaya başladıkları anlaşılır. Bu yazıda, şehzade* mektuplarını yayımlayarak, kamu oyunu, padişah soyundan olanları sevdirmeye çalışan Taninin, padişah soyunun haklarına karşı çirkin saldırı yapılmış ve bunu yapanın, Partimizin en seçkin takımından olduğu ve cumhuriyet hükûmetini millete kötü göstermek için, ne söylemek gerekse onlar; yazıldıktan sonra, halifenin çekilmesi söylentisine değinilerek "arkadan arkaya verilmiş bir karar karşısındayız." deniyor ve "Millet Meclisinin bu kadar kayıt altında kaldığını, dışarıda verilen kararları deftere geçirmek durumuna düşürüldüğünü görmek gerçekten acı oluyor." sözleriyle, Meclis, bize karşı kıskırtılıyor.. Cumhuriyet ilânını kabul eden Meclisin hiç olmazsa halifeligin kaldırılmasını, olup bitti yapmamasını sağlamaya çalışılıyordu.

Tanin yazarı, halifelikle ilgili görüş ve düşüncesini şu satırlarla saptıyordu: "Halifelik bizden giderse, beş on milyonluk Türkiye Devletinin, İslâm dünyası içinde hiç önemi kalmıyacağını, Avrupa politikası karşısında da, en küçük ve değersiz bir hükûmet durumuna düşeceğimizi anlıyabilmek için büyük bir yetenek gerekmez. Ulusseverlik bu mudur? Gönlünde gerçek ulusçuluk duygusu olan her Türk halifelige dört el ile sarılmak zorundadır."

Efendiler, halifelikle ilgili düşüncelerimi, bundan evvel, açıkladığım için, bu sözleri, burada, irdelemeye gerek görmüyorum. Ancak, halifelige dört el ile sarılmak zorunda bulunan bir idare biçiminin, bir cumhuriyet biçimi olamıyacağını anlıyabilmek için de, büyük bir yeteneğin gerekli olmadığını söylemekle yetineceğim.

Taninin incelemeye başladığımız başyazısının bir iki noktasına daha dikkati çekeceğim.

Osmanlı soyunca kabul edilmiş ve bu nedenle ve sonuna kadar Türkiyede kalması sağlanmış olan halifeligi elden kaçırmak tehlikesini yaratmak, akıl ve yurtseverlikle, milliyetçilikle hiç ama hiç bağdaşmazmış (!..)

Tanin başyazarı, kendisinin cumhuriyetçi olduğunu ilân etmişti. Ama öyle bir cumhuriyetçi ki, cumhuriyet yönetiminin başında halife olarak Osmanlı soyu

* Padişah oğlu (B.Y.)

hanedanı bulunacaktır. Yoksa, yapılan hareket akıl ve hamiyet ile, hissi milliyet ile zerre kadar kabili telif olmamış.. Hilâfeti, elimizden gitmesine zerre kadar imkân kalmıyacak surette muhafazaya memur imişiz. Vücudu meydana çıkan tertibat akim kalsın imiş..

Efendiler, bu yazıların manası ve bu mütalealardan maksat ne olduğu bugün sühuletle anlaşılacaktır. Yarın, daha bariz bir surette anlaşılacaktır. Ensali âtiyenin, Türkiyede cumhuriyetin ilânı günü, ona en birahmane bir surette hücum edenlerin başında, cumhuriyetçiyim iddiasında bulunanların ahzı mevki ettiğini görerek mütehayyir kalacağını asla farzetmeyiniz! Bilâkis, Türkiyenin münevver ve cumhuriyetperver evlâdı, böyle cumhuriyetçi geçinmiş olanların hakikî zihniyetlerini tahlil ve tespitte hiç te tereddüde düşmeyeceklerdir.

Onlar, sühuletle anlıyacaklardır ki, çürümüş bir hanedanın, halife unvanile başının üstünden zerre kadar uzaklaşmasına imkân kalmıyacak surette muhafazasını mecburî kılan bir şekli devlette, cumhuriyeti, idare ilân olursa bile, onu yaşatmak kabil değildir.

Efendiler, o günlerin neşriyatı meyanında, daha iki nokta vardı. Biri benim hasta olduğum meselesi.. diğeri de merhum Enver Paşanın, Türkistanda hidematı ve berhayat olduğu.. Enver Paşa, memleket haricinde kaldığı zaman, ittihadı islâm için çalışıyormuş ve "damadı hilâfetpenahî" unvanını kullanırmış.. Hatta Türkistanda kazdırdığı bir mührün bir tarafına bu unvanını da haksettirmiş idi.

Bu iki noktadan da mütemadiyen bahsetmek elbette maksatsız değildi.

Efendiler, işaret ettiğim bu matbuat neşriyatı ve birtakım zevatin vaz'ü tavrı hulâsa olarak şu yolda ifade olunabilir: "Esas olan hakimiyeti millîyedir. Hakimiyeti millîye cumhuriyetin tekâmülüdür. Türk milleti hakimiyeti millîyeyi idrak etti, cumhuriyetin ilânına lüzum yoktur; hatadır. Türkiyede en salim şekil, hakimiyeti millîye esasını muhafaza etmekle beraber, idarei cumhuriye ilân etmeyip, riyaseti devlette halife unvanında Osmanlı hanedanından birini bulunduran meşrutî bir şekildir. Nasıl ki, İngilterede, hakimiyeti millîye mevcut olmakla beraber devlet riyasetinde bir kiral vardır ve o kiral aynı zamanda Hindistan İmparatorudur."

Efendiler, böyle bir prensip üzerinde birleşmiş olan zevat kendilerini, sözleriyle, vaziyetleriyle, yazılarıyla göstermiş gibi idi. Bu zümrenin başına Rauf Beyin intihap edildiğine hükmolunabilirdi. Anasır ve mesaliki muhtelifeden mürekkep zümre, Rauf Beyi maksatlarının ifadesine ve müdafaasına en muvafık bir şahsiyet telâkki etmişlerdi. Ondan büyük ümitlere intizar edileceği zehabına düşmüşlerdi. Ondan soradır ki, Rauf Beyin Ankaraya hareketi vaki oldu. Vatan gazetesinin rivayetine göre, bir cemmi gafir, Rauf Beyi Ankaraya teşyi için toplandı. Kâzım Kara Bekir Paşa, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa, Adnan Bey bu cemmi gafirin başında gösteriliyordu. Vatan gazetesi bu teşyiden bahsederken, Rauf Beyin Ankarada, Mecliste takip edeceği mesleki siyaseti de millete ilân ediyordu. Rauf Beyin Meclisteki faaliyetinin menfi ve şahsî olmayacağı; Rauf Beyin faaliyetinin, memleketin iyiliğini ve salâhını ve kanunların hakimiyetini temine matuf bir sây olacağı.. Rauf Beyin Büyük Millet Meclisinde, bir salâh ve intizam unsuru teşkil ve hayırlı prensipleri müdafaa eyliyeceği tasrih ediliyordu.

bulunacaktır. Yoksa, yapılan iş akıl ve yurtseverlikle, milliyetçilikle hiç ama hiç bağdaşmamış.. Halifeliği, elimizden gitmesine hiç ama hiç olanak kalmıyacak biçimde korumakla görevli imişiz.. Gizlice yapıldığı ortaya çıkan düzenlemeler sonuçsuz kalsın imiş..

Efendiler, bu yazıların anlamı ve bu düşüncelerin amacının ne olduğu bugün kolaylıkla anlaşılacaktır. Yarın, daha açık bir biçimde anlaşılacaktır. Gelecek kuşakların, Türkiyede cumhuriyetin ilânı günü, ona en acımasızca saldıranların başında, cumhuriyetçiyim diyenlerin yer almış olduğunu görerek şaşıp kalacağını hiç sanmayınız. Tersine Türkiyenin aydın ve cumhuriyetçi çocukları, böyle cumhuriyetçi geçinmiş olanların gerçek inanışlarını irdeleyip saptamakta hiç de duraksamayacaklardır.

Onlar, kolayca anlıyacaklardır ki, çürümüş bir padişah soyunun, halife sanıyla başının üstünden hiç mi hiç uzaklaşmasına olanak kalmıyacak biçimde korunmasını zorunlu kılan bir biçimdeki devlette, cumhuriyet yönetimi ilân olursa bile, onu yaşatmak olanak dışıdır.

Efendiler, o günlerin yayımlarında, iki nokta daha vardı. Biri benim hasta oluşum.. Öbürü de rahmetli Enver Paşanın, Türkistandaki çalışmaları ve yaşamakta olduğu. Enver Paşa, memleket dışında kaldığı zaman, İslâm birliği için çalışıyormuş ve "halifenin damadı" sanını kullanırmış.. Dahası Türkistanda kazdırdığı bir mührün bir tarafına bu sanını da kazdırmış idi.

Bu iki noktadan da durmadan sözetmek elbette boşuna değildi.

Efendiler, gazetelerin bu yayımları ve birtakım kişilerin tutum ve davranışları özet olarak şöyle anlatılabilir: "Temel olan ulusal egemenliktir. Ulusal egemenlik cumhuriyetin gelişmiş şeklidir. Türk milleti ulusal egemenliği elde etti, cumhuriyetin ilânı gereksizdir; yanlıştır. Türkiyeye en uygun yöntem, ulusal egemenlik ilkesini korumakla birlikte, cumhuriyet yönetimi ilân etmeyip, devlet başkanlığında halife sanında Osmanlı soyundan birini bulunduran meşrutiyet yöntemidir. Nasıl ki, İngilterede, ulusal egemenlik var olmakla birlikte devlet başkanlığında bir kral vardır ve o kral aynı zamanda Hindistan imparatorudur."

Efendiler, böyle bir ilkede birleşmiş olan kişiler kendilerini, sözleriyle, tutumlarıyla, yazılarıyla göstermiş gibi idi. Bu grubun başına Rauf Beyin seçildiği yargısına varılabilirdi. Değişik soydan olan ve değişik yol tutmuş olanlardan oluşan bu grup, Rauf Beyi amaçlarını açıklayıp savunmak için en uygun bir kişi saymışlardı. Ondan çok şeyler beklenebileceği sanısına düşmüşlerdi. Ondan sonradır ki, Rauf Bey Ankaraya doğru yola çıktı. Vatan gazetesinin yazdığı söylentilere göre, büyük bir kalabalık, Rauf beyi Ankaraya uğurlamak için toplandı. Kâzım Kara Bekir Paşa, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa, Adnan Bey bu büyük kalabalığın başında gösteriliyordu. Vatan gazetesi bu uğurlamadan söz ederken, Rauf Beyin Ankarada, Mecliste izleyeceği politikayı da millete duyuruyordu. Rauf Beyin Meclisteki çalışmalarının yıkıcı ve kişisel olmayacağı; Rauf Beyin çalışmalarının, memleketin iyiliğini ve esenliğini ve kanunların üstünlüğünü sağlamaya yönelik bir çaba olacağı.. Rauf Beyin Büyük Millet Meclisinde, bir iyilik ve düzen etmeni olacağı ve yararlı ilkeleri savunacağı açıklanıyordu.

Vatan gazetesi sahibinin, bu izahat ve teminatı kendiliğinden vermeye salâhiyettar olduğu elbette kabul edilemezdi. Halbuki, Rauf Bey, Fırkamız namına meb'us olmuştu. Fırkamızın programını takip edecekti. Fırkadan, çıkmaksızın, müstakil bir siyaset takip etmemesi icap ederdi. Rauf Bey, henüz Fırkadan ayrıldığını ilân etmemişti. Bu fikirde olmadığını, bilâhare Fırkadan ayrılmakta gösterdiği ısrar ile de teyit etmişti. Binaenaleyh, hem Fırkada kalmak ve hem de Fırka disiplinini ihlâl demek olan, kendine mahsus, bir siyaseti müstakillen tatbik eylemek kabili izah değildi.

Efendiler, bu yolda hareketle, varılmak istenilen neticeyi keşfetmek geç ve güç olmadı. Arzu ederseniz bu noktanın tavazzuhuna medar olacak, bazı beyanatta bulunayım.

Rauf Bey, Ankaraya geldikten sonra, Fırka azasile, yakından ve arkadaşça temaslara girdi; fakat, bütün temas ve hasbîhallerinden bir hedef takip ettiği istidlal olunuyordu.

Rauf Bey; "cumhuriyet ilânında isticâl edilmiştir. Bu isticale sebebiyet verenler gayrimes'ul zevattır. Bu tarzı hareketin içyüzünü anlamak lâzımdır. Meclis, hakimiyeti millîyeyi bihakkın muhafaza edebilmelidir. Meçhul maksatlarla sevk ve idare olunmaya ses çıkarılmazsa nereye varılacağı bilinemez. Cumhuriyetin ilânını zarurî kılan sebep ne imiş?! Cumhuriyetin filhakika, bizim için nâfi ve lâzım olduğu ispat olunmalıdır." tarzında birtakım propagandalarla, arkadaşları, Fırkayı, aleyhimizde teşvik ve tahrike koyuldu.

Rauf Bey, İstanbuldaki beyanatının sonunda, demişti ki: "Bu isticalin bir sebebi makul ve meşruu bulunduğunu, Meclis ve hükûmet, millete ibraz ve ispat etmelidir ve edecektir."

O halde pek güzel anlaşılıyordu ki, Rauf Beyin geceli, gündüzlü devam ettiği temas ve hasbîhallerden maksadı, Fırka ve Meclis azasını, bu noktâ nazarına imale eylemekti. Buna muvaffak olduktan sonra, cumhuriyet ilânı meselesini, tekrar, Mecliste mevzuubahs ettirmek istiyordu.

Bununla istihdaf ettiği gaye de, Meclis ve hükûmeti, müstacelen cumhuriyetin ilânında makul ve meşru bir sebep olup olmadığını isbata mecbur etmekti. Kendi aklınca ve taraftarının telâkkisince, makul ve meşru bir sebep ibraz ve ispat etmek güçtü. Makul ve meşru bir sebebe müstenit olamıyan cumhuriyetin ilânında isticâl ve hata olduğu sabit olacak ve gûya, hata tashih olunacak!

Efendiler, Rauf Beyin, faaliyetinin hedefini ve maksadının mahiyetini anlamak için, bir haftalık bir müddet kâfi geldi. Bittabi, kimin tarafından olursa olsun, cumhuriyetçiler, bu tarzda bir faaliyete daha fazla müsaade edemezlerdi. Rauf Beyin vaz'ı sahne etmek istediği oyunu keşfedenler tarafından bir fırka içtimasında, Rauf Beyi, imtihana çekmeye karar verdiler, bu içtimâ hatırlarsınız. Bu içtimada cereyan eden müzakerat da, aynen intişar eylemişti. O da mütalea buyurulmuştur. Ben, burada, o içtimain tafsilâtına girişecek değilim. Yalnız, o vaziyetin, iktiran ettiği neticeyi hakikî mana ve medlûlunde ifadeye medar olacak bazı tahliller yapmayı, efkârı umumiyenin tenevvürü için lüzumlu ve faydalı görüyorum.

Evvvelâ, şunu, açıkça arz etmeliyim ki, Rauf Bey, taarruz için henüz hazırlığı-

Vatan gazetesi, sahibinin, kendiliğinden bu açıklamaları yapmaya ve bu güvenceyi vermeye yetkili olduğu elbette kabul edilemezdi. Oysa, Rauf Bey, Partimiz adına millet vekili olmuştu. Partimizin programına uyması gerekirdi. Partiden, çıkmaksızın, bağımsız bir politika izlenmemesi gerekirdi. Rauf Bey, daha Partiden ayrıldığını duyurmamıştı. Bunu düşünmemekte olduğunu, sonradan Partiden ayrılmamakta gösterdiği direnmeyle de yinelemişti. Bunun için, hem Partide kalmak ve hem de Parti disiplinini bozmak demek olan, kendine özgü, bir politikayı bağımsız olarak uygulamak anlaşılır şey değildir.

Efendiler, böyle davranmakla, varılmak istenilen sonucu bulabilmek geç ve güç olmadı. İsterseniz bu noktanın aydınlanmasına yarayacak, birşeyler söyleyeyim.

Rauf Bey, Ankaraya geldikten sonra, Parti üyeleriyle, yakından ve arkadaşça görüşmelere başladı; ama, bütün görüşme ve konuşmalarında tek bir amaç güttüğü anlaşılıyordu.

Rauf Bey; "cumhuriyet ilânında acele edilmiştir. Bu aceleye neden olanlar sorumsuz kişilerdir. Bu davranışın iç yüzünü anlamak gerekir. Meclis, ulusal egemenliği gereği gibi koruyabilmelidir. Gizli amaçlarla yönetilmeye ses çıkarılmazsa nereye varılacağı bilinemez. Cumhuriyetin ilânını zorunlu kılan etmen ne imiş? Cumhuriyetin gerçekten, bizim için yararlı ve gerekli olduğu kanıtlanmalıdır." gibi birtakım propagandalarla, arkadaşları, Partiyi, bize karşı kışkırtmaya koyuldu.

Rauf Bey, İstanbuldaki demecinin sonunda, demişti ki: "Bu acelenin akla yakın ve meşru bir nedeni bulunduğunu, Meclis ve hükûmet, millete gösterip kanıtlamalıdır ve gösterip kanıtlayacaktır."

Böylece pek güzel anlaşılıyordu ki, Rauf Beyin geceli, gündüzlü sürdürdüğü görüşme ve konuşmalardan amacı, Parti ve Meclis üyelerine, bu görüşünü benimsetmekti. Bunu başardıktan sonra, cumhuriyet ilânı işini, yeniden, Mecliste sözkonusu ettirmek istiyordu.

Bununla güttüğü amaç da, Meclis ve hükûmeti, ivedilikle cumhuriyetin ilânında akla yakın ve meşru bir etmen olup olmadığını kanıtlamaya zorlamaktı. Kendi aklınca ve yandaşlarının inanışına göre, akla yakın ve meşru bir etmen gösterip kanıtlamak zordu. Akla yakın ve meşru bir etmene dayanmayan cumhuriyetin ilânında acele davranıldığı ve yanılığa düşüldüğü ortaya çıkacak ve sözde, yanılığ düzeltilecek.

Efendiler, Rauf Beyin, çalışmalarının ereğinin ve amacının niteliğini anlamak için, bir haftalık bir süre yetti. Elbette, kimin tarafından yapılırsa yapılsın, cumhuriyetçiler, bu yolda bir çalışmaya daha çok izin veremezdi. Rauf Beyin oynatmak istediği oyunu anlayanlar; bir Parti toplantısında, Rauf Beyi, sınava çekmeğe karar verdiler. Bu toplantıyı anımsarsınız. Bu toplantıda yapılan görüşmeler de, olduğu gibi yayımlanmıştı. Onu da okumuşsunuzdur. Ben, burada, o toplantının ayrıntılarına girecek değilim. Yalnız, o görüşmelerin sonucunu gerçek anlam ve kavramıyla belirtmeye yarayacak bazı irdellemeler yapmayı, kamu oyununun aydınlanması için gerekli ve yararlı görüyorum.

Önce, şunu açıkça söylemeliyim ki, Rauf Bey, daha saldırı için hazırlığını ta-

Rauf Beyin Ankaraya gelerek bir takım propagandalarla arkadaşları, Fırkayı aleyhimize teşvik ve tahrike koyması

Rauf Beyin vaz'ı sahne etmek istediği oyunu keşfedenler tarafından bir fırka içtimasında Rauf Beyin çekildiği imtihan

Rauf Beyin Ankaraya gelerek bir takım propagandalarla arkadaşları, Partiyi bize karşı kışkırtmaya koyulması

Rauf Beyin oynatmak istediği oyunu anlayanlar tarafından bir parti toplantısında Rauf Beyin sınava çekilmesi

nı ikmal ile meşgul iken, taarruza maruz kalmıştır. Gerçi, bazı gazetelerle menfi neşriyat, halifeye ve bir şehzadeye aldırılan vaziyetler, Rauf, Adnan Beylerin ve bazı kumandanların halifeyi ziyaretleri, halife ve şehzade hakkında söz söyleyenlere, yazı yazarlara bazı taraftarlardan yaptırılan muhakkirane hücumlar, memlekette tereddütler, efkârda teşevvüşler uyandırmaktan hâli kalmamıştı. Fakat, Mecliste taarruza geçmek için, bu kâfi görülmemiş, Ankarada Meclis azası üzerinde de, çalışmak lüzumlu görülmüş olduğu anlaşılıyordu. İşte, bu son istihzarat yapılırken, Rauf Bey'e, harekette takaddüm edilmiştir.

Fırka Grubu Riyasetine bir takrir verdirildi. Fırka Grubu Reisi İsmet Paşa idi. Bu takrirden "Rauf Beyin İstanbul gazetelerindeki cumhuriyetin ilânına itiraz yollu beyanatının cumhuriyeti duçarı zâf ettiği ve bu beyanat sahibinin etrafında bir muhalif fırka teşekkül ettiği kanaatinin mevcut olduğu" dermeyan edilerek, keyfiyetin Fırka grubunun müzakeresine arzı teklif olunmuştu.

Fırkanın içtima ettiği 22 Teşrinisani 1339 günü, ben de içtimadan evveli, içtima salonuna muttasıl odada bulunuyordum. Rauf Bey yanıma geldi. Benden, müzekereye karışmamaklığımı rica etti. Çünkü bana hitaben söz söyleyemeyeceğini beyan ediydi.

Kat'iyen, müzekereye müdahale etmeyeceğimi ve hiçbir söz söylemek niyetinde olmadığını ve fakat, Fırka Reisi şifatile müzakerenin sureti cereyanını görmek üzere, müzakere salonuna gireceğimi bildirdim. Müzakere salonunda dahi hazır bulunmamaklığımı rica etti. Bunu kabul etmedim.

Rauf Beyin, benim müdahale ve huzurumu, bertaraf etmekte hakikî maksadı ne idi? Huzurunda veya benim muhatabım olarak, beyanat ve müddeiyatta bulunmasına mâni olan cidden, bana olan hürmeti mi idi? Buna, inanmak caiz olamaz. Benim anladığıma göre, Rauf Bey, muhatap ve muhasım olarak, İsmet Paşayı almak istiyordu. Benim huzurum olmadığı takdirde Fırka azası meyanından kendine taraftar çıkabileceği zehabında bulunuyordu.

Fırka Grubu, İsmet Paşanın riyasetinde içtima etti. İsmet Paşa, riyaset makamından, mevzu müzakereyi izah ve ehemmiyetini işaret ettikten sonra "Bugünkü içtimada, benim de, kürsüde söz almam icap edebilir." diyerek riyaseti başkasına terketti.

Takrir sahibinin izahatından sonra, söz alan Rauf Bey uzun beyanatta bulundu.

Rauf Bey, İstanbuldaki beyanati münasebetile bir suitefhüm hâsil olduğunu ve bunu halletmek için arkadaşlarla hasbihallerde bulunduğunu söyledikten sonra "bizim eğer tenkit etmek istediğimiz bir nokta varsa o da eserdir." dedi.

"Çok halis niyetle başlanıp uğruna canlar feda edilmiş, çok kuvvetli prensiplerin, tatbikatında yapılan hatalar yüzünden, sakatlandığını da; zannederim; hiçbirimiz ceffelkelam reddedemeyiz." mütaleasını da aynen alıyorum.

Şimdi, bu iki cümle üzerinde, bir an duralım; Rauf Beyin tenkit etmek istediği eser, hangi eserdir? Cumhuriyet mi? Yoksa, cumhuriyetin tarzı ilânı mı?

Eser olan cumhuriyettir! Tarzı ilân şöyle veya böyle olabilir.

Rauf Beyin, "kuvvetli prensip" dediği cumhuriyet prensibi midir, tatbikatında yapılan hata yüzünden sakatlanmasından korktuğu cumhuriyet midir?

Efendiler, mevzuubahs olan cumhuriyetin kendisi ve onun memlekette ilânıdır.

mamlamaya uğraşırken, saldırıya uğramıştır. Gerçi, birtakım gazetelerle yapılan olumsuz yayımlar, halifeye ve bir şehzadeye aldırılan tutumlar, Rauf, Adnan Beylerin ve kimi komutanların halifeyi görmeye gitmeleri, halife ve şehzade hakkında söz söyleyenlere, yazı yazarlara karşı kimi yerlerden yaptırılan onur kırıcı saldırılar, memlekette duraksamalar, kafalarda karışıklıklar uyandırmaktan geri kalmamıştı. Ama, mecliste saldırıya geçmek için, bu yeter sayılmamış, Ankarada Meclis üyeleri üzerinde de, çalışmak gerekli görülmüş olduğu anlaşılıyordu. İşte, bu son hazırlıklar yapılırken, Rauf Beyden önce davranılmıştır.

Parti Grubu Başkanlığına bir önerge verdirildi. Parti Grubu Başkanı İsmet Paşa idi. Bu önergede "Rauf Beyin İstanbul gazetelerindeki cumhuriyetin ilânına karşı çıkar yollu demecinin cumhuriyeti güçsüzleştirdiği ve bu demec sahibinin etrafında bir muhalif parti olduğu kanısının bulunduğu" ileri sürülerek durumun Parti Grubunda görüşmeye açılması öneriliyordu.

Partinin toplandığı 22 Kasım 1923 günü, ben de toplantıdan önce, toplantı salonuna bitişik odada bulunuyordum. Rauf Bey yanıma geldi. Benden, görüşmelere karışmamaklığımı rica etti. Çünkü bana karşı söz söyleyemeyeceğini bildirdi.

Görüşmelere, hiç karışmayacağımı ve hiçbir söz söylemek niyetinde olmadığını ama, Parti Başkanı olarak görüşmelerin gidişini görmek için, görüşmenin yapılacağı salona gireceğimi bildirdim. Görüşme salonunda da bulunmamaklığımı rica etti. Bunu kabul etmedim.

Rauf Beyin, benim görüşmeler sırasında orada bulunmamı ve görüşmelere karışmamı önlemek istemekteki gerçek amacı ne idi? Benim bulunduğum yerde ya da bana karşı konuşmasına ve isteklerde bulunmasına engel olan gerçekten, bana olan saygısı mıydı? Buna, inanmak doğru olamaz. Benim anladığıma göre, Rauf Bey, karşısına, İsmet Paşayı almak istiyordu. Ben bulunmazsam Parti üyeleri arasından kendisini tutanlar çıkabileceğini sanıyordu.

Parti Grubu, İsmet Paşanın başkanlığında toplandı. İsmet Paşa, başkanlık kürsüsünden, görüşme konusunu açıklayıp önemini belirttikten sonra "Bugünkü toplantıda, benim de, kürsüde söz almam gerekebilir." diyerek başkanlığı başkasına bıraktı.

Önerge sahibinin açıklamalarından sonra, söz alan Rauf Bey uzun uzun konuştu.

Rauf Bey, İstanbuldaki demeci dolayısıyla bir yanlış anlama olduğunu ve bunu gidermek için arkadaşlarla konuştuğunu söyledikten sonra "bizim eğer eleştirmek istediğimiz bir nokta varsa o da yapılan eserdir" dedi.

"Çok iyi dilekle başlanıp uğruna canlar verilmiş olan, çok sağlam ilkelerin, uygulamada düşülen yanlışlar yüzünden, sakatlandığını da; sanırım ki, hiçbirimiz düşünüp taşınmadan yadsıyamayız." sözlerini de olduğu gibi aktarıyorum.

Şimdi, bu iki cümle üzerinde, biraz duralım; Rauf Beyin eleştirmek istediği eser, hangi eserdir? Cumhuriyet mi? Yoksa, cumhuriyetin ilân edilişi mi?

Eser olan cumhuriyettir. İlân biçimi şöyle ya da böyle olabilir.

Rauf Beyin, "sağlam ilke" dediği cumhuriyet ilkesi midir, uygulanmasında düşülen yanlışlar yüzünden sakatlanmasından korktuğu cumhuriyet midir?

Efendiler, sözkonusu olan cumhuriyetin kendisi ve onun memlekette ilânıdır.

Cumhuriyeti idarenin tatbikat safahatının hatalı olduğunu iddia edecek kadar henüz zaman geçmemiştir. Rauf Beyin telâşi cumhuriyet ilânının ferdasında başlıyor ve iki üç gün geçmeden beyanatta bulunuyor.

Rauf Bey, beyanatının delâlet ettiği mana ve fikirleri birer suretle tevil ve tefsir ederek dedi ki: "Duygularım, cumhuriyeti idareden başka hiçbir idarenin taraftarı olmadığı merkezindedir." Rauf Beyin, bu itirafı azanın mucibi memnuniyeti oldu ve (bravo sesleri) ile karşılandı.

Rauf Bey, "aziz duygularım", "kutsi duygularım" diye söylediği bu sözlerinde, samimî ve ciddî midir?! Ben, bilâtereddüt, hayır; diyorum, Efendiler. Çünkü, Ankaradan mufarekatinde, kendisine cumhuriyetten bahseden Kâzım Paşaya (Meclis Reisi): "Buna mâni olabilirsen memlekete büyük hizmet etmiş olursun!" diyenin Rauf Bey olduğunu biliyorum.

Rauf Bey; cumhuriyeti tertip ve ilân eden gayrimes'ullerden; birtakım müşavir ve mütehasısları kastettiğini de söyleyerek bunda da, suitefehhüm olduğunu anlatmak istedi ve "böyle olunca benim kullandığım ifadede şu veya bu zat gayrimes'uldür; anlaşılmasın, bunu benden beklemek hata olur." dedi.

Rauf Bey, bu tevil ile de gösteriyordu ki bugünkü, Fırka içtimanda, Fırkanın suinazarını celbetmeksizin, maksatlarını, söylemeyi temin için icap eden noktalarda ricat ve tevil tarikını tutmuştu.

Filhakika, asıl noktai nazarından vazgeçmiş değildi. Meselâ şu sözlere dikkat buyurunuz: "Türkiye Hükûmetinin şekli nedir? diye vaki olan suallere karşı derhatır buyurulur ki, Büyük Reisimiz, bu kürsüden müsbet bir cevap olarak ilân buyurdular ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti şeklindedir. Hangi idareye benziyor dediler. Bize benziyor. Çünkü biz, bize benzeriz. Bize mahsus idaredir, buyurdular. Bu, benim vicdanımı tatmin eden en yüksek bir ifade idi ve buna itiraz etmek çok müşküldür ve zannetmem ki insaf ile itiraz edecek hariçte ve dahilde adam bulunsun. Bu tatminkâr ve büyük sözlerden sonra, bunun böyle; kabine buhranı yüzünden idare edilemez bir şekil olarak gösterilip de isim farkı kadar olan cumhuriyet kelimesinin konmasını, eskisine bu kadar itimat ettiğimiz ve halkın itimat ettiği bir şeklin sakat olduğu bir buhran zamanında anlaşıldı ve bir yeni idare geldi." "Bu his ile mütehasıs olanların mürteci olduklarını zannetmiyeceğinizden emin olarak söylüyorum, acaba bu da nakıs görülür de bunu ikmal edecek bir şekil var mıdır? diyenler tereddüt ve endişe ettiler."

"... Bir ahali ki cumhuriyete taraftardır, bir ahali ki hakimiyeti millîye bilâkaydüşart millette oldukça cumhuriyetten başka bir şey yoktur, bunu istiyor, istiyor ama tatbik edemeyiz de diğer bir şekil suretinde kalırız, diye teessür ve endişe duyarsa.. meys mu olmak lâzımdır, memnun mu olmak lâzımdır.

Efendiler, saltanat devrinden, cumhuriyet devrine geçebilmek için, cümlelerin malûmu olduğu veçhile, bir intikal devresi yaşadık. Bu devirde, iki fikir ve içtihat, birbirile mütemadiyen mücadele etti. O fikirlerden biri, saltanat devrinin idamesi idi. Bu fikrin taraftarları sarih idi. Diğer fikir, saltanat idaresine hütam vererek idarei cumhuriye tesis eylemekti. Bu bizim fikrimizdi. Biz fikrimizi, sarih söylemekte mahzur görüyorduk. Ancak noktai nazarımızın kabiliyeti tatbikiyesini mahfuz bulundurup zamanı münasibinde tatbik edebilmek için, salta-

Cumhuriyet yönetiminin uygulama evrelerinin yanlış olduğunu ileri sürecek kadar zaman geçmemiştir. Daha Rauf Beyin kaygısı cumhuriyet ilânının ertesi günü başlıyor ve iki üç gün geçmeden demeç veriyor.

Rauf Bey, demecinin anlamını ve kapsadığı kavram ve düşünceleri birer yolla evirip çevirip dedi ki: "Duygularım, cumhuriyet yönetiminden başka hiçbir yönetimi tutmadığım yolundadır." Rauf Beyin, bunu açıkça söylemesi üyeleri sevindirdi ve (bravo sesleri) ile karşılandı.

Rauf Bey, "aziz duygularım", "kutsal duygularım" diye söyledikleri, içtenlikle söylenmiş ciddî sözler miydi? Ben, hiç duraksamadan, hayır; diyorum, Efendiler. Çünkü, Ankaradan ayrılışında, kendisine cumhuriyetten sözeden Kâzım Paşaya (Meclis Başkanı): "Bunu önliyebilirsen memlekete büyük hizmet etmiş olursun" diyenin Rauf Bey olduğunu biliyorum.

Rauf Bey; cumhuriyeti düzenleyip ilân eden sorumsuzlar demekle, birtakım danışman ve uzmanların anlaşılmasını istediğini de söyleyerek bunda da, yanlış anlama olduğunu anlatmak istedi ve "böyle olunca benim kullandığım sözlerden şu ya da bu kişi sorumsuzdur; anlaşılmasın, bunu benden beklemek yanlış olur." dedi.

Rauf Bey, lâfi böyle çevirmeye kalkışmasıyla da bugünkü, Parti toplantısında, Partiyi kıskırtmaksızın, amaçlarını, söyleyebilmek için gereken noktalarda ıvırıp kıvrıma yolunu tutmuştu.

Bununla birlikte, gerçek görüşünden vazgeçmiş değildir. Örneğin şu sözlere dikkat buyurunuz: "Türkiye Hükûmetinin şekli nedir? diye sorulan suallere karşı anımsarsınız ki, Büyük Başkanımız, bu kürsüden kanıtlı bir yanıt olarak şöyle söylediler, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti biçimidir. Hangi yönetime benziyor dediler. Bize benziyor. Çünkü biz, bize benzeriz. Bize özgü yönetimdir, dediler. Bu, beni içten inandıran en yüksek bir sözdü ve buna karşı çıkmak çok zordur ve sanmam ki haktanırlıkla karşı çıkacak dışarıda ve içeride adam bulunsun. Bu inandırıcı ve büyük sözlerden sonra, bunun böyle; kabine bunalımı yüzünden yürütülemez bir biçim olarak gösterilip de ad ayrılığında başka birşey olmayan cumhuriyet kelimesinin konmasını, eskisine bu denli güvendiğimiz ve halkın güvendiği bir biçimin işe yaramaz olduğu bir bunalım zamanında anlaşıldı ve yeni bir yönetim geldi." "Bu duygunun etkisi altında olanların gerici olduklarını sanmayacağınıza güvenerek söylüyorum, acaba bu da eksik görülür de bunu tamamlayacak bir biçim var mıdır? diyenler duraksadılar ve kaygılandılar."

"... Bir halk ki cumhuriyeti tutuyor, bir halk ki ulusal egemenlik kayıtsız şartsız millette oldukça cumhuriyetten başka bir şey yoktur, bunu istiyor, istiyor ama uygulayamayız da başka yönetim biçimine değiştirmek zorunda kalırız diye üzülür ve kaygılanırsa... üzülme mi gerekir, sevinme mi gerekir."

Efendiler, padişahlıktan, cumhuriyete geçebilmek için, herkesin bildiği gibi, bir geçiş dönemi yaşadık. Bu dönemde, iki düşünce ve inanış, birbirile durmaksızın çatıştı. O düşüncelerden biri, saltanatın sürdürülmesi idi. Bu düşünceyi benimseyenler belli idi. Öteki düşünce, saltanat yönetimine son vererek cumhuriyet yönetimini kurmaktı. Bu bizim düşüncemizdi. Biz düşündüklerimizi, açıkça söylemekte sakınca görüyorduk. Ancak düşüncemizin uygulanabilirliğini saklı tutup elverişli bir zamanda uygulayabilmek için, saltanat yanlılarının düşüncele-

Kâzım Paşaya "Cumhuriyetin ilânına mâni olabilirsen memlekete büyük hizmet etmiş olursun" diyen Rauf Bey asla Cumhuriyet taraftarı olamaz

Kâzım Paşaya "Cumhuriyetin ilânını engelleyebilirsen memlekete büyük hizmet etmiş olursun" diyen Rauf Bey hiçbir zaman Cumhuriyet yanlısı olamaz

Saltanat devrinden Cumhuriyet devrine intikal devresi ve bu devirde iki fikir ve içtihadın mütemadi mücadelesi

Saltanattan Cumhuriyete geçiş döneminde iki düşünce ve inanışın sürekli çatışması

nat taraftarlarının fikirlerini tatbik sahasından uzaklaştırmak mecburiyetinde idik. Yeni kanunlar yapıldıkça, bilhassa Teşkilâtı Esasiye Kanunu yapılırken, saltanat taraftarları, padişah ve halifenin hukuk ve salâhiyetinin tasrihinde ısrar ederlerdi. Biz, bunun zamanı gelmediğini veya lüzum olmadığını beyan ederek, o ciheti meskût bırakmakta fayda görüyorduk.

İdarei devleti, cumhuriyetten bahsetmeksizin, hakimiyeti millîye esasatı dairesinde, her an cumhuriyete doğru yürüyen şekilde temerküz ettirmeye çalışıyorduk.

Büyük Millet Meclisinden daha büyük makam olmadığını telkinde ısrar ederek saltanat ve hilâfet makamları olmaksızın, devleti idare etmek mümkün olduğunu ispat etmek lüzumlu idi.

Devlet reisliğinden bahsetmeksizin, onun vazifesini filen Meclis reisine gördürüyorduk.

Filiyatta, Meclisin reisi, reisisani idi. Hükûmet vardı. "Fakat Büyük Millet Meclisi Hükûmeti" unvanını taşırdı. Kabine sistemine geçmekten içtinap ediyorduk; çünkü derakap saltanatçılar, padişahın istimali salâhiyeti lüzumunu ortaya atacaklardı.

İşte, intikal devresinin, bu mücadele safhalarında, bizim, kabul ettirmek mecburiyetinde bulunduğumuz, mütevassıt şekli, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti sistemini, haklı olarak natamam bulan, meşrutiyet şeklinin sarahaten ifadesini temine çalışan muhasımlarımız, bize itiraz ediyorlar, diyorlardı ki, bu yapmak istediğiniz şekli hükûmet neye, hangi idareye benzer? Maksat ve hedefimizi söyletmek için tevcih olunan bu nevi suallere, biz de, zamanın icabına göre cevaplar vererek saltanatçıları iskât etmek zaruretinde idik.

Rauf Bey, bu kabulden verdiğimiz bir cevabı, vicdanını tatmin eden gayrıkabili ret ve itiraz mahiyette bulunduğunu söylüyor ve bütün içtihat ve iddiasını benim o ifademe istinat ettiriyor.

"Bu taminkâr ve büyük sözlerden sonra", Büyük Millet Meclisi Hükûmeti şeklinin sakat olacağını kabul etmek istemiyor, bu sakat ise, bu sakat şekli, vaktile bize kabul ettirenlerin bu defa kabul ettirdikleri cumhuriyet şeklinin de, bir gün nakıs görülüp, başka bir şekli ortaya atmalarından endişe edilmek lâzımgeleceği tarzında, bir mantık yürütüyor. Bu mantığın ne kadar çürük bir safsatadan ibaret olduğu meydandadır. "Kutsî duyguları, cumhuriyeti idareden başka hiçbir idarenin taraftarı olmadığı merkezinde" olan bir zat, intikal devrinin zaruriyatından olduğunu pek âlâ bildiği Büyük Millet Meclisi Hükûmeti şekline saplanıp kalarak, cumhuriyet şeklinin de nakıs görüleceği ve başka bir şekil araştırılacağı endişesine düşmesine mahal var mıdır? Rauf Beyin, burada, cumhuriyetten sonra, başka şekil diye ifade etmek istediğinin manası vardır. Rauf Bey demek istiyor ki, cumhuriyeti ilân edenler, bu suretle Osmanlı hanedanını saltanattan uzaklaştırdıktan sonra, acaba, cumhuriyetten tekrar saltanat devrine geçerek, saltanat makamını işgal etmeyecekler mi? Bunun tarihte emsali yok mu? diyenler tereddüt ve endişe ettiler.

Rauf Bey, aynen aldığımız sözlerinin sonunda, ahalinin cumhuriyeti istediğini kaydederken, "istiyor ama tatbik edemeyiz de..." tarzındaki garip ifade-sile, benim işaret ettiğim noktayı pek âlâ tavzih etmektedir.

rini uygulama alanından uzaklaştırmak zorundaydık. Yeni kanunlar yapıldıkça, özellikle Anayasa yapılırken, saltanat yanlıları, padişah ve halifenin hak ve yetkisinin belirlenmesi için dayatırlardı. Biz, bunun zamanı gelmediğini ya da gereği olmadığını söyleyerek o konuyu kapalı geçiştirmekte yarar görüyorduk.

Devletin yönetimini, cumhuriyetten sözetmeksizin, ulusal egemenlik ilkelere uygun olarak, hep cumhuriyete doğru yürüyen biçimde toparlamaya çalışıyorduk.

Büyük Millet Meclisinden daha büyük makam olmadığını durmadan aşılıyor saltanat ve halifelik olmaksızın, devletin yönetilebileceğini kanıtlamak gerekli idi.

Devlet Başkanlığından sözetmeksizin, onun görevini edimli olarak Meclis Başkanına gördürüyorduk.

Pratikte, Meclisin Başkanlığını, ikinci başkan yürütüyordu. Hükûmet vardı. Ama "Büyük Millet Meclisi Hükûmeti" adını taşırdı. Kabine sistemine geçmekten çekiniyorduk; çünkü saltanatçılar hemen, padişahın yetkisini kullanması gereğini ortaya atacaklardı.

İşte, geçiş döneminin, bu uğraşma evrelerinde, bizim, kabul ettirmek zorunda bulunduğumuz, orta biçimi, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti sistemini, haklı olarak eksik bulan, meşrutiyet biçiminin açıkça belirtilmesini sağlamaya çalışan karşımdakiler, bize itiraz ediyorlar, diyorlardı ki, bu yapmak istediğiniz hükûmet biçimi neye, hangi yönetime benzer? Amaç ve ereğimizi söyletmek için yöneltilen bu türden sorulara, biz de, zamanın gereğince yanıtlar vererek saltanatçıları susturmak zorundaydık.

Böylece verdiğimiz bir yanıtı, Rauf Bey içten inandırıcı yadsınamaz ve karşı çıkılamaz nitelikte bulunduğunu söylüyor ve bütün inanç ve görüşünü benim o sözlerime dayıyor.

"Bu inandırıcı ve büyük sözlerden sonra", Büyük Millet Meclisi Hükûmeti biçiminin yararsız olacağını kabul etmek istemiyor, bu yararsızsa, bu yararsız biçimi, daha önce, bize kabul ettirenlerin bu defa kabul ettirdikleri cumhuriyet biçiminin de, bir gün eksik görülüp, başka bir biçimi ortaya atmalarından kaygılanmak gerekeceği yolunda, bir mantık yürütüyor. Bu mantığın ne kadar çürük boş sözler olduğu apaçık bellidir. "Kutsal duyguları, cumhuriyet yönetiminden başka hiçbir yönetimi tutmadığı yolunda" olan birinin, geçiş dönemi için zorunlu olduğunu pek iyi bildiği Büyük Millet Meclisi Hükûmeti biçimine saplanıp kalarak, cumhuriyet biçiminin de eksik görüleceği ve başka bir biçim araştırılacağı kaygısına düşmesine yer var mıdır? Rauf Beyin, burada, cumhuriyetten sonra, başka şekil diye söylemek istediğinin anlamı vardır. Rauf Bey demek istiyor ki, cumhuriyeti ilân edenler, böylelikle Osmanlı soyunu padişahlıktan uzaklaştırdıktan sonra, acaba, cumhuriyetten yeni baştan padişahlık dönemine geçerek, padişah olmayacaklar mı? Bunun tarihte örnekleri yok mu? diyenler duraksadılar ve kaygılandılar.

Rauf Bey, olduğu gibi aldığımız sözlerinin sonunda, halkın cumhuriyeti istediğini söylerken, "istiyor ama uygulayamayız da..." yolundaki şaşılacak sözleriyle, benim belirttiğim noktayı pek güzel açıklamaktadır.

Efendiler, Rauf Beyle muhatabada bulunan ve şayanı istifade mütaleat dermeyan eden hatipler çoktu. Bu meyanda, İsmet Paşa da, uzun ve kıymetli beyanatta bulundu. İsmet Paşanın, her zaman mütaleası istifadeli olan bazı sözlerini de nakledeceğim.

İsmet Paşa, "Esaslı bir şekli devlet mevzuubahs olduğu vakit mütaleat ve hissiyat kendi aramızda kalmaz. Müşahede eden bütün bir dünya vardır." dedikten, biraz sonra, cumhuriyet ilânı, bir milletin mukaddes bir ideali, bir ateşi, bir mefkûresi gibi ortalığa saldırır. Cumhuriyet ilân olunduğu zaman, o milletin bütün hararetini gösteren her türlü tezahürat meydana çıkar. Eğer bir memlekette cumhuriyetin ilân olunduğu günlerin üçüncüsünde, beşincisinde hukuku ilga edilmiş şehzade meydana çıkar, vaziyet alırsa.. dünya, mütefekkirini âlem bu cumhuriyetin kuvvetinden şüphe eder." sözleriyle, başlayarak cumhuriyetin ilânı üzerine, İstanbulda alınan vaziyetin zararını izah etti.

İsmet Paşa, Rauf Beyin beyanatını tahlil sırasında "Hakimiyeti millîye esastır demekle izhari tereddüt, izhari endişe ettiklerini kelimelerin lisanından ve manasından ihraç edemeyiz." mütaleasında bulundu. Ondan sonra İsmet Paşa, Rauf Bey'e hitaben: "Rauf Bey! siyaset yapıyoruz. Hataları bir bir, ihtar etmeliyiz. Hatta basit bir teşebbüsü iktisadî sahibi gördünüz mü ki, başlarken sermayesini tehlikeye koyduğu kanaatindeyiz ve muvaffak olmayacağım diye sermayesini tehlikeye atmıştır. Bir işe başlayan adam, daima nihayetinin selâmet olacağını temin eder, başlar. Bahusus böyle inkulâp zamanlarında ricali hükûmet, bir recülü siyasi herhangi bir şüphe gösteremez. Hatadır. Hata ettiniz Rauf Beyefendi!" dedi. Bundan sonra, İsmet Paşa, Rauf Beyin "üst tabakada şekil değiştirerek menafii devleti temin, umumî ihtiyacı tatmin etmeyi düşünmek hatayı fahiştir." tarzındaki sözlerine cevap verirken "hatayı fahiş olan, bu kadar hassas günlerde bir nokta üzerinde temerküz etmesi lâzım olan kuvayi maneviyeyi, kuvayi inkilâbiyeyi şu noktada veya bu noktada tereddüde sevkettir. Bilerek veya bilmiyerek, isteyerek veya istemiyerek, hatayı fahiş odur." dedi.

İsmet Paşa, Rauf Beyden şunu da sordu: "... Riyaseti devlet meselesini halletmek istiyordunuz. Nasıl halledeceksiniz. Kaç ihtimal vardı?"

İsmet Paşa, isticial iddiasına karşı verdiği cevapta: "Arkadaşlar - dedi - tabii addolunan bir neticede isticial mevzuubahs olmaz, hata telâkkisi mücaz olan noktalarda isticial mevzuubahs olur."

"Cumhuriyet müstacelen ilân edildi demekle o gün ilân edilmeyip te altı ay sonraya kalsaydı belki başka bir şekil hâsıl olurdu, manasına yol açılıyor ve ancak bu mana ile isticial edilmiştir."

Rauf Bey, beyanatında, bizim cumhuriyet ilânındaki hareketimizi, sabık merkezi umumî işleri gibi göstermek istedi.

İsmet Paşa, bu noktaya cevap verirken, dedi ki: "Merkezi umumî hayatını, bu memlekette yaşatmış ve senelerce müdafaa etmiş mümessiller ve gazeteler de, kendi noktai nazarını müdafaa ediyorlar. Rauf Beyin noktai nazarını, ellerinde silâh olarak kullanıyorlar. **Bu, bedbahlıktır!**"

Rauf Bey, muahhar beyanatında bu sözlere şu yolda cevap verdi: "Merkezi umumî ifadesile imalarımı, Tanin silâh gibi kullanmıştı; vallahi Efendiler, Tanin kullanmış, Tevhidiefkâr kullanmış, ben bilmiyorum."

Efendiler, Rauf Beyle karşılaşan ve yararlı düşünceler ileri süren konuşmacılar çoktu. Bu arada, İsmet Paşa da uzun ve değerli bir konuşma yaptı. İsmet Paşanın, her zaman okunması yararlı olan bâzı sözlerini de aktaracağım.

İsmet Paşa, "Köklü bir devlet biçimi sözkonusu olduğu zaman düşüncelerimiz ve duygularımız gizli kalmaz. Gözetleyen bütün bir dünya vardır." dedikten biraz sonra, "Cumhuriyet ilânı, bir milletin kutsal bir ülküsü, bir ateşi, gibi ortalığı sarar. Cumhuriyet ilân olunduğu zaman, o milletin bütün ateşini gösteren her türden belirtiler ortaya çıkar. Eğer bir memlekette cumhuriyetin ilân olunduğu - günlerin üçüncüsünde, beşincisinde hakları alınmış şehzade ortaya çıkar, karşı durum alırsa... dünya, dünya düşünürleri bu cumhuriyetin gücünden kuşku duyar." sözleriyle, başlayarak cumhuriyetin ilânı üzerine, İstanbulun davranışının sakıncasını açıkladı.

İsmet Paşa, Rauf Beyin sözlerini irdelerken "ulusal egemenlik temel ilkedir derken kullandıkları sözcüklerden ve bu sözcüklerin anlamından duraksadıkları ve kaygılandıkları sonucuna varamayız." dedi. Ondan sonra, İsmet Paşa, Rauf Bey'e seslenerek "Rauf Bey politika yapıyoruz. Yanlışları bir bir, göstermeliyiz. Dahası normal bir iş adamı gördünüz mi ki, başlarken sermayesini tehlikeye koyduğu kanısındadır ve başarılı olmayacağım diye sermayesini tehlikeye atmıştır. Bir işe başlayan adam, her zaman sonunun iyi olmasını güven altına alır, işe böyle başlar. Hele böyle devrim zamanlarında hükümet ileri gelenleri, bir devlet adamı hiç kuşkuya düşemez. Yanlıştır. Yanıldınız Rauf Beyefendi" dedi. Bundan sonra, İsmet Paşa, Rauf Beyin "Üst tabakada biçim değiştirerek devletin yararını sağlamayı, genel gereksinimleri karşılamayı düşünmek büyük yanılıdır." yolundaki sözlerine karşılık verirken "Büyük yanılı olan, bu denli duyarlı günlerde bir nokta üzerinde toplanması gereken moral gücü, devrim gücünü şu noktada veya bu noktada kararsızlığa düşürmektir. Bilerek veya bilmiyerek, isteyerek veya istemiyerek, büyük yanılı budur." dedi.

İsmet Paşa, Rauf Beyden şunu da sordu: "... Devlet başkanlığı sorununu çözümlenmek istiyordunuz. Nasıl çözümlenecektiniz. Kaç tane çözüm yolu vardı?"

İsmet Paşa, acelecilik savına verdiği karşılıkta: "Arkadaşlar - dedi - doğal sayılan bir sonuç için acele davranıldığı söylenemez, yanılı sayılabilecek noktalarda acele edilmiş olmak sözkonusu olur."

"Cumhuriyet acele olarak ilân edildi demekle o gün ilân edilmeyip de altı ay sonraya kalsaydı belki başka bir biçim oluşurdu, anlamına yol açılıyor ve ancak o anlamda acele davranılmıştır."

Rauf Bey, konuşmasında, bizim cumhuriyet ilânındaki davranışımızı, eski genel merkez* işleri gibi göstermek istedi.

İsmet Paşa, bu noktaya karşılık verirken, dedi ki: "Genel Merkez günlerini, bu memlekette yaşatmış ve senelerce savunmuş temsilciler ve gazeteler de, onun görüşünü savunuyorlar. Rauf Beyin görüşünü, ellerinde silâh olarak kullanıyorlar. **Bu, kara bahlıktır!**"

Rauf Bey, daha sonraki konuşmasında bu sözlere şu yolda karşılık verdi: "Genel Merkez sözleriyle yaptığım anıştırmalarımı, Tanin silâh gibi kullanmıştır; vallahi Efendiler, Tanin kullanmış, Tevhidiefkâr kullanmış, ben bilmiyorum."

* İttihat ve Terakki Partisinin genel merkezi (B.Y.)

İsmet Paşa, Rauf Bey ve rüfekasının halifeyi ziyaretleri noktasına temasta şu mütaleatta bulundu:

"Halifeyi ziyaret meselesi, halife meselesidir."

"Devlet adamı olarak, hiçbir zaman hatırımızdan çıkaramayız ki hilâfet orduları bu memleketi baştanbaşa harabeye çevirmişlerdir. Hilâfet orduları vücuda getirmek ihtimalini daima nazardan dur tutmuyacağız... Türk milleti en elim ıstıraplarını halife ordusundan çekmiştir. Bir daha çekmeyecektir."

"Bir hilâfet fetvasının, Harbi Umumi badiresine, bizi attığını hiçbir vakit unutmuyacağız. Bir hilâfet fetvasının millet ayağa kalkmak istediği zaman, ona düşmanlardan daha eşna bir surette hücum ettiğini unutmuyacağız."

"Tarihin herhangi bir devrinde, bir halife, zihninden bu memleketin mukadderatına karışmak arzusunu geçirirse **o kafayı behemehal koparacağız!**"

İsmet Paşa, bravo sesleri ve alkışlarla karşılanan bu sözlerine, şunları da ilâve etti:

"Herhangi bir halife, an'neten, fikren ve şeklen, usulen, zımmen ve sa-rahaten, Türkiye mukadderatında alâkadarmış gibi vaziyet almak isterse, Türkiye ricalini taltif edermiş, iltifat edermiş gibi bir zihniyet ile düşünürse, bunları memleketin hayatile ve mevcudiyetile zıddı tam addedeceğiz; hareketlerini hıyaneti vataniye addedeceğiz."

İsmet Paşa, beyanatının sonunda, şu meseleyi mevzuubahs etti: "Rauf Bey, beyanatlarında, bizim zıddı tam olarak gördüğümüz noktaları geri alarak bu Fırka içinde yürüme kararında mıdır? yoksa, beyanati siyasiyelerinde, bizimle zıddı tam olan nikatı muhafaza ederek Fırkamızın haricinde ve Mecliste, bizimle karşı karşıya çalışmak kararı mı verecekler? Karar kendilerine aittir."

Rauf Bey, tekrar, uzunuzadıya, kendini müdafaa ve fırka yapmıyacağını, Fırkadan çıkmıyacağını, beyan ettikten sonra, heyeti umumîyenin rikkat ve ulüvvü cenabını tahrik edecek mahviyetkârane sözlerle beyanatına hitam verecek, müzakere salonunu terketti.

Hatipler, muhatapsız kaldılar, Rauf Bey; hata ettiğini itiraf ve cumhuriyetçi olduğunu ifade etmiş olduğu cihetle müzakere kâfi addedildi ve gazetelerde başkalarının zihinlerine iras edilmiş şüpheleri izale edecek tebligat yapılmak ve ayrıca müzakerenin zaptı da tabı ve neşredilmek kararile iktifa olundu.

Şimdi Efendiler, bu karar, neyi ifade eder?

Rauf beyin muğlâk ve iki manalı beyanati, filhakika, onun cumhuriyetçi olduğu hakkında Fırkayı tatmin etti mi? Rauf Beyin Fırka dahilinde, bizimle aynı his ve içtihat sahibi olarak çalışabileceği kanaati tahassul etti mi?

Fırkanın, bu kararı, müzakerenin hakikî neticesinin istilzam eylediği karar mıydı? bittabi hayır..!

O halde, bu noksan kararlar, iktifanın âmîl ve müessiri ne idi?!

Bu noktayı, birkaç kelime ile, izah edeyim. Rauf Bey, beyanatının başından nihayetine kadar, aldığı tavir ve kullandığı tarzı beyanla, Fırka azasının, ulüvvü cenap ve ahlâkına iltica etmiş gibi idi; bundan başka, Rauf Bey, beyanatında, okadar, mugalâta ve safsata yapıyordu ki, sözlerinin ciddiyet ve samimiyet ile nisbet ve alâkasını derakap ölçmek umum için sehil değildi. Bu esbabın fevkünde, en mühim amili derunî, itiraf olunmak lâzımdır ki, gayrimes'ul, emrivaki,

İsmet Paşa, Rauf Bey ve arkadaşlarının gidip halifeyi görmelerine değinirken şunları söyledi:

"Halifeyi gidip görmek işi, halifelik sorunudur."

"Devlet adamı olarak, hiçbir zaman aklımızdan çıkaramayız ki halifenin orduları bu memleketi baştanbaşa yıkıntıya çevirmişlerdir. Halife orduları kurulması olasılığını hiç gözden uzak tutmuyacağız.....Türk milleti en büyük acılarını halife ordusundan çekmiştir. Bir daha çekmeyecektir."

"Bir halife fetvasının bizi, Dünya Savaşı uçurumuna attığını hiçbir zaman unutmuyacağız. Bir halife fetvasının millet ayağa kalkmak istediği zaman, ona düşmanlardan daha alçakcasına saldırdığını unutmuyacağız."

"Tarihin herhangi bir döneminde, bir halife, bu ülkenin kaderine karışmayı aklından geçirirse, **hiç kuşku olmasın, o kafayı koparacağız!**"

İsmet Paşa, bravo sesleri ve alkışlarla karşılanan bu sözlerine, şunları da ekledi:

"Herhangi bir halife, geleneğe uyarak ya da düşünceleriyle ve biçimsel olarak, yönteme uyarak, kapalı ve açık olarak, Türkiye'nin kaderinde ilgi varmış gibi durum almak isterse, Türkiye'deki devlet adamlarını değerli bulmuş, okşarmış gibi bir düşünce taşırarsa, bunları memleketin hayatıyla ve varlığıyla tam karşıt sayacağız; yaptıklarını vatan hainliği sayacağız."

İsmet Paşa, sözlerinin sonunda, şu noktayı sözkonusu yaptı: "Rauf Bey, konuşmalarında geçen ve bizim tam karşıt olarak gördüğümüz sözlerini geri alarak bu Parti içinde yürüme kararında mıdır? Yoksa, politika konusundaki sözlerinde, bizimle tam karşıt olan düşünceleri bırakmıyarak Partimizin dışında ve Mecliste, bizimle karşı karşıya çalışmak kararı mı verecekler? Karar kendilerindir."

Rauf Bey, yeniden uzun uzadıya, kendini savundu ve ayrılık çıkarmayacağını, Partiden ayrılmayacağını, söyledikten sonra, genel kurulun acıma ve bağışlama duygularını uyandıracak çok aşağıdan alıcı konuşmasıyla sözlerine son vererek, görüşme salonundan ayrıldı.

Konuşmacıların karşısında kimse kalmadı. Rauf Bey; yanıldığını açıklamış ve cumhuriyetçi olduğunu söylemiş olduğundan görüşmeler yeter sayıldı ve gazetelerde başkalarının kafalarında uyandırılmış kuşkuları giderecek bildirimler yapılması ve ayrıca görüşme tutanağının da bastırılıp yayımlanması kararıyla yetinildi.

Şimdi Efendiler, bu karar, ne anlam taşır?

Rauf Beyin karışık ve iki anlamlı sözleri, gerçekten, onun cumhuriyetçi olduğuna Partiyi inandırdı mı? Rauf Beyin Parti içinde, bizimle duygu ve görüş birliği içinde çalışabileceği kanısı doğdu mu?

Partinin, bu kararı, görüşmenin gerçek sonucunun gerektirdiği karar mıydı? elbette hayır..

Öyleyse, bu eksik kararlar, yetinmeye yol açan etmen ne idi?

Bu noktayı, birkaç sözle, açıklayayım. Rauf Bey, sözlerinin başından sonuna kadar, takındığı tutum ve kullandığı konuşma biçimiyle, Parti üyelerinin, bağışlama duygusuna ve sevgisine sığınmış gibi idi; bundan başka, Rauf Bey, konuşmasında, okadar, yanılmalar yapıyor ve boş lâflar söylüyordu ki, sözlerinin doğru ve içten olup olmadığını hemen anlamak herkes için kolay değildi. Bu etmenlerden daha etkili ve en önemli tinsel etmen, açıkça söylenmeli ki, "sorum-suz", "olup bitti", "Cumhuriyetten sonraki biçim" sözcükleri kullanılarak ya-

cumhuriyetten sonra da şekil, kelimeleri, üzerinde yapılan menfi propaganda, efkâr ve hissiyatı tereddüde ve gevşekliğe sevk etmişti.

Vaziyeti, cumhuriyet meselesi haricinde, İsmet Paşa ve Rauf Bey münazası gibi alanların haleti zihniyetleri de, manasız bir kararla iktifaya saik olduğu muhakkaktır.

Efendiler, bu karar yüzünden, Rauf Bey ve arkadaşlarına, bir müddet daha, Fırkanın içinde, Fırkayı yıkmak için, çalışmak fırsatı verilmiş oldu.

İstanbuldaki bazı gazetelerin memleket ve cumhuriyet menafii âliyesini ihlâl eder tarzda devam eden neşriyatı da, orada öyle bir hava yarattı ki, Meclis, İstanbul'a bir İstiklâl Mahkemesi göndermeyi zarurî addetti.

Muhterem Efendiler, her meselede ve her safhai icraatta, kendinden bahsettirmiş olan halifeye ve hilâfete bir defa daha temas edeceğim.

1340 senesi iptidasında, büyük miyasta, bir ordu harp oyunu yapmak ta-karriür etmişti. Bu harp oyununu İzmirde yapacaktık. Bu münasebetle 1340 senesi Kânunusani iptidasında, İzmirde gittim. Orada iki ay kadar kaldım.

Hilâfetin lâğvı zamanının geldiğine orada iken hüküm vermiştim. Mesele-nin, sureti cereyanını, olduğu gibi hulâsa etmeye çalışacağım.

Başvekil İsmet Paşadan 22 Kânunusani 1340 tarihli bir şifre aldım. Onu aynen arz edeyim:

Şifre Türkiye Reisicumhuru Huzuru Riyasetpenahilerine

Bir müddettenberi gazetelerde makamu hilâfetin vaziyeti ve Halifenin şahısları hakkında suitelakkiyata müsait neşriyata tesadüf edilmekte olduğundan ve bilâsebep vaki olan neşriyatı hürmetişkenaneden ve hassaten arasına İstanbul'a giden erkânî hükûmetin ve resmî heyetin kendisile temastan mütebaî ve müctenip bulunmalarından Halifenin büyük bir teessür duyduğu cihetle serkarinlerinin Ankaraya izamile veya şayanı itimat bir zatın İstanbul'a nezdine gönderilmesini rica suretile hissiyat ve temenniyatını ibrâğ etmeyi teemmül etmiş ise de suitefsire uğraması ihtimaline karşı bundan da sarfınazar ettiğini beyan eyledikleri başkâtip bey tarafından iş'ar kılınmakta ve tahsisat meselesi uzunuzadıya tafsil edilerek hazine hilâfetin istitaatı fevkinde ve mükellefiyeti haricindeki masarif için hazine maliyece muavenette bulunulacağı hakkında hükümetçe 15 Nisan 1339 tarihinde vaki iş'arın tetkiki ve temini icabı ilâve edilmektedir. Keyfiyet Heyeti Vekilece tezekkür edilecektir. Neticeyi ayrıca arz ederim Efendim.

İsmet

Bu telgrafta cevaben makina başında yazdığım telgrafname aynen şudur:
Makine başında Ankarada Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine İzmir
C. 22/1/1340 şifreye:

Makamu hilâfetin ve Halifenin şahısları hakkında suitelakkiyat ve suitefsirat zemini, Halifenin kendi tarz ve tavru hareketinden neş'et etmektedir. Halife, hayatı dahiliye ve bil-hassa hayatı haricîyesile ecadı padişahların mesleğini muakkip görünmektedir. Cuma alayları, ecebî mümessilleri nezdine memurlar izamile münasebal, tantanalı gezin-tiler, saray hayatı, sarayında ihtiyat zabıtilerine varıncaya kadar kabul ve onların iştikâla-rını istima ve onlarla beraber ağlamak gibi hareketler bu kabûldendir. Halife. Türkiye Cumhuriyeti ve Türkiye halkı ile, karşı karşıya, vaziyetini mütaale ettiği zaman, İngiltere Kırallığı ile Hindistan ahali islâmiyesine veya Efgan Devleti ile Efgan halkına karşı, hilâ-fetin ve halifenin vaziyetini vâhidi kıyasî olarak nazarı dikkatte tutmalıdır. Halife ve bütün cihan, kat'î olarak bilmek lâzımdır ki, mevcut ve mahfuz olan halife ve halife makamının, hakikatte, ne dinen ve ne de siyaseten hiçbir mana ve hikmeti mevcudiyeti yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatalarla mevcudiyetini, istiklâlini tehlikeye maruz bırakamaz. Hilâfet makamu, bizce en nihayet, tarihî bir hatıra olmaktan fada bir ehemmiyeti haiz olamaz. Türkiye Cumhuriyeti ricalinin veya resmî heyetlerin, kendisile temasını talep etmesi dahi

pılmış olan olumsuz propagandanın düşünce ve duyguları duraksatmış ve gevşetmiş olmasıydı.

Durumu, cumhuriyet sorunu değil de, İsmet Paşa ve Rauf Bey çekişmesi gibi görenlerin düşünüşlerinin de, anlamsız bir kararla yetinilmesine yol açtığı kuşku götürmez bir gerçektir.

Efendiler, bu karar yüzünden, Rauf Bey ve arkadaşlarına, bir süre daha, Partinin içinde, Partiyi yıkmak için, çalışmak fırsatı verilmiş oldu.

İstanbuldaki kimi gazetelerin memleketin ve cumhuriyetin yüksek çıkar-larını bozucu nitelikte sürüp giden yayımları da, orada öyle bir hava yarattı ki, Meclis, İstanbul'a bir İstiklâl Mahkemesi* göndermeyi zorunlu saydı.

Muhterem Efendiler, her sorunda ve her yürütüm evresinde, kendinden sözettirmiş olan halifeye ve halifelige bir kez daha değineceğim.

1924 yılı başında, büyük çapta, bir ordu savaş oyunu yapmak kararlaştırılmıştı. Bu savaş oyununu İzmirde yapacaktık. Bunun için 1924 senesi Ocak ayı başında, İzmirde gittim. Orada iki ay kadar kaldım.

Halifeligi kaldırmanın zamanının geldiği yargısına orada iken varmıştım. Bu işin, oluşuşunu, olduğu gibi özetlemeye çalışacağım.

Başbakan İsmet Paşadan 22 Ocak 1924 tarihli bir şifre aldım. Onu oldu-ğu gibi bilginize sunayım:

Şifre Yüksek Türkiye Cumhurbaşkanlığına

Bir süredir gazetelerde halifeligin durumu ve Halifenin kendisi hakkında yanlış anlama-lara yol açabilecek yayımlara rastlanmakta olduğundan ve yersiz saygısızlıklar içeren yayımlardan ve özellikle arasına İstanbul'a giden hükümet ileri gelenlerinin ve resmî hey'etlerin kendisile ilişki kurmaktan uzak durup kaçınmalarından Halifenin büyük bir üzüntü duyduğu için başmabeyincisinin Ankaraya gönderilmesini ya da güvenilir birinin İstanbul'a kendi yanına gönderilmesini rica yoluyla duygu ve isteklerini bildirmeyi düşünmüş ise de kötü yorumlanabilir diye bundan da vazgeçtiğini söylediği başkâtip bey tarafından bildirilmekte ve öde-nek sorunu uzun uzun anlatılarak halifelik hazinesinin gücü üstünde ve yükümlülükleri dışın-daki harcamalar için devlet hazinesi tarafından yardım yapılacağı ile ilgili olarak hükûmetin 15 Nisan 1923 tarihinde yaptığı bildirimini inceleyip gereğinin yapılması isteği eklenmektedir. Durum Bakanlar Kurulunda görüşülecektir. Sonucu ayrıca bilginize sunarım Efendim.

İsmet

Bu telgrafta cevap olarak makina başında yazdığım telgrafname aynen şudur:

Makine başında Ankarada Başbakan İsmet Paşa Hazretlerine İzmir
K. 22/1/1924 şifreye:

Halifelik makamı ve halife ile ilgili yanlış anlamalar ve kötü yorumlar, halifenin ken-di tutum ve davranışlarından doğmaktadır. Halife, iç ve özellikle dış yaşayışıyla ataları olan padişahların yolunu izler görünmektedir. Cuma alayları, yabancı temsilcilere görevliler gönderilerek kurulan ilişkiler, çok gösterişli gezintiler, saray hayatı, sarayında yedek subay-lara varıncaya kadar kabul etmek ve onların yakınmalarını dinlemek ve onlarla birlikte ağ-lamak gibi davranışlar bu türdendir. Halife, Türkiye Cumhuriyeti ve Türkiye halkı karşı-sındaki durumunu düşündüğü zaman, İngiltere Krallığı ile Hindistan Müslüman halkı ya da Afgan Devleti ile Afgan halkı karşısında, halifeligin ve halifenin durumunu ölçü olarak kullanmalıdır. Halife ve bütün dünya, kesin olarak bilmelidir ki, var olan ve korunmakta olan halifenin ve halife makamının, gerçekte, ne din açısından ve ne de politika açısından hiçbir anlam ve varlık nedeni yoktur. Türkiye Cumhuriyeti boş sözlerle varlığını, bağımsız-lığını tehlikeye sokamaz. Halifelik makamının, bize göre olsa olsa tarihten bir anı olmak-tan öteye bir önemi olamaz. Türkiye Cumhuriyeti ileri gelenlerinin ya da resmî hey'etlerin,

* Meclis tarafından seçilen üçer millet vekilinden oluşan ve verdiği kararlar kesin olan özel devrim mahkemeleri (B.Y.)

Halifeligin kaldırılma-sının zama-nı da gel-miştir

Cumhuriyetin istiklâlîne sarîh tecavüzdür. Serkarinini Ankaraya göndermek veya şayanı itimat bir zatın nezdine izamı suretiyle; hükûmete iblağı hissiyat ve temenniyyat talebinde bulunması dahi Hükûmeti Cumhuriyet ile karşı karşıya vaziyet alması demektir. Buna da salâhiyetler değildir. Kendisile Hükûmeti Cumhuriyet arasında başkâtibi muhabereye tavsi etmesi de fazladır. Başkâtîp beyin böyle küstahlıktan mücanebeti lüzumu kendisine ihtar olunmalıdır. Halifenin temini hayat ve maişeti için Türkiye Reiscumhurunun tahsisatından mutlaka dün bir tahsisat kâfi gelir. Maksat; debdebe ve darat değil, insanca hayat ve maişet temininden ibarettir. Hazinei hilâfetten maksat ne olduğunu anlıyamadım. Hilâfetin hazinesi yoktur ve olmaz. Böyle bir hazineye ecdadından tevarüs etmişse resmen ve vazihan malûmat istihsal ve ita buyurulmasını rica ederim. Halifenin aldığı muhassasatla gayrikabili temin olan tekâlif neler imiş ve 15 Nisan 1339 tarihinde hükûmet ne gibi mevâit ve iş'aratta bulunmuştur? Bunu da lütfen iş'ar buyurunuz. Halifenin ikametgâhını tasrih ve tespit etmek, hükûmetin şimdiye kadar yapmış olması lâzûmgelen bir vazife idi. İstanbulda, milletin boğazından kesilmiş paralarla yapılmış birçok saraylar ve bu sarayların içindeki birçok kıymetli eşya ve levazumat, hükûmetin vaziyeti ademi tespiti yüzünden mahv ve heder oluyor. Halife mensupları, sarayların en kıymetli levazumatını Beyoğlunda, şurada, burada satıyorlar diye rivayetler vardır. Hükûmet bunlara bir an evvel vaziyet etmelidir. Satılmak lâzım ise hükûmet satmalıdır. Hilâfet kadrosu ciddi tetkik ve tensik olunmak lâzımdır ki, serkarinler, serkâtipler mevcudiyeti halifeyi hâlâ saltanat hulyası içinde uyutmasın! Fransızların kiral, hanedan ve mensubini Fransaya sokmakta, istiklâl ve hakimiyetleri için yüz sene sonra, bugün dahi mahzur görüp dururken hergün ufuktan saltanat güneşinin tülûna duacı bir hanedan ve mensubini hakkındaki muamelemizde, Türkiye Cumhuriyetini, nezaket ve safsata kurbanı edemeyiz. Halife, kendinin ve makamının ne olduğunu sarîh olarak bilmeli ve bununla iktifa etmelidir. Hükûmetçe ciddi, esaslı tedabir itihaz ile iş'arını rica ederim Efendim.

Türkiye Reiscumhuru Gazi Mustafa Kemal

Bu muhabereden sonra harp oyunu münasebetile İsmet Paşa ve Müdafai Millîye Vekili bulunan Kâzım Paşa da İzmir'e gelmişlerdi. Erkânıharbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa da zaten orada bulunuyordu. Hilâfetin ilgası lüzumunda, kanaatlerimiz mutabık idi. Aynı zamanda, Şer'îye ve Evkaf Vekâletini de ilga ve tedrisatı tevhit eylemek kararında idik.

1340 senesi Martın birinci günü Meclisin tarafımdan küşadı icap ediyordu.

23 Şubat 1340 günü Ankaraya avdet etmiş idik. Orada da icap eden zevâtı, kararımın haberdar ettim.

Mecliste, bütçe müzakeresi devam ediyordu. Hanedan tahsisatı ve Şer'îye ve Evkaf Vekâleti bütçeleri üzerinde, tevakkuf edilmek lâzımdı. Arkadaşlar, maksada müteveccih beyanat ve tenkidata başladılar; müzakere ve münakaşa idame ettirildi. 1 Mart günü, Büyük Millet Meclisinin beşinci mesai senesi münasebetile verdiğim nutukta, şu üç noktaya sureti mahsusada işaret ettim:

"1 - Millet, cumhuriyetin halen ve âtiyen bilcümle taarruzattan kat'iyen ve ebediyen masun bulundurulmasını talep etmektedir. Millet talebi, cumhuriyetin mücerrep ve müspet olan kâffeî esasata bir an evvel ve tamamen iptina ettirilmesi suretinde ifade olunabilir."

"2 - Millet'in ârayı umumiyesinde tesbit olunan terbiye ve tedrisatın tevhidî umdesinin bilâifateî an tatbiki lüzumunu müşahede ediyoruz."

"3 - ... Diyaneti islâmiyeyi, asırlardanberi mütemail olduğu veçhile bir vasıtai siyaset mevkiinden tenzih ve ilâ etmek elzem olduğu hakikatini de müşahede ediyoruz."

2 Mart günü, Fırka Grubu içtima ettirildi. İşaret ettiğim, bu üç mesele,

kendisile ilişki kurmalarını istemesi de Cumhuriyetin bağımsızlığına açık saldırıdır. Başmabeyincisini Ankaraya göndermek yoluyla ya da güvenilir birini kendi yanına göndererek; hükûmete duygu ve isteklerini iletme isteminde bulunması da Cumhuriyet Hükûmetine karşı tavır takınması demektir. Buna da yetkili değildir. Kendisile Cumhuriyet Hükûmeti arasındaki yazışmalarda başkâtibi aracı kulması da yersizdir. Başkâtîp beyin böyle saygısızlıktan kaçınması gerektiği kendisine bildirilmelidir. Halifenin dirliği ve geçimi için Türkiye Cumhurbaşkanı ödeneginden az olması zorunlu olan bir ödenek yeter. Halifeye ödenek vermekteki amaç yaldızlı ve gösterişli değil insanca yaşamak ve geçim sağlamaktır. Halifelik hazinesi demekle ne demek istendiğini anlıyamadım. Halifelik hazinesi yoktur ve olamaz. Böyle bir hazine kendisine atalarından kalmışsa resmî ve açık olarak bilgi alınmasını ve bana bilgi verilmesini rica ederim. Halifenin aldığı ödenekle karşılanamayan yükümlülükler nelermiş ve 15 Nisan 1923 tarihinde hükûmet ne söylemiş neye söz vermiştir? Bunu da lütfen bana bildiriniz. Halifenin konutunu belirtip saptamak, hükûmetin şimdiye kadar yapmış olması gereken bir ödev idi. İstanbulda, milletin boğazından kesilmiş paralarla yapılmış birçok saraylar ve bu sarayların içindeki birçok kıymetli eşya ve gereçler, hükûmetin durumu saptamaması yüzünden yok olup gidiyor. Halifenin yakınları, sarayların en değerli gereçlerini Beyoğlunda, şurada, burada satıyorlar diye söylentiler vardır. Hükûmet bunlara bir an evvel el koymalıdır. Satılmak gerekirse hükûmet satmalıdır. Halifelik kadrosu iyice incelenip düzene sokulmalıdır ki, başmabeyincilerin, başkâtiplerin varlığı artık bugün halifeyi padişahlık düşü ile uyutmasın. Fransızlar kral, kral soyu ve yakınlarını Fransaya sokmakta, bağımsızlık ve egemenliği için yüz sene sonra, bugün bile sakınca görüp dururken, hergün ufuktan padişahlık güneşinin doğmasına duacı olan bir padişah soyu ve yakınlarıyla ilgili işlerimizde, Türkiye Cumhuriyetini, yersizce nazik olmalara ve boş lâflara kurban edemeyiz. Halife, kendinin ve makamının ne olduğunu açıkça bilmeli ve bununla yetinmelidir. Hükûmetin kesin ve temelli önlemler alıp bana bildirilmesini rica ederim Efendim.

Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal

Bu yazışmadan sonra savaş oyunu için İsmet Paşa ve Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa da İzmir'e gelmişlerdi. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da daha önceden orada bulunuyordu. Halifelik kaldırılması gerektiğinde, eş görüştük. Bunun yanında Diyanet İşleri ve Vakıflar Bakanlığını da kaldırmak ve öğretimi birleştirmek kararında idik. 1924 senesi Martın birinci günü Meclisi açmam gerekiyordu.

23 Şubat 1924 günü Ankaraya dönmüştük. Orada da gerekenlere, kararımı bildirdim.

Mecliste, bütçe görüşmeleri yapılıyordu. Padişah soyu ödenekleri ve Diyanet İşleri ve Vakıflar Bakanlığı bütçeleri üzerinde, durulmak gerekiyordu. Arkadaşlar, bu amaca yönelik konuşmalara ve eleştirilere başladılar; görüşme ve tartışma sürdürüldü, 1 Mart günü, Büyük Millet Meclisinin beşinci çalışma yılı dolayısıyla verdiğim nutukta, şu üç noktayı özellikle belirttim:

"1 - Millet, cumhuriyetin şimdi ve ileride bütün saldırılardan kesin olarak ve sonsuzadek korunmasını istemektedir. Millet in isteği, cumhuriyetin hiç vakit geçirilmeksizin, denenmiş ve kanıtlanmış bütün ilkelere tümüyle uydurulması olarak deyimlenebilir."

"2 - Ulus kamu oyununda saptanmış olan eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ilkesinin hiç vakit geçirmeden uygulamaya geçilmesinin gerekli bulunduğu görülüyor."

"3 - ... İslâm dinini, yüzyıllardır yapılageldiği üzere, bir politika aracı olarak kullanılmaktan kurtarmanın ve yüceltmenin gerekli olduğu gerçeğini de görüyoruz."

2 Mart günü, Parti Grubu toplandı. Belirttiğim bu üç sorun, ortaya atıldı ve

Hilâfetin, Şer'îye ve Evkaf Vekâletlerinin lâğvı ve tedrisatın tevhidî kararı

Halifelik'in, Diyanet İşleri ve Vakıflar Bakanlığını kaldırmak öğretimi birleştirmek kararı

mevzuubahs ve müzakere edildi. Esaslar üzerinde, anlaşıldı. 3 Mart günü, Meclisin birinci celsesinde, evrakı varide meyanında şu takrirler okundu:

1 - Hilâfetin ilgasına ve hanedanı Osmanînin Türkiye haricine çıkarılmasına dair Şeyh Saffet Efendi ile elli refikinin teklifi kanunîsi.

2 - Şer'îye ve Evkaf, Erkânıharbiye Vekâletlerinin ilgasına dair Sirl Meb fosu Halil Hulki Efendi ve elli refikinin teklifi kanunîsini.

3 - Tevhidi tedrisat hakkında Saruhan Meb'usu Vastıf Bey ve elli refikinin takrirleri varid olmuştur.

Makamı riyasette bulunan Fethi Bey - Efendim! müteaddit imzalarla gelen bu teklifi kanunîlerin, derhal müzakeresine dair teklifler vardır. Reyi âlinize vazedeceğim, dedi ve encümenlere gitmeden, derhal müzakeresini reye koydu ve kabul edildiğini beyan etti.

İlk itiraz, Kastamonu Meb'usu Halit Bey tarafından vaki oldu. Müzakerenin cereyanı esnasında, Halit Beye bir iki zat daha iltihak etti. Tekliflerin lehinde, uzun beyanatta bulunan birçok kıymetli hatipler kürsüye çıktılar. Takrir sahiplerinden başka, merhum Seyit Beyin ve İsmet Paşanın ilmî ve mukni hitabeleri her zaman için mütaleaya şayandır. Müzakere ve münakaşa beş saat kadar devam etti. Saat 6:45de müzakere hitam bulduğu zaman, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 429, 430 ve 431 inci kanunlarını çıkarmış bulunuyordu.

Bu kanunlara nazaran "Türkiye Cumhuriyetinde, muamelâtı nasa dair olan ahkâmın teşri ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği hükûmete ait" ve "Şer'îye ve Evkaf Vekâleti mülgâ" oldu.

Türkiye dahilindeki bütün müessesatı ilmîye ve tedrisîye.. bilcümle medreseler Maarif Vekâletine devir ve raptedildi.

Halife hal ve hilâfet makamı lâğvolundu ve mahlû halife ve Osmanlı saltanatı münderisesi hanedanının bilcümle azası, Türkiye Cumhuriyeti memaliki dahilinde ikamet etmek hakkından ebediyen memnu kılındı.

Efendiler, hilâfet makamının muhafazasında, dinî ve siyasî menfaat ve zaruret bulunduğu zehabında bulunan bazı zevat, arzettiğim kararların alınmakta olduğu, son dakikalarda, hilâfetin, tarafımdan deruhde edilmesi teklifinde bulundular.

Bu gibilere, icabı gibi, derhal ret cevabı vermiştim.

Bilvesile, diğer bir noktayı da arz edeyim. Büyük Millet Meclisi, hilâfeti lâğvettiği zaman, Antalya Meb'usu, ulemadan Rasih Efendi, Hilâliahmer namına, Hindistanda bulunan bir heyetin riyasetinde idi. Rasih Efendi, Mısra uğrayarak Ankara'ya avdet etti. Benden mülâkat talep ederek şu beyanatta bulundu: Seyahat ettiği memleketlerde, ehli islâm, benim halife olmamı istiyormuş.. "Sahibi salâhiyet islâm heyetleri, Rasih Efendiyi, bana bu hususu tebliğ etmek için tevkil etmiş.." Rasih Efendiye verdiğim cevapta, islâmların bana olan teveccüh ve muhabbetlerine teşekkür ettikten sonra, dedim ki: Zatı âliniz ulemayı dindensiniz! Halifenin reisi devlet demek olduğunu bilirsiniz. Başlarında, kralları, imparatorları bulunan tebaanın, bana isal ettiğiniz arzu ve tekliflerini ben, nasıl kabul edebilirim. Kabul ettim desem, buna, o tebaanın, metbuları razı olur mu?! Halifenin emir ve nehyi ifa olunur. Beni halife yapmak isteyenler emirlerimi

görüldü. İlkeler üzerinde anlaşıldı. 3 Mart günü, Meclisin birinci oturumunda, gelen yazılar arasında şu öneriler okundu:

1 - Halifelîğin kaldırılmasına ve Osmanlı padişah soyunun Türkiye dışına çıkarılmasına ilişkin Şeyh Saffet Efendi ile elli arkadaşının kanun önerisi.

2 - Dinişleri ve Vakıflar ile, Genel Kurmay Başkanlığının kaldırılmasına ilişkin Sürt Meb'usu Halil Hulki Efendi ve elli arkadaşının kanun önerisi.

3 - Öğretimin birleştirilmesine ilişkin Saruhan Meb'usu Vasıf Bey ve elli arkadaşının önerileri alınmıştır.

Başkan kürsüsünde bulunan Fethi Bey – Efendim birçok imzalarla gelen bu kanun önerilerinin, hemen görüşülmesiyle ilgili öneriler vardır. Yüksek oyunuza sunacağım, dedi ve komisyonlara gitmeden, hemen görüşülmesini oyladı ve kabul edildiğini bildirdi.

İlk karşı çıkışı, Kastamonu Meb'usu Halit Bey yaptı. Görüşmeler sırasında, Halit Beye bir iki kişi daha katıldı. Önerileri destekleyen uzun konuşmalar yapan birçok değerli konuşmacı kürsüye çıktı. Önerge sahiplerinden başka, merhum Seyit Beyin ve İsmet Paşanın bilimsel ve inandırıcı sözleri her zaman için okunmaya değer. Görüşme ve tartışma beş saat kadar sürdü. Saat 6:45'de görüşme sona erdiği zaman, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 429, 430 ve 431 inci kanunlarını çıkarmış bulunuyordu.

Bu kanunlarla "Türkiye Cumhuriyetinde, halkla ilgili kuralları koymaya ve yürütmeye yalnız Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun kurduğu hükûmetin yetkili olduğu" ve "Dinişleri ve Vakıflar Bakanlığının kaldırılmış" olduğu saptandı.

Türkiye içindeki bütün bilim ve öğretim kurumları.. bütün medreseler Millî Eğitim Bakanlığına aktarılıp bağlandı.

Halife indirildi ve halifelik kaldırıldı ve indirilen halife ve Osmanlı padişahları soyundan olan herkese, Türkiye Cumhuriyeti ülkesinde oturmak süresiz olarak yasaklandı.

Efendiler, halifelîğin korunmasında, dinsel ve politik yarar ve zorunluluk bulunduğunu sanan birtakım kişiler, bilginize sunduğum kararların alınmakta olduğu, son dakikalarda, halifelîği, benim üzerime almamı önerdiler.

Bu gibilere hemen, gereken ret yanıtı vermiştim.

Yeri gelmişken, başka bir noktayı da bilginize sunayım. Büyük Millet Meclisi, halifelîği kaldırdığı zaman, Antalya Meb'usu, din bilginlerinden Rasih Efendi, Kızılay adına, Hindistanda bulunan bir heyet'in başkanlığıydı. Rasih Efendi, Mısra uğrayarak Ankara'ya döndü. Görüşmemizi istedi ve şunları söyledi: "Dolaştığı ülkelerdeki Müslümanlar, benim halife olmamı istiyormuş.. Yetkili Müslüman toplulukları, Rasih Efendiyi, bana bunu bildirmek için vekil etmişler.." Rasif Efendiye verdiğim karşılıklıta, Müslümanların bana olan güven ve sevgilerine teşekkür ettikten sonra, dedim ki: Siz din bilginlerindensiniz! Halifenin devlet başkanı olduğunu bilirsiniz. Başlarında, kralları, imparatorları bulunan uyruk halklarını, bana ulaştırdığınız dilek ve önerilerini ben, nasıl kabul edebilirim. Kabul ettim desem, buna, o uyrukların başındakiler bunu isterler mi? Halifenin emir ve yasakları yerine getirilir. Beni halife yapmak isteyenler, emirlerimi yeri-

Halifelîğin korunmasının dinsel ve politik yararları ve buna zorunlu bulunduğu sananlara verdiğim karşılıklı Müslümanları bir halife korkuluğu ile uğraştırıp kandırma-ya çabayanlar özellikle Türkiyenin düşmanlarıdır

infaza muktedir midirler? Binaenaleyh mevzuu, medlûlü olmıyan mevhum bir sıfatı takınmak gülünç olmaz mı?

Efendiler, açık ve kat'î söylemeliyim ki, ehli islâmı bir halife heyulâsile hâlâ işgal ve işgal gayretinde bulunanlar, yalnız ve ancak ehli islâmın ve bilhassa Türkiyenin düşmanlarıdır. Böyle bir oyuna raptı hayal eylemek de, ancak ve ancak cehil ve gâfler eseri olabilir.

Rauf Beylerin, Vehip Paşaların, Çerkez Etem ve Reşitlerin bütün yüz el-liliklerin, mülga hilâfet ve saltanat hanedanı mensuplarının, bütün Türkiye düşmanlarının, elele vererek aleyhimizdeki hararetili sâyü gayretleri, din gayretile mi vukubulmaktadır? Hudutlarımıza, yapışık, merkezlerle hâlâ Türkiyeyi mahvetmek için Mukaddes İhtilâl namı altında haydut çeteleri, suikast tertipleri ile çılginca aleyhimizde çalışanların hakikaten maksatları mukaddes midir? Buna inanmak için cidden, kara cahil ve koyu gafil olmak lâzımdır.

Ümemi islâmiyeyi ve Türk milletini, bu derekede farzetmek ve islâm âleminin nezaheti vicdanîyesinden, nezaketi hulûkîyesinden sefil ve caniyane maksatlar için istifade yolunda devam eylemek artık, okadar kolay olmayacaktır. Küstahlığın da bir derecesi vardır.

*
* *

Şimdi, muhterem Efendiler, arzu ederseniz, size, büyük bir "komplo" hakkında malûmat vereyim.

1340 senesi Teşrinievvelinin 26 ncı günü, geç vakıt, Birinci Ordu Müfettişinin, Müfettişlikten istifa ettiğinden, haberdar edildim. Müfettiş Paşanın, Erkânıharbiyei Umumîye Riyasetine verdiği, istifanamesi aynen şudur:

Erkânıharbiyei Umumîye Riyasetine

Bir senelik ordu müfettişliğim zamanında gerek teftişlerim neticesi verdiğim raporların ve gerekse ordumuzun teali ve takviyesi için takdim ettiğim lâyhaların nazarı dikkate alınmadığını görmekte teessür ve yesim fevkalâdedir. Uhdeme düşen vazifemi meb'usluk sıfatile daha müstehvilvicdan yapacağıma kanaati tamme hâsıl ettiğimden ordu müfettişliğinden istifa ettiğimi arz ederim Efendim.

Müdafaa Millîye Vekâletine de arz olunmuştur.

26 Teşrinievvel 1340

Kâzım Kara Bekir

Bu istifanamenin altında, renkli kalemle, şunlar yazılıdır: "İstifaya muvafakat etmediğimi bildirdim. Fikrinde ısrar etti. Yarın vazifei teşriîyesine avdet edeceğimi bildirdi." Bu satırların altında, imza yoktur. Fakat, Erkânıharbiyei Umumîye Reisi tarafından yazıldığı anlaşılıyor. Bu satırların altında da, kırmızı mürekkeple yazılmış, şu notlar vardır: "Verilen rapor ve lâyhaların kâffesini göreyim. - Bunların hangi mevaddı hakkında neler yapılmış ve hangi mevaddı yapılmamış, onları da dosyalarile göreyim." Bu notların altındaki tarih 28 Teşrinievvelidir.

Efendiler, Kâzım Kara Bekir Paşanın raporları ve lâyhaları Erkânıharbiyede ait olduğu şubelerce tetkik olunmuş, muhteviyatından şayanı kabul ve kabili tatbik olanlar, nazarı dikkate alınmış ve tatbik edilmiş idi. Ancak tatbiki, devletin istitaati haricinde bulunan veya bir kıymeti ilmîyeyi haiz olmayıp hayalî ve

ne getirebilirler mi? Bu duruma göre yapacak işi, anlamı olmayan gölgemsi bir kişiliği takınmak gülünç olmaz mı?

Efendiler, açık ve kesin söylemeliyim ki, Müslümanları bir halife korkuluğu ile uğraştırıp kandırmaya çabalayanlar, yalnız ve ancak Müslümanların ve özellikle Türkiyenin düşmanlarıdır. Böyle bir oyuna kapılmak da, ancak ve ancak cahillik ve aymazlık belirtisi olabilir.

Rauf Beylerin, Vehip Paşaların, Çerkez Etem ve Reşitlerin bütün yüz el-liliklerin, kaldırılmış olan halifenin padişahların soyundan olanların, bütün Türkiye düşmanlarının, elele vererek bize karşı ateşli ateşli çabalama, din çabası mıdır? Sınırlarımıza, bitişik, yerlerde bugün bile Türkiyeyi yok etmek için Mukaddes İhtilâl* adı altında haydut çeteleri, suikast düzenleyerek çılginca bize karşı çalışanların amaçları gerçekten kutsal mıdır? Buna inanmak için hepten, kara cahil ve koyu aymaz olmak gerekir.

Müslümanları ve Türk milletini bu kerteye düşmüş saymak ve Müslümanlık dünyasının vicdan temizliğinden, yaradılış inceliğinden alçakça ve canice amaçlar için yararlanmak yolunda yürümek artık, okadar kolay olmayacaktır. Saygısızlığın da bir ölçüsü vardır.

*
* *

Şimdi, muhterem Efendiler, isterseniz, size, büyük bir "komplo**" ile ilgili bilgi vereyim.

1924 Ekiminin 26 ncı günü, geç vakıt, Birinci Ordu Müfettişinin, Müfettişlik görevinden çekildiğini bana bildirdiler. Müfettiş Paşanın, Genelkurmay Başkanlığına verdiği, çekilme yazısı şudur:

Genelkurmay Başkanlığına

Bir senelik ordu müfettişliğim zamanında teftişlerim sonunda verdiğim raporlarımın hem de ordumuzun yükselmesi ve güçlendirilmesi için sunduğum tasarıların dikkate alınmadığını görmekten pekçok üzüntü duyuyor ve kaygılanıyordum. Üzerime düşen görevimi milletvekili olarak daha çok gönül rahatlığı ile yapacağıma tam inancım olduğundan ordu müfettişliğinden çekildiğimi bilginize sunarım Efendim.

Millî Savunma Bakanlığına da sunulmuştur.

26 Ekim 1924

Kâzım Kara Bekir

Bu çekilme yazısının altında, renkli kalemle, şunlar yazılıdır: "Çekilmesini uygun bulmadığımı bildirdim. Düşüncesinde direndi. Yarın yasama görevine döneceğini bildirdi." Bu satırların altında, imza yoktur. Ama, Genelkurmay Başkanı tarafından yazıldığı anlaşılıyor. Bu satırların altında da, kırmızı mürekkeple yazılmış, şu notlar vardır: " - Verilen rapor ve tasarıların tümünü göreyim. - Bunların hangi maddelerile ilgili olarak neler yapılmış ve hangi maddeleri yapılmamış, onları da, ilgili dosyalarıyla birlikte göreyim." Bu notların altındaki tarih 28 Ekimdir.

Efendiler, Kâzım Kara Bekir Paşanın raporları ve tasarıları Genelkurmayda ilgili şubeler tarafından incelenmiş, bunlarda yazılı olanlardan kabul edilebilecek ve uygulanabilecek olanlar, dikkate alınmış ve uygulanmış idi. Ancak uygulanması, devletin gücü dışında bulunan ya da bir bilimsel değeri olmayıp hayal

* Kutsal Ayaklanma

** Bir kimseye, ya da kuruluşa karşı toplu olarak alınan zarar verici gizli karar (Fransızca)

indî olan teklifleri bittabi nazarı dikkate alınmamıştı. Kâzım Kara Bekir Paşaya raporlar ve lâyhalar verdiği için bir takdirname de verilmeye lüzum görülmemişti.

30 Teşrinievvel günü de, İkinci Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşanın, Konyadan geldiği bildirildi. Kendisini, akşam yemeğine, Çankaya davet ettim. Geç vakte kadar, beklediğim halde, Paşa gelmedi. Kendisini, aratırken, muttali oldum ki, Fuat Paşa, Ankaraya muvasalatında Rauf Bey tarafından istasyonda istikbal olunmuş, Müdafaa-i Millîye Vekâletine ve bazı rüfeka ile kısa temaslardan sonra, Erkânıharbiye-i Umumiye Riyasetine gitmiş, bir müddet Fevzi Paşa ile mülâkatta bulunmuş, çıkarken, Fevzi Paşanın yaverine, şu kâğıdı bırakmış:

Erkânıharbiye-i Umumiye Riyaseti Aliyesine 30/10/1340

Meb'usluk vazifesi teşriyesine başlayacağımdan İkinci Ordu Müfettişliğinden affımı arz ve istirham eylerim Efendim.

Ankara Meb'usu Ali Fuat

Efendiler, meb'uslukta istifa ettiğimi, Meclis Riyasetine bildirmiş olan, Refet Paşanın da, istifanamesinin Rauf Bey tarafından geri aldırıldığını öğrenmişim.

Dumlupınar merasimini müteakıp, Bursa ve Karadeniz sevhali ile Erzurum havalisinde devam eden bir buçuk aylık bir seyahatten sonra teşrinievvelin 18 inci günü Ankaraya avdet etmişim. Birçok meb'us arkadaşlar ve saire tarafından istikbal olunmuşum. Bu meyanda Ankarada bulunan Rauf, Adnan Beyleri görmemişim. Halbuki, izhari iğbirar gibi telâkkisi pek mümkün olan bu tarzı hareketlerine intizar etmiyordum.

Efendiler, bir komplo, karşısında bulunduğumuzda, bir saniye dahi tereddüt etmedim.

Bu vaziyet ve manzara, şöyle tahlil ve mütalea olunabilir: Bir sene evvel, Rauf Beyin Heyeti Vekile Riyasetinden çekildiğindenberi, Rauf Bey, Kâzım Kara Bekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve saire arasında bir tertip düşünülmüştür. Bunda muvaffak olabilmek için orduyu ele almak lüzumlu görülmüştür. Bu maksatla, Kâzım Kara Bekir Paşa Birinci Ordu Müfettişliğine tayin olunduktan sonra, sabık kumandanlığı muntakası olan, şark vilâyetlerinde dolaşırken, Ali Fuat Paşa da politikadan hazretmediğini ve hayatını askerlik mesleğine hasreylemek istediğini ileri sürerek terfian İkinci Ordu Müfettişliğine gitti. Üçüncü Ordu Müfettişi olan Cevat Paşanın ve bu müfettişlik dahilindeki kolordunun kumandanı olan Cafer Tayyar Paşanın da aynı tertibe dahil olabileceklerini kabul ettiler. Bir sene, ordular üzerinde, kendi noktai nazarlarına göre çalıştılar ve orduları kendi lehlerinde kazandıklarına zahir oldular. İstifalarından evvel, bazı kumandanları kendileri beraber harekete imale için çalıştılar.. Bu bir sene zarfında, cumhuriyetin ilânı, hilâfetin lâğvı gibi icraatımız, müşterek tertip sahiplerini daha ziyade birbirine takrip ederek müşterek harekete saik oldu. Harekete, politika yolundan geçeceklerdi. Bunun için, münasip an ve fırsata müte-rakkıp idiler. Siyasî sahada ve orduda hazırlıklarını kâfi addediyorlardı. Filhakkı, Rauf Bey ve emsali, Fırka içinde muhafazasına muvaffak oldukları vaziyetleri ile Meclisin tatil devrine tesadüf eden aylarda, aza üzerinde ve yeni intihapta muvaffak olamayan, ikinci grup mensupları vasıtasıyla, bütün memlekette, milleti aleyhimizde ifsat için çalışmak fırsatına malik oldular. Memleket da-

ürünü olan ve sade kendi görüşüne dayanan önerileri elbette dikkate alınmamıştı. Kâzım Kara Bekir Paşaya raporlar ve tasarılar verdiği için bir takdirname* verilmesi de gerekli görülmemişti.

30 Ekim günü de, İkinci Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşanın, Konyadan geldiği bildirildi. Kendisini, akşam yemeğine, Çankaya çağırdım. Geç vakte kadar, bekledimse de, Paşa gelmedi. Kendisini, aratırken, öğrendim ki, Fuat Paşayı Ankaraya gelişinde Rauf Bey istasyonda karşılamış, Millî Savunma Bakanlığına ve kimi arkadaşlarla kısaca konuştuktan sonra, Genelkurmay Başkanlığına gitmiş, bir süre Fevzi Paşa ile görüşmüş, çıkarken, Fevzi Paşanın yaverine, şu kâğıdı bırakmış:

Genelkurmay Yüksek Başkanlığına 30/10/1924

Meb'usluk yasama görevine başlayacağımdan İkinci Ordu Müfettişliğinden çekilmeme izin verilmesini saygıyla rica ederim Efendim.

Ankara Meb'usu Ali Fuat

Efendiler, milletvekilliğinden çekildiğini, Meclis Başkanlığına bildirmiş olan, Refet Paşanın çekilme yazısının da Rauf Bey tarafından geri aldırıldığını öğrenmişim.

Dumlupınar töreninden sonra, Bursa ve Karadeniz kıyıları ile Erzurum dolaylarında bir buçuk ay süren geziden sonra Ekimin 18 inci günü Ankaraya dönmüştüm. Birçok milletvekili arkadaşlar ve başkaları tarafından karşılanmışım. Bu arada Ankarada bulunan Rauf, Adnan Beyleri görmemişim. Oysa, pekâla kırgınlık gösterisi sayılabilecek böyle bir davranış beklemiyordum.

Efendiler, bir komplo, karşısında bulunduğumuz kanısına varmakta hiç duraksamadım.

Bu durum ve görünüm, şöyle incelenip irdelenebilirdi: Bir yıldan beri yani, Rauf Beyin Bakanlar Kurulu Başkanlığından çekildiğinden beri, Rauf Bey, Kâzım Kara Bekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve başkaları arasında bir düzen düşünülmüştür. Bunda başarılı olabilmek için orduyu ele almak gerekli görülmüştür. Bu amaçla, Kâzım Kara Bekir Paşa Birinci Ordu Müfettişliğine atandıktan sonra, eski komutanlık bölgesi olan, doğu illerinde dolaşırken, Ali Fuat Paşa da politikadan hoşlanmadığını ve hayatı boyunca asker olarak kalmak istediğini ileri sürerek rütbesi yükselttilerek İkinci Ordu Müfettişliğine gitti. Üçüncü Ordu Müfettişi olan Cevat Paşanın ve bu müfettişlik içindeki kolordunun komutanı olan Cafer Tayyar Paşanın da o düzene girebileceğini umdular. Bir sene, ordular üzerinde, kendi görüşlerine göre çalıştılar ve orduları kendilerine kazandıklarını sandılar. Görevlerinden çekilmeden önce, kimi komutanları kendileri birlikte olmaya kandırmaya çalıştılar.. Bu bir yıl içinde, cumhuriyetin ilânı, halifelik kaldırılması gibi yaptığımız işlerimiz, ortaklaşa düzen kuranları birbirine daha çok yakınlaştırarak birlikte çalışmalarına yol açtı. İşe, politikadan başlayacaklardı. Bunun için, elverişli zaman ve fırsat bekliyorlardı. Politik alanda ve orduda hazırlıklarını yeterli sayıyorlardı. Gerçekten, Rauf Bey ve benzerleri, Parti içinde korumayı başardıkları durumlarıyla Meclisin dinlenme dönemine rastlayan aylarda, milletvekilleri üzerinde ve yeni seçimde başarılı olamayan, ikinci gruptan kimseler aracılığıyla, bütün memlekette, milleti bize karşı kıskırtmak

* Yapılan işin beğenildiğini bildirir belge (B.Y.)

hilinde bazı hafî teşkilât ve teşebbüsata da geçtiler. İstanbulda, Vatan, Tanin, Tevhidiefkâr ve Sontelgraf ve Adanada Abdülkadir Kemali Bey tarafından çıkarılan Toksöz gibi gazetelerle birleştiler. Bu gazetelerle aleyhimize bir anonim taarruza geçtiler. Memlekette umumî bir teşettütü efkâr hâsıl ettiler. Hakkâri mintakasında, ordumuzla Nesturî tedibatı yapmakta olduğumuz bir sırada, İngiltere dahi hükûmete bir ultiमतom verdi. Meclisi fevkalâde olarak içtimaa davet ettim.

İngilterenin, ultiमतomuna, malûm olduğu veçhile cevap verdik. Harp ihtimalini göze aldık, işte, bahsettiğimiz zevat, bu müşkül anda, bir ecnebî devletin bize hücum edebileceği zamanda, kendilerinin de, bize, taarruz ve hücum ederek hedeflerine sühuletle vâsıl olabileceklerini tahayyül ettiler. Muharebeye hazır ve amade bulundurmaya mecbur oldukları ordularını başsız bırakıp, vaktile hazretmediklerini ifade eyledikleri, politika sahasına şitap ettiler.

İçtima etmiş olan Mecliste, ortaya atılan bir mesele de, bu şitabı tacil edecek mahiyette idi. Filhakika, meb'uslardan Hoca Esat Efendi, 20 Teşrinievvel 1340 tarihli takririle, mübadele ve iskânı muhacirine ait ve leyli mekteplere ne kadar meccanî talebe alındığına ve nerelerde iptidai mektepler açıldığına dair birtakım sualleri ait oldukları vekillerden soruyordu. Bu suallerin, şamil olduğu hususat, cidden milleti alâkadar eden mesail idi. Bu meseleler, vekilleri tenkit etmek için pek müsait idi. Bilhassa, mübadele ve iskân işlerinde herkesi meşgul eden noktalar bariz idi. Bizzat ben dahi seyahatim esnasındaki meşhudatımla, mübadele ve iskân işlerinin sureti cereyanından şikâyet etmiş ve Ankara'ya avdetimde bu vekâletin lâğvile, bütün hükûmet vesaitinin bu hususta alâka ve faaliyetini temin edecek bir şekli, hükûmete teklif etmiş idim; bunda mutabık kalmıştık. Bu husus dahi, taarruza geçeceklerin bu zeminde, çok taraftar kazanmaları ihtimalini takviye etmekte idi.

Efendiler, komployu keşfettikten sonra, tedbirini bulmakta müşkülât olmadı. Bıraktığımız noktadan itibaren vaziyeti safha safha arz edeyim.

Hoca Esat Efendinin, sual takriri 27 de yani Kara Bekir Paşanın istifasının ferdasında istizaha kalbedilmişti. Fuat Paşanın istifanamesinin tarihi olan 30 Teşrinievvel günü Mecliste istizah başlamıştı.

Bu günün akşamı, yemeğe intizar ettiğim Fuat Paşa gelmedi. Fakat, Başvekil İsmet ve Müdafaa-i Millîye Vekili Kâzım Paşalar geldi.

Çok kısa bir müdavelei efkâr komploya karşı sureti hareketi takarrür ettirdi.

Derhal telefonla, meb'us bulunan, Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretlerinden, meb'uslukta istifa ettiğini, Meclis Riyasetine bildirmesini rica ettim. Bu fikrini evvelce Müdafaa-i Millîye Vekiline bildirdiğine zaten muttali olduğum Paşa, ricamı derakap is'af etti. Meb'us olan kumandanlara da şu şifre telgraflı çektim:

Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa Hazretlerine
K.O. 1 K. İzzettin Paşa Hazretlerine
K.O. 2 K. Ali Hikmet Paşa Hazretlerine
K.O. 3 K. Şükrü Naili Paşa Hazretlerine
K.O. 5 Fahrettin Paşa Hazretlerine
K.O. 7 Cafer Tayyar Paşa Hazretlerine

için çalışmak fırsatını buldular. Ülke içinde birtakım gizli örgütler kurmaya ve girişimlerde bulunmaya kalkıştılar. İstanbulda, Vatan, Tanin, Tevhidiefkâr ve Sontelgraf ve Adanada Abdülkadir Kemali Bey tarafından çıkarılan Toksöz gibi gazetelerle birleştiler. Bu gazetelerde imzasız yazılarla bize saldırdılar. Memlekette genel bir düşünce kargaşası yarattılar. Hakkâri bölgesinde, ordumuzla Nesturî* ayaklanmasını bastırmaya çalıştığımız bir sırada, İngiltere de hükûmete bir ultiमतom verdi. Meclisi olağanüstü toplantıya çağırdım.

İngilterenin, ultiमतomuna, bilindiği gibi karşılık verdik. Savaşı bile göze aldık. İşte, sözettığımız kişiler, bu çetin günlerde, bir yabancı devletin bize saldırabileceği zamanda, kendilerinin de, bize, saldırarak ereklerine kolayca varabileceklerini hayal ettiler. Savaşa hazır bulundurmak zorunda oldukları ordularını başsız bırakıp, daha önce beğenmediklerini söyledikleri, politika alanına koştular.

Toplanmış olan Mecliste, ortaya atılan bir sorun da, bu koşuşlarını çabuklaştıracak nitelikte idi. Gerçekten, milletvekillerinden Hoca Esat Efendi, 20 Ekim 1924 tarihli önergesiyle, göçmenlerin değişimi ve yerleştirilmeleriyle ilgili ve yatılı okullara kaç parasız öğrenci alındığına ve nerelerde ilkokullar açıldığına ilişkin birtakım soruları ilgili bakanlardan soruyordu. Bu soruların, kapsadığı konular, milleti çok ilgilendiren işler idi. Bu sorunlar, bakanları eleştirmeye çok elverişli idi. Özellikle, göçmenlerin değişimi, yerleştirilmeleri herkesi uğraştıran noktalar belirgin idi. Ben kendim de gezim sırasındaki görüşlerime göre, göçmen değişimi ve yerleştirilmesi işlerinin gidisinden yakınmış ve Ankara'ya döndüğümde bu bakanlığın kaldırılarak, bütün hükûmet olanaklarının bu konuyla ilgilenmelerini ve bu yolda çalışmalarını sağlayacak bir yolu, hükûmete önermiş idim; bu önerimi hükûmet de kabul etmişti. Bu durum bile, saldırıya geçeceklerin bu alanda, çok yandaş kazanmaları olasılığını kuvvetlendirmekte idi.

Efendiler, komployu sezince, önlemine bulmak zor olmadı. Bıraktığımız noktadan başlayarak durumu evre evre bilginize sunayım.

Hoca Esat Efendinin, soru önergesi 27'de yani Kara Bekir Paşanın görevden çekilişinin ertesi günü gensoruya çevrilmişti. Fuat Paşanın görevden çekilme yazısının tarihi olan 30 Ekim günü Mecliste gensoru görüşmeleri başlamıştı. Bu günün akşamı, yemeğe beklediğim Fuat Paşa gelmedi. Ama, Başbakan İsmet ve Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşalar geldi.

Çok kısa bir görüş alışverişinden sonra komploya karşı nasıl davranılacağı kararlaştırıldı.

Hemen telefonla, milletvekili de olan, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretlerinden, milletvekilliğinden çekildiğini, Meclis Başkanlığına bildirmesini rica ettim. Bu düşüncesini daha önce Millî Savunma Bakanına bildirdiğini öğrenmiş bulunduğum Paşa, ricamı hemen yerine getirdi. Milletvekili komutanlara da şu şifre telgraflı çektim:

Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa Hazretlerine
K.O. 1 K. İzzettin Paşa Hazretlerine
K.O. 2 K. Ali Hikmet Paşa Hazretlerine
K.O. 3 K. Şükrü Naili Paşa Hazretlerine
K.O. 5 Fahrettin Paşa Hazretlerine
K.O. 7 Cafer Tayyar Paşa Hazretlerine

* Süryanî papazlarından Nestorius'un kurduğu mezhepten olanlar. Eski Suriye halkından ve onların dininden olanlara Süryanî denir. (B.Y.)

Şifre makine başındadır.

1 - Bana olan itimat ve muhabbetinize istinaden gördüğüm ciddi lüzum üzerine derhal meb'usluktan istifanemenizi, telgrafla Meclis Riyasetine bildirmenizi teklif ederim. Mühim olan vazife, askeriye bilâkaydışart hasrı mevcudiyet etmek, sebebi, şayanı kayıttır.

2 - Erkânıharbiye Umumiye Reisi Müşür Fevzi Paşa Hazretleri aynı lüzuma mebni teklifim üzerine istifanemesini vermiştir.

3 - Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat, K.O. 1 İzzettin, K.O. 2 Ali Hikmet, K.O. 3 Şükrü Naili, K.O. 5 Fahrettin, K.O. 7 Cafer Tayyar Paşalar hazeratına yazılmıştır.

4 - Telgraf başında keyfiyetten haberdar etmenize muntazırım.

30/10/1340 Reisicumhur Gazi M.Kemal

Efendiler, 30/31 Teşrinievvel sabahına kadar, Birinci Kolordu Kumandanı İzzettin Paşadan İzmirden; İkinci Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşadan Karesiden; Üçüncü Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşadan Pangaltıdan; Beşinci Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşadan Adanadan; makina başında aldığım cevaplarda, teklifimin harfiyen ve derakap tatbik olduğu bildirildi.

Efendiler, bu güzide kumandanların, bu vesile ile de, hakkımda gösterdikleri büyük emniyet ve itimada burada teşekkür etmeyi bir vazife addederim.

Üçüncü Ordu Müfettişi ile, Yedinci Kolordu Kumandanının Diyarbakırdan verdikleri cevaplar aynen şunlar idi:

Müfettiş Paşanın cevabı:

Ankarada Reisicumhur Gazi Paşa Hazretlerine Diyarbakır, 30/10/1340

Zatı fahimanelerine karşı olan itimat ve muhabbetimden emin bulunmalarını arz ederim ve ancak böyle bir vazife vataniyeden müstacelen feragatle millet ve dairei intihabiyem nazârında mes'ul ve muatep tutulmamaklığım için emir buyurulan istifayı icap ettiren esbabın tavzihine müsaade devletlerini hürmetle istirham ederim.

Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat

Kolordu kumandanının cevabı:

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Diyarbakır, 30/10/1340

1 - Zatı Samii Riyasetpenahilerine karşı perverde eylediğim hürmet ve muhabbete itimat buyurulmasını rica ederim.

2 - Bu dakikada dairei intihabiyemle hiçbir istiharede bulunmadan teklifi fahimanelerini kabul etmekte nazarı millette mes'ul olmaklığımı mucip olabilir.

3 - Menafii vatan ve millet meb'usluktan derhal istifamı icap ettiriyorsa kararı kat'î ve rebilmekliğim için vaziyetten tenvir buyurulmaklığımı arz ve istirham ederim Efendim.

K.O. 7 Kumandanı Cafer Tayyar

Her iki telgrafta, hakkımdaki itimat ve muhabbet temin olunduktan sonra, dairei intihabiyelerine karşı vaziyetlerinden bahsolunmakta ve teklifimin sebebi sorulmaktadır.

Verdiğim cevabı aynen arz edeyim:

Makine başında şifre: 31/10/1340

Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa Hazretlerine

K.O. 7 K. Cafer Tayyar Paşa Hazretlerine

Kumandanların meb'us bulunmaları orduda ve emri kumandada matlup inzıbat ile gayri-kabili telif olduğuna kanaat hâsıl olmuştur. Birinci ve İkinci Ordu Müfettişlerinin vazifelerinden istifa ederek meclise avdetle orduları münasip görülmiyen bir zamanda başsız bırakmış olmaları

Şifre makine başındadır.

1 - Bana olan güven ve sevginize dayanarak gördüğüm önemli gerekseme üzerine hemen milletvekilliğinden çekildiğinizi, telgrafla Meclis Başkanlığına bildirmenizi öneririm. Önemli olan askerlik görevinize kayıtsız şartsız bütün varlığınızla bağlanmak istemenizi belirtmeniz yerinde olur.

2 - Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa Hazretleri de bu gereksemeye dayanarak önerim üzerine çekilme yazısını vermiştir.

3 - Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat, K.O. 1 İzzettin, K.O. 2 Ali Hikmet, K.O. 3 Şükrü Naili, K.O. 5 Fahrettin, K.O. 7 Cafer Tayyar Paşalar hazeratına* yazılmıştır.

4 - Telgraf başında durumu bildirmenizi bekliyorum.

30/10/1924 Cumhurbaşkanlığı Gazi M.Kemal

Efendiler, 30/31 Ekim sabahına kadar, Birinci Kolordu Komutanı İzzettin Paşadan İzmirden; İkinci Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşadan Balıkesirden; Üçüncü Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşadan Pangaltıdan; Beşinci Kolordu Komutanı Fahrettin Paşadan Adanadan; makina başında aldığım yanıtlarda, önerimin harfi harfine ve hemen uygulandığı bildirildi.

Efendiler, bu seçkin komutanların, bu önerim dolayısıyla da, bana karşı gösterdikleri büyük inan ve güvene burada teşekkür etmeyi bir ödev sayarım.

Üçüncü Ordu Müfettişi ile, Yedinci Kolordu Komutanının Diyarbakırdan verdikleri karşılıklar şöyleydi:

Müfettiş Paşanın yanıtı:

Ankarada Cumhurbaşkanlığı Gazi Paşa Hazretlerine Diyarbakır, 30/10/1924

Yüksek kişiliğinize olan güvenime ve sevgime inanmanızı saygı ile dilerim ve ancak böyle bir vatanî görevimden ivedilikle çekilerek milletimin ve seçim bölgemin gözünde sorumlu ve suçlu tutulmamaklığım için emir buyurulan görevden çekilmeyi gerektiren nedenlerin açıklanmasına izin vermenizi saygıyla dilerim.

Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat

Kolordu komutanının yanıtı:

Cumhurbaşkanlığı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Diyarbakır, 30/10/1924

1 - Siz yüce Cumhurbaşkanımıza beslediğim saygı ve sevgiye güvenmenizi rica ederim.

2 - Bu dakikada seçim bölgeme hiç danışmadan yüksek önerinizi kabul etmem beni milletinin gözünde suçlu duruma düşürebilir.

3 - Vatanın ve milletinin yararları milletvekilliğinden hemen çekilmemi gerektiriyorsa kesin karar verebilmem için durum hakkında aydınlatılmama saygı ile dilerim Efendim.

K.O. 7 Komutanı Cafer Tayyar

Her iki telgrafta, bana olan güven ve sevgi üzerine inanç verildikten sonra, seçim bölgeleri karşısındaki durumlarından sözedilmekte ve önerimin gerekçesi sorulmaktadır.

Verdiğim karşılığı olduğu gibi bilginize sunayım:

Makine başında şifre: 31/10/1924

Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa Hazretlerine

K.O. 7 K. Cafer Tayyar Paşa Hazretlerine

Komutanların milletvekili de olmaları orduda ve komuta işlerinde beklenen düzen bağı ile bağdaşmadığı kanısına varılmıştır. Birinci ve İkinci Ordu Müfettişlerinin görevlerinden çekilip meclise dönmüş olmalarının orduları elverişsiz bir zamanda başsız bırakmış

* Saygı gösterisi olarak bir kişiye "hazret" sözcüğünün Türkçe kurallarına göre çoğullandırılması olan "hazretleri", birden çok kişi sözcüğü ise aynı sözcüğün Arapça kurallarına göre çoğullandırılmış olan "Hazeratı" denir (B.Y.)

bu mütaaleayı teyit eder. Dairei intihahiyeniz halkı ordunun selâmeti inzıbatı için ita buyuracağınız karardan elbette memnun olur. Sabık iş'arına nazaran kararınızın bildirilmesini rica ederim.

Reisicumhur Gazi M.Kemal

**Bu iş'arına Cevat Paşanın cevabı şudur:
Makine başında**

Diyarbakir, 31/10/1340

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Emir ve kumandada matlup inzıbat ile gayrikabili telif olduğundan kumandanların meb'us bulunmamaları hakkındaki kanaati riyasetpenahilerine bütün kalbimle iştirak eder ve hini intihapta affımı hakipayi fahimanelerinden istirhamımın da bu kanaate matuf idüğünü arz ederim. Ancak bugün makamu fahimenelerinden verilen bir emir ile meb'usluktan istifanın tahmini devletleri veçhile millet ve dairei intihabiyemce iyi görülmiyeceğine kaniim ve bu kanaatle hiç de münasip görmediğim şu mühim zamanda ordudan ayrılıma muhtar kalacağımı düşünerek mütellim olduğumu arz ederim.

Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat

Cevat Paşa, Ankaraya geldikten sonra, vaziyeti anlamış ve teklifimin lâzım müttatbik olduğuna kani olarak, derhal, mebusluktan istifa etmiştir. Müşariyleyin, ihdas edilmek istenilen vaziyetlerle hiçbir temas ve alâkası olmadığı bizce de tahakkuk emiştir. Gerçi, Kâzım Kara Bekir Paşa, istifa ettiğim filân gün ve filân saatte gibi tasrihatla birçok kumandanlara ve bu meyanda Cevat Paşaya da bildirmiş ise de, bu iş'ar Diyarbakirde iken teklifimin sebebi hakikisini anlamakta tereddüdü mucip olmaktan başka bir tesir yapmamıştır.

Cafer Tayyar Paşa da bu cevabı verdi:

Makine başında

Diyarbakir, 31/10/1340

Ankarada: Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Meb'usluk ve kumandanlık sıfatlarından birinin şahsımızdan nez'i lüzumu tensip buyurulduğu takdirde vezaiifi milliyenin en muhteremi addeylediğim vazifei teşriyeyi ifayı terch eylemekte olduğumu hürmetlerimle arz ederim Efendim.

K.O. 7 Kumandanı Mirliva Cafer Tayyar

Efendiler, meb'us olan Erkânıharbiyei Umumiye Reisi ve kumandanlar, orduda siyasetle alâkadar unsur bulunmasındaki mahzuru takdir ederek, bu baptaki teklifimi hüsnü telâkki ve bana filen itimatlarını izhar ettikten sonra Cevat ve Cafer Tayyar Paşaların müfettişlik ve kumandanlıkta kalmaları caiz görülemezdi. Binaenaleyh derhal askerî vazifelerine hitam verildi. Yerlerine icap edenler tayin ve keyfiyet Müdafaa-i Millîye Vekâletince umum orduya tamimlen tebliğ olundu.

Kâzım Kara Bekir ve Ali Fuat Paşalara, Müdafaa-i Millîye Vekâleti tarafından bir emir tebliğ olunarak, yerlerine tayin olunan zevata, vezaiifi askeriyelerini alelûsul devrü teslim ve imha ettikten sonra Meclise dahil ve vazifei teşriyelerini ifaya mezun olabilecekleri bildirildi. Bu husus Başvekil tarafından Meclis Riyasetine de resmen bildirildi.

Meclise girmiş olan, Kâzım Kara Bekir ve Fuat Paşalar, Meclisten çıkarıldı. Fuat Paşa vazifei askeriyesini hitama erdirmek üzere, tekrar Konyaya gitti. Kâzım Kara Bekir Paşa, Sarıkamıştan gelecek olan halefine intizaren Meclis haricinde kalmaya mecbur edildi. Meb'usluklarını muhafaza etmek isteyen iki kumandanın ordu ile alâkası kat'olundu. Bu suretle komplo tertip edenlerin Meclise ve efkârı umumiyeye karşı, ordu ile yapmak istedikleri, blöf, meydana çıkarıldı.

Efendiler, 1 Teşrinisani 1340 günü Meclisin ikinci içtima senesi idi.

olması bu görüşü doğrulamıştır. Seçim bölgenizin halkı düzen bağının esenliği için vereceğiniz karardan elbette kivanç duyar, önceki yazıma göre kararınızın bildirilmesini rica ederim.

Cumhurbaşkanı Gazi M.Kemal

Bu telgrafıma Cevat Paşanın verdiği karşılık şudur:

Makine başında

Diyarbakir, 31/10/1924

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Komut ve komuta işlerinde beklenen düzen bağı ile bağdaşamaz olduğundan komutanların milletvekili olmamaları yolundaki yüksek görüşünüze bütün kalbimle katılıyorum ve seçim sırasında bu görevden başışlanmamı yüksek kişiliğinizden dilemekliğimin de bu inançtan ileri geldiğini bilgimize sunarım. Ancak bugün yüksek makamınızdan verilen bir emir ile milletvekilliğinden çekilmemin sizin de kestirebileceğiniz gibi milletçe ve seçim bölgemce iyi görülmiyeceğine inanıyorum ve bu inançla hiç de elverişli bulmadığım şu önemli zamanda ordudan ayrılmak zorunda kalacağımı düşünerek üzüntü duyduğumu bilgimize sunarım.

Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat

Cevat Paşa, Ankaraya geldikten sonra, durumu anlamış ve önerime uyulmak gerektiği kanısına vararak, hemen, milletvekilliğinden çekilmiştir. Cevat Paşanın, yaratılmak istenilen durumlarla hiçbir ilişki ve ilgisi olmadığı bizce de kesin olarak anlaşılmıştır. Gerçi, Kâzım Kara Bekir Paşa, görevden çekildiğini filân gün ve filân saatte gibi belirlemelerle birçok komutanlara ve bu arada Cevat Paşaya da bildirmiş ise de, bu bildiri Diyarbakırda iken önerimin gerçek nedenini anlamakta duraksamaya yol açmaktan başka bir etki yapmamıştır.

Cafer Tayyar Paşa da bu yanıtı verdi:

Makine başında

Diyarbakir, 31/10/1924

Ankarada: Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Milletvekilliği ve komutanlık görevlerinden birinden alınmamızı gerekli buluyorsanız ulusal görevlerin en saygıdeğeri saydığım yasama görevimi yapmayı yeğlemekte olduğumu saygılarımla bilgimize sunarım Efendim.

K.O. 7 Komutanı Tuğgeneral Cafer Tayyar

Efendiler, milletvekili de olan Genelkurmay Başkanı ve komutanlar, orduda politikayla uğraşan kimselerin bulunmasındaki sakıncayı anlayıp, bu yoldaki önerimi iyi karşıladıktan ve bana güvenlerini edimli olarak gösterdikten sonra Cevat ve Cafer Tayyar Paşaların müfettişlik ve komutanlıkta kalmaları uygun görülemezdi. Bunun için askerlik görevlerine hemen son verildi. Yerlerine gerekenler atandı ve durum Millî Savunma Bakanlığı tarafından bütün orduya genelgeyle bildirildi.

Kâzım Kara Bekir ve Ali Fuat Paşalara, Millî Savunma Bakanlığı tarafından bir emir verilerek, yerlerine atanan kimselere askerlik görevlerini yontemine göre teslim edip sonucu bildirdikten sonra Meclise girip yasama görevlerini yapabilecekleri bildirildi. Bu durum Başbakan tarafından Meclis Başkanlığına da resmî olarak bildirildi.

Meclise girmiş olan, Kâzım Kara Bekir ve Fuat Paşalar, Meclisten çıkarıldı. Fuat Paşa askerlik görevini sona erdirmek üzere, yeniden Konyaya gitti. Kâzım Kara Bekir Paşa, yerine atanan ve Sarıkamıştan gelecek olan komutanı beklemek için Meclis dışında kalmak zorunda bırakıldı. Milletvekilliğinde kalmak isteyen iki komutanın ordu ile ilişkisi kesildi. Böylece komplo düzenleyenlerin Meclise ve kamu oyuna karşı, orduyu kullanarak yapmak istedikleri, blöf, ortaya çıkarıldı.

Efendiler, 1 Kasım 1924 günü Meclisin ikinci yıldönümü idi.

Komplo tertip edenlerin meclise ve efkârı umumiyeye karşı ordu ile yapmak istedikleri blöf meydana çıkarıldı

Komplo düzenleyenlerin meclise ve kamu oyuna karşı ordu aracılığıyla yapmak istedikleri blöf ortaya çıkarıldı

Bu münasebetle, celseyi, ben küşat ettim. Mutat nutkumu irad eyledim. Ben, riyaset kürsüsünü terkettikten sonra; Fevzi, Fahrettin, İzzettin, Ali Hikmet, Şükrü Naili Paşaların istifanameleri ve Başvekil Paşanın, orduda kumanda tebeddülüne ait 31/10/1340 tarihli tezkeresi sıra ile okundu. Meclis, 5 Teşrinisani günü içtima etmek üzere, celse tatil edildi.

Efendiler, Kâzım Kara Bekir Paşa, 1 Teşrinisani 1340 tarihli bir tezkere ile Meclis Riyasetine müracaat ederek, Müdafaa Millîye Vekâletinin, kendisini Meclise iltihaktan menettiğinden şikâyet etti. 5 Teşrinisani günü, Mecliste okunan bu tezkerede, Kâzım Kara Bekir Paşa diyordu ki: "İstifamdan beş gün sonra (30/10/1340 Cuma günü akşamı geceleyin) Müdafaa Millîye Vekilinin Sarıkamıştan gelecek olan asilin vüruduna kadar beni Meclise iltihaktan alıkoymak istiyen bir tebliğini aldım". Tezkere, şu cümle ile hitam buluyordu: "Maamafih bu hususta, salâhiyettar olan Meclisi Alinin kararına intizar eylediğimi arz ederim."

Kâzım Kara Bekir Paşa, Müdafaa Millîye Vekâletine de aynı tarihte bir tezkere yazarak, "devir ve teslim vesilesile gayrimuayyen bir müddet için vazife teşriye devam etmemekliğim tebliğ buyuruluyor." "istifa ettiğim gün, asile intizar bahsi ileri sürülmemiştir." "Beş gün sonra bilmem neden böyle bir vesile ihdas buyuruldu, Meclise iltihak ettikten sonra velev muvakkat bir surette olsun tekrar bir vazifeyi kabul, hem arzuma, hem de Büyük Millet Meclisinin kararına mütevakkıf olduğundan keyfiyeti mezkûr Meclis Riyasetine yazdığımı arz ederim.."

Efendiler, "ordumuzun teali ve takviyesi için" lâyhalar takdim ettiğinden bahseden ve onlar nazarı dikkate alınmadığından "teessür ve yeşim fevkalâdedir" diyen sabık müfettiş paşa, memleketin üçte birine şamil koskoca bir orduyu, keyfinin istediği anda, beş satırlık bir kâğıtla başsız bırakmanın ne kadar hafif ve ordunun teali ve takviyesi noktai nazarından esas olan inzibati ne derece muhil bir hareket olduğunun fariki görünmüyor. Nazarı dikkate alınmadığını iddia ettiği raporları ve lâyhalarile yapmadığı işi devletin bir iltimatı aldığını ve ondan dolayı fevkalâde olarak topladığı Mecliste yapmaya kalkıştığını dermeyan eden müfettiş paşa, kendisi gibi hareket eden arkadaşlarile beraber pek nâmanasip bir zamanda, orduya ne fena bir anarşi numunesi gösterdiğini anlamak istemiyor..

Ordumuzun, tealisi için, fikir ve mütaalealarının takdir görmediğinden muğber olan zat; vezaîfi askeriyenin devri tesliminin kanunî bir vazife olduğunu, ordunun selâmeti idare ve inzibati için onu yapmaya mecbur bulunduğunu bilmez gibi görünüyor..

Uhdesindeki vazife askeriyenin hitam bulduğunu, Meclise resmen bildirecek makamın, ona vazife askeriyeye vermiş olan makam olmak tabii bulunduğunu nazarı dikkate almıyor..

Efendiler, Kâzım Kara Bekir Paşanın Meclis Riyasetine olan tezkeresini müteakıp Başvekilin bir tezkeresi ve iki melfufu da okundu.

Başvekil Paşa; Kara Bekir Paşanın, Müdafaa Millîye Vekâletine olan müracaatını ve Vekâletin ona verdiği cevabı aynen Meclise arz ediyordu.

Müdafaa Millîye Vekili, Kâzım Kara Bekir Paşanın, bütün müddeiyat ve

Bundan dolayı oturumu, ben açtım. Yöntem gereği nutkumu verdim. Ben, başkanlık kürsüsünden ayrıldıktan sonra; Fevzi, Fahrettin, İzzettin, Ali Hikmet, Şükrü Naili Paşaların görevden çekilmeleri ve Başbakan Paşanın, orduda komuta değişikliği ile ilgili 31/10/1924 tarihli yazısı sıra ile okundu. Meclis, 5 Kasım günü toplanmak üzere, oturuma son verildi.

Efendiler, Kâzım Kara Bekir Paşa, 1 Kasım 1924 tarihli bir yazıyla Meclis Başkanlığına başvurarak, Millî Savunma Bakanlığının, kendisinin Meclise katılmasını yasakladığından yakındı. 5 Kasım günü, Mecliste okunan bu yazıda, Kâzım Kara Bekir Paşa, diyordu ki: "Görevden çekilmemden beş gün sonra (30/10/1924 Cuma günü akşamı geceleyin) Millî Savunma Bakanının benim görevime Sarıkamıştan atanan ve gelecek olan kişi gelene kadar benim Meclise katılmamı yasaklamak istiyen bir bildirisini aldım." Yazı şu cümle ile son buluyordu: "Bununla birlikte bu konuda, yetkili olan Yüce Meclisin kararını beklediğimi bilginize sunarım."

Kâzım Kara Bekir Paşa, Millî Savunma Bakanlığına da yine o tarihte bir yazı yazarak, "devir ve teslim gibi uydurma bir nedenle belirsiz bir süre için yasama görevimi yapmamaklığımı bildiriliyor." "görevden çekildiğim gün, yerimi alacak olanı beklemem konusu ileri sürülmemiştir." "Beş gün sonra bilmem neden böyle bir uydurma neden ortaya çıkarıldı.", "Meclise katıldıktan sonra geçici olarak olsa bile yeniden bir görevi kabul etmek, hem kendi isteğime, hem de Büyük Millet Meclisinin kararına bağlı olduğundan durumu o Meclisin Başkanlığına yazdığımı bilginize sunarım.."

Efendiler, "ordumuzun yükselmesi ve güçlendirilmesi için" kanun önerileri sunmuş olduğundan sözeden ve onlar dikkate alınmadığı için "üzüntüm ve kaygım çok büyüktür" diyen, eski müfettiş paşa, memleketin üçte birini kapsayan koskoca bir orduyu, keyfinin istediği anda, beş satırlık bir kâğıtla başsız bırakmanın ne denli hafif ve ordunun yükselmesi ve güçlendirilmesi bakımından temel olan düzen bağını ne denli bozucu bir davranış olduğunu kavramış görünmüyor. Dikkate alınmadığını ileri sürdüğü raporları ve kanun önerileriyle yapmadığı işi devletin bir iltimatı aldığını ve ondan dolayı olağanüstü olarak toplanan Mecliste yapmaya kalkıştığını ileri süren müfettiş paşa, kendisi gibi davranan arkadaşlarile birlikte pek elverişli bir zamanda, orduya ne kötü bir anarşi örneği verdiğini anlamak istemiyor..

Ordumuzun, yükselmesi için, düşünce ve görüşlerinin yüz bulmamasına gücenen kişi; askerlik görevinin devir tesliminin yasal bir ödev olduğunu, ordunun esenlikle yönetilmesi ve düzeni için onu yapmak zorunda bulunduğunu bilmez gibi görünüyor..

Üstündeki askerlik görevinin son bulduğunu, Meclise resmî olarak bildirecek makamın, ona askerlik görevi vermiş olan makam olmak doğal bulunduğunu dikkate almıyor..

Efendiler, Kâzım Kara Bekir Paşanın Meclis Başkanlığına gönderdiği yazıdan sonra Başbakanın bir yazısı ve iki eki de okundu.

Başbakan Paşa; Kara Bekir Paşanın, Millî Savunma Bakanlığına yaptığı başvurusunu ve Bakanlığın ona verdiği karşılığı olduğu gibi Meclisin bilgisine sunuyordu.

Millî Savunma Bakanı, Kâzım Kara Bekir Paşanın, bütün ileri sürdüklerinin

mütaleatının doğru olmadığını izah ettikten sonra ona "ordu müfettişliğine ait vezaif ve mahrem vesaiğin bizzat" halefine devrî teslim ve imbasını tekrar teyit ve emrediyordu.

Acaba, bu son ihtardan sonra, sabık müfettiş paşa, anlamış mıdır ki, vatanın müdafaası için ordusuna müteallik mühim vazifeyi, mahrem vesaiği devlet onun şahsına emniyet ve teslim etmiştir. Onları, devlete, şahsan mes'ul olacak, halefî gösterilmeden, kendiliğinden, istediğine terk ve teslim etmesi büyük bir hatadır; ağır muamele kanuniyeyi müstelzimdir. Bunları anlamış mıdır?

Efendiler, Kâzım Kara Bekir Paşayı, Meclise bir an evvel iltihak ettirmek için, isticâl edenler, yaptığımız muameleyi iptale çalışmakta kusur etmediler. Feridun Fikri Bey (Dersim Meb'usu) ilk olarak ortaya atıldı. Vehbi Bey (Karesi Meb'usu): "Meclise iltihak eden bir arkadaşı, bir azayı müzakereye iştirakten, herhangi bir kuvvet alıkoyabilir mi? Böyle şey olur mu?" diye hitap ve itaba başladı.

Muhterem meb'us, fikir arkadaşını bir an evvel Mecliste faaliyete geçirebilmek için, kanun kuvvetini, onun kahhar kudretini ve o kuvvet ve kudreti istimal için, Meclisi Alinin ve milletin emniyet ve itimatına mazhar olmuş insanların azim ve kararlarında ne derece kat'î olduklarını unutmış gibi görünüyordu.

İsmet Paşanın beyanatı, bu yaygaraları susturdu. Buna dair olan müzakerelere kapandı. Paşalara; verilen evamir harfiyen tatbik ettirildi.

Meclis, umumî müzakeresine geçti. Mevzuubahs mesele (Mübadele, İmar, İskân Vekâletinden) istizah idi.

Başvekil İsmet Paşa, kürsüye çıkarak şu teklifte bulundu: "Birçok hatiplerin imar ve iskân işleri üzerinde değil, muhtelif vesilelerle muhtelif vekâletlere ait işlere temas ettiklerini gördüm. Hatta bazı hatipler, Başvekilin, devletin siyaseti dahilîye ve haricîyesi hakkında arız ve amik tafsilât vermesi arzusunu izah buyurmuşlardır. Bu arzulara tamamen ve maalmemnuniye iktifa ediyorum. Mübadele vekili, Meclisi Alinin âra ve tensibile Reis Vekillğine intihap edilmiştir. Fakat bu münasebetle istizahın ehemmiyet ve şümülünün hiçbir suretle inkıta etmemesini teklif ederim. Ben, güzel (taktik'i) severim."

Bu suretle, hükümet, **sahnenin perdesini kaldırdı** ve oyun hazırlığı yapanların oyunlarını tatbik etmesini tacil etti. Hükümet, musademeyi açıktan ve cepheden kabul etmiş bulunuyordu.

Efendiler, lehte ve aleyhte olmak üzere otuz kadar hatip söz söyledi. Adliye ve Maarif Vekilleri de beyanatta bulundular. Münakaşa beş saat neticesiz devam etti. İstizah müzakeresi ertesi güne talik edildi.

Ertesi günü, öğlenden sonra saat 2:30 da müzakereye başlandı. İlk kürsüye çıkan, Dahiliye Vekili ve Mübadele İmar ve İskân Vekâleti Vekili Recep Bey oldu. Uzun izahat ve bayanatta bulundu. Muhalifler, yerlerinden, Recep Beye kısa tarizler yapıyorlardı.

Recep, Bey, bir noktada, dedi ki: "Bazı gazeteler ve bazı zevat, diyorlar ki Ankarada bir hükümet varmış. Meclisin bütün tatil zamanında, memleketi, nekadar kanunsuzluklar, nekadar usulsüzlükler varsa, hep bunlarla idare etmiş.. Rivayete göre, bazı arkadaşların birtakım gizli defterleri de varmış, orada vekille-

yanlış olduğunu açıkladıktan sonra ona "ordu müfettişliği ile ilgili görev ve gizli belgeleri yerine atanan komutanın kendisine" devir ve teslim etmesini ve sonuçlandırmasını yeniden istiyor ve bunu emrediyordu.

Acaba, bu son uyarıdan sonra, eski müfettiş paşa, anlamış mıdır ki, vatanın savunulması için ordusuyla ilgili önemli görevi, gizli belgeleri devlet onun kendisine güvenip vermiştir. Onları, devlete, karşı sorumlu olacak yeni komutan gösterilmeden, kendiliğinden, istediğine bırakıp vermesi büyük bir yanlıdır; ağır yasal cezayı gerektirir. Bunları anlamış mıdır?

Efendiler, Kâzım Kara Bekir Paşayı, Meclise, bir an önce kattırmak için, acele edenler, yaptığımız işlemi bozduurmaya çalışmaktan geri kalmadılar. Feridun Fikri Bey (Tunceli Milletvekili) ilk olarak ortaya atıldı. Vehbi Bey (Balıkesir Milletvekili): "Meclise katılan bir arkadaşı, bir üyeyi görüşmelere katılmaktan, herhangi bir kuvvet alıkoyabilir mi? Böyle şey olur mu?" diye yaygaraya başladı.

Sayın meb'us, ülkü arkadaşını bir an önce Mecliste çalışmaya başlatabilmek için, kanun kuvvetini, onun ezici gücünü ve o kuvvet ve gücü kullanmak için, Yüce Meclisin ve milletin inan ve güvenini kazanmış insanların kararlı ve kararlarında ne denli kesin olduklarını unutmış gibi görünüyordu.

İsmet Paşanın konuşması, bu yaygaraları susturdu. Bu konu üzerindeki görüşme kapandı. Paşalara; verilen emirler harfi harfine uygulandı.

Meclis, genel görüşmeye geçti. Söz konusu sorun (Değişim, Bayındırlık, Yerleştirme Bakanlığından) bilgi isteyen gensoru önergesi idi.

Başbakan İsmet Paşa, kürsüye çıkarak şu öneride bulundu: "Birçok konuşmacıların bayındırlık ve yerleştirme işleri üzerinde konuşmaktan çok, türlü ilişkilerde çeşitli bakanlıkların işlerine değindiklerini gördüm. Dahası bir kısım konuşmacılar, Başbakanın, devletin iç ve dış politikası üzerinde enine boyuna ayrıntılı bilgi vermesini istemişlerdi. Bu isteklerin hepsini seve seve benimsiyorum. Değişim İşleri Bakanı, Yüce Meclisin uygun bulmasıyla Başbakan Vekillğine seçilmiştir. Ama bundan dolayı gensorunun önem ve kapsamının hiçbir bakımdan kısılmamasını öneririm. Ben, güzel (taktik'i) severim."

Böylece, hükümet, sahnenin perdesini kaldırdı ve oyun hazırlığı yapanların oyunlarını oynamalarını çabuklaştırdı. Hükümet, açıktan ve cepheden çatışmayı kabul etmiş bulunuyordu.

Efendiler, olumlu ve olumsuz olmak üzere otuz kadar konuşmacı söz söyledi. Adalet ve Millî Eğitim Bakanları da konuştular. Tartışma, bir sonuç alınmadan beş saat sürdü. Gensoru görüşmesi ertesi güne bırakıldı.

Ertesi günü, öğlenden sonra saat 2:30 da görüşmeler başladı. İlk kürsüye çıkan, İçişleri Bakanı ve Değişim, Bayındırlık ve Yerleşim Bakan Vekili Recep Bey oldu. Uzun bir açıklama yaptı ve uzun konuştu. Muhalifler, yerlerinden, Recep Beye kısa kısa sataşıyorlardı.

Recep Bey, bu görüşmelerin bir yerinde, dedi ki: "Kimi gazeteler ve kimi kişiler, diyorlar ki Ankarada bir hükümet varmış, Meclisin bütün dinlenme döneminde, memleketi, nekadar kanunsuzluklar, nekadar usulsüzlükler varsa, hep bunlarla yönetmiş.. Söylentiye göre, kimi arkadaşların birtakım gizli defterleri

Kâzım Kara Bekir Paşayı Meclise bir an evvel iltihak ettirmekte isticâl edenler, yaptığımız muameleyi iptale çalışıyorlardı

Hükümet musademeyi açıktan ve cepheden kabul etti

Kâzım Kara Bekir Paşayı Meclise bir an önce kattırmakta acele edenler, yaptığımız işlemi bozduurmaya çalışıyorlardı

Hükümet açıktan ve karşı karşıya çatışmayı kabul etti

rin yaptıkları kanunsuz hareketler mukayyet imiş.. bir gün gelecekmış; Meclis toplanacak ve orada hükûmeti hesaba çekeceklermiş. O zaman o gizli defterler muhteviyatı muvacehei millette hükûmetten sorulacakmış. İşte; o gün gelmiştir! O defterler muhteviyatını, huzuru millete döksünler!"

Feridun Fikri Bey, arkadaşları namına cemi sigasile cevap verdi: "Sırasında döküceğiz!" dedi.

Recep Bey mukabele etti: "Dökünüz Efendim; bekliyoruz. Hükûmet, huzuru millette, sinei mes'uliyeti daima küşade olarak karşınızdadır" dedi ve şu sözleri ilâve etti: "Memleketin iphama, iğlâka, vuzuhsuzluğa, tereddüde tahammülü yoktur. Açık vazifei tenkit yapılmaksızın, afakta, birtakım şüphe bulutlarının, hergün dolaştığını, fısıldıyarak, Türkiye Cumhuriyetinin, bu taze vücudun, hayatında muzır teşevvüşler varmış gibi göstermek, bu memlekete hıyanettir." "Herkesin köşede, bucakta, koridorlarda, şurada burada, birtakım mevhum zununu batıla ile efkârı iğlâk etmekense, bu herkese mütesaviyen küşade olan millet kürsüsünde gelip hakikati söylemesi lâzımdır. Hakikat söylenmez ve yine bu mevhum telkinata devam edilirse, bu memleketin akıbeti ile kuvvetli ve samimî bir alâka olmadığına âlâmet addedeceğim. Ben şahsan böyle addedeceğim ve zannederim, millet de böyle addedecektir. Bu kürsüye davet ediyorum... Ta ki, millet bilsin; hakikat ne taraftadır. Zan, vehim, isnat, itham ne taraftadır."

Recep Beyden sonra, aleyhte beyanatta bulunan birtakım zevat dinlendi. Onlara da Ticaret Vekili Hasan Bey (Trabzon Meb'usu) ve Müdafaa-i Millîye Vekili Kâzım Paşa cevap verdiler.

Aleyhte söz alanlar meyânında Rauf Bey de vardı. Ona da söz sırası geldi.

Rauf Bey, İmar ve İskân Vekâletinden olan sual ve istizahın, hükûmetin heyeti umumiyesine teşmilini muvafık bulmamakla beraber, Başvekil Paşanın bu hareketini civanmerdane buldu ve sözlerinin başında "Meclis, bir kast karşısında bulunan hükûmete hücum vaziyeti almıştır." dedi.

Yunus Nadi Bey; "anlamadık!" dedi. Rauf Bey izah etti; dedi ki: Münekitler, hükûmete hitap ederken, kasten bir iş yapmışlar ve ona hücum ediyorlar vaziyetini görüyorum.

Rauf Bey, hatiplerin, ağır kelime kullanmamaları, hükûmeti küçük düşürecek şekilde ifadatta bulunulmaması gibi nasıthane ve mülâyimane bir tavır ve tarz ile Feridun Fikri Beyin teklifine temas ve onu müdafaa etti. Dersim Meb'usunun teklifi, bir "anket parlamanter" idi; "Meclis tahkikatı" heyeti teşkilinin müstacelen tahtı karara alınması isteniyordu. Feridun Fikri Beyin buna dair bir takriri ve bu takririn tayini esami ile reye vaz'ı için de Feridun Fikri Beyle beraber daha 16 arkadaşının diğer bir takriri vardı.

Rauf Bey dedi ki: "Tetkik heyeti diye tercüme ettiğim bir heyetten bahis buyuruldu". - Bahis buyuran Feridun Fikri Beydir - Rauf Bey sözüne şöyle devam etti:

"... Vekiller böyle bir heyetin kabulünü, bu ane kadar güzide olan hissiyatı vatanîye ve millîyeye karşı bir şaibe ve bir zillet diye telâkki ettiler."

Yunus Nadi Bey, Rauf Beyin sözünü kesti. "Biraz öyle" dedi. Rauf Bey tekrar devam etti. "Hepimizin lâyuhti olmadığını kabul ederek arz ediyorum ve bu-

de varmış, orada bakanların kanunsuz işleri yazılı imiş.. bir gün gelecekmış; Meclis toplanacak ve orada hükûmeti hesaba çekeceklermiş. O zaman o gizli defterlerde yazılanlar milletin önünde hükûmetten sorulacakmış. İşte; o gün gelmiştir. O defterlerde yazılanları, milletin önüne döksünler."

Feridun Fikri Bey, arkadaşları adına çoğul takısı kullanarak karşılık verdi: "Sırasında döküceğiz" dedi.

Recep Bey karşılık verdi: "Dökünüz Efendim; bekliyoruz. Hükûmet, millet önünde, sorumluluk bağı hep açık olarak karşınızdadır" dedi ve şu sözleri ekledi: "Memleket gizliliğe, kapalılığa, belirsizliğe, kararsızlığa dayanamayacak durumdadır. Açıktan açığa eleştirme görevi yapılmaksızın, gök yüzünde, birtakım kuşku bulutlarının, hergün dolaştığını, fısıldayarak, Türkiye Cumhuriyetinin, bu körpe varlığın, yapısında zararlı karışıklıklar varmış gibi göstermek, bu memlekete hainlik etmektir." "Herkesin köşede, bucakta, koridorlarda, şurada, burada, birtakım boş kuruntularla kafaları bulandırmaktansa, herkese eşit olarak açık olan bu millet kürsüsünde gelip gerçeği söylemesi gerekir. Gerçek söylenmez ve yine bu boş kuruntular sürdürülürse, bu memleketin geleceği ile sağlam ve içten bir ilişkileri olmadığı yargısına varacağım. Ben kendim bu yargıya varacağım ve sanırım, millet de böyle bir yargıya varacaktır. Bu kürsüye çağırıyorum... Gelin konuşun ki millet bilsin; gerçek ne yandadır. Sanı, kuruntu, lekeleme, suçlama ne yandadır."

Recep Beyden sonra, karşıt konuşan birtakım kişiler dinlendi. Onlara da Ticaret Bakanı Hasan Bey (Trabzon Milletvekili) ve Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa yanıt verdiler.

Hükûmete karşı söz alanlar arasında Rauf Bey de vardı. Ona da söz sırası geldi.

Rauf Bey, Bayındırlık Yerleştirme Bakanlığıyla ilgili soru ve gensorunun, hükûmetin tümünü kapsayacak biçimde genişletilmesini uygun bulmamakla birlikte, Başbakan Paşanın bu davranışını yiğitçe buldu ve sözlerinin başında "Meclis, bir art niyet karşısında bulunan hükûmete saldırıya geçmiştir." dedi.

Yunus Nadi Bey; "anlamadık" dedi. Rauf Bey açıkladı; dedi ki: "Eleştiriciler, hükûmete karşı konuşurken, art niyetle hazırlanmış bir iş yapmışlar ve ona saldırıyorlar gibi görüyorum."

Rauf Bey, konuşmacıların, ağır sözler kullanmamaları, hükûmeti küçük düşürecek biçimde konuşulmaması gibi öğüt verircesine ve yumuşak bir tutum takındıktan sonra Feridun Fikri Beyin önerisine değindi ve onu savundu. Dersim Milletvekilinin önerisi, bir "anket parlamanter*" idi; bir "Meclis soruşturması" kurulu kurulması için ivedilikle karar alınması isteniyordu. Feridun Fikri Beyin bununla ilgili bir önergesi ve bu önergenin ad okunarak oylanması için de Feridun Fikri Beyle birlikte daha 16 arkadaşının başka bir önergesi vardı.

Rauf Bey dedi ki: "İnceleme kurulu diye anladığım bir kuruldan sözedildi." Sözededen Feridun Fikri Beydir - Rauf Bey sözünü şöyle sürdürdü:

"... Bakanlar böyle bir kurulun kabulünü, şimdiye değin saygın olan ülke ve vatan duygularına karşı bir lekeleme ve bir aşağılama saydılar."

Yunus Nadi Bey, Rauf Beyin sözünü kesti. "Biraz öyle" dedi. Rauf Bey konuşmasını sürdürdü. "Hepimizin yanılmaz olmadığımızı kabul ederek söyli-

* Meclis soruşturması

nun lâzım olduğunu, (...) ben de alâkadar olduğum için herkesten evvel, ben talep ediyorum." dedi.

Rauf Bey, söz söylerken, Meclise karşı çok hürmetkâr olduğunu göstermek için de vesile aramaya ehemmiyet veriyordu. Bir münasebet getirerek dedi ki: "Bu Meclisi Alinin vazettiği kanunlara, bazı sıfat tevcih edilmiştir. (Koridor Kanunları) denilmiştir."

Rauf Bey, Meclisi Aliye hürmet talep ediyordu.

Rauf Bey, Meclisi Alinin cumhuriyeti ilân eden kanunu üzerine aldığı saygısız vaziyetin unutulduğunu zannetmiş olacak!

Mazhar Müfit Bey (Denizli Meb'usu): "Onu ilk önce, refiki muhteremimiz Muhtar Beyefendi söylemiştir." dedi. Bu söz, Rauf Beye istikameti kelâmını değiştirtti. Fakat, Muhtar Bey alındı.

Saip Bey (Kozan) söze karıştı. Nihayet, makamı riyasetin müdahale ve ihtarile Rauf Bey sözüne devam ettirildi.

Rauf Bey, döndü dolaştı, nihayet, prensip meselesine dayandı. "Şiarımız, mesleğimiz, bilâkaydüşart, hakimiyeti millîye esastır." dedi.

Yunus Nadi Beyin sadası işitildi: "Cumhuriyet!..."

Rauf Beye cevap vermedi. Başladığı cümleyi şu suretle ikmal etti. "Hakimiyeti millîyenin, yegâne tecelligahı olan Büyük Millet Meclisidir."

(Cumhuriyet sesleri) bütün Meclis salonunu doldurdu.

Ali Saip Bey (Kozan): Cumhuriyet!... dedi.

Rauf Bey, Ali Saip Beyle konuşmaya başladı. İhsan Bey müdahale etti. "İfadei âliniz sarîh değildir Rauf Beyefendi." dedi.

Rauf Bey: "Sarihtir. Çok rica ederim İhsan Beyefendi." İhsan Bey: "Okadar sarîh değildir. Uzun zamandanberi zatı âlinizle anlaşılmadık!" Rauf Bey, İhsan Beyin yüksek adalet hissile mütehasis bulunduğundan, hâkimlik etmiş olduğundan bahsederek ona dedi ki: "Beraeti zimmet asıldır. Aksini ispat edemedikçe, bir tarafı suizan altında bulundurmamak ve böyle ifade etmek doğru değildir." İhsan Bey cevap verdi. "**Hakikati ifade etmiyen maznundan şüphe etmekte hâkim haklıdır.**" dedi.

Rauf Beyle, İhsan Bey arasındaki bu muhavere biraz uzadı. Reis müdahale etti. Rauf Bey devam etti ve: "Teşkilâtı Esasiye Kanununda, vekillerin vazife ve salâhiyeti hakkında bir kanun tedvini mevzuubahs idi. Bu tedvin edildi mi? Bunu sual ederim" dedi.

Efendiler, kanunların Meclis tarafından tedvin olunması tabii bulunduğu nazaran, Rauf Bey, hükûmetten değil, kendisinin de aza olarak dahil bulunduğu Meclisten sual soruyordu.

Rauf Bey, Şûrayı Devlet teşkilâtına temas ettikten sonra, "Men'i Şekavet Kanunu tatbik edilmiş midir? Köy Kanunu tatbik edilmiş midir?" tarzında, Dahiliye Vekilinden başlayarak, Nafia, Ticaret, Ziraat, Müdafaa-i Millîye, Adliye, Maarif Vekillerine müteaddit sualler tevcih etti. Bütün, bu suallerle, Rauf Beyin; millet ve ordunun nazarı dikkatini celbetmek istediği anlaşılıyordu. Meselâ, Karadere ormanları hakkında bir muamele olduğunu matbuatta görmüş; o iş nasıl olmuş? ve "fedakâr ve kahraman ordumuzun, İstiklâl Harbini müteakıp, hali seferden, hazara intikalinde, büyük bir intizam ve mekânat gösterdiğini işittik ve

yorum ve bunun gerekli olduğunu, (...) ben de ilgili olduğum için herkesten önce, ben istiyorum." dedi.

Rauf Bey, söz söylerken, Meclise karşı çok saygılı olduğunu göstermek için de fırsat aramaya önem veriyordu. Bir ilişki yaratarak dedi ki: "Bu Yüce Meclisin koyduğu kanunlara, kimi adlar yakıştırılmıştır. (Koridor Kanunları) denilmiştir."

Rauf Bey, Yüce Meclise saygı gösterilmesini istiyordu.

Rauf Bey, Yüce Meclisin Cumhuriyet ilân eden kanunu karşısında takındığı saygısız durumun unutulduğunu sanmış olacak.

Mazhar Müfit Beyin (Denizli Milletvekili): "Onu ilk önce, sayın arkadaşımız Muhtar Beyefendi söylemiştir." dedi. Bu söz, Rauf Beye konuşma yönünü değiştirtti. Ama, Muhtar Bey alındı.

Saip Bey (Kozan) söze karıştı. Sonunda, başkanlığın işe karışması ve uyarması üzerine Rauf Bey sözünü sürdürmesi sağlandı.

Rauf Bey, döndü dolaştı, sonunda, ilke sorununa dayandı. "Tutumumuz, yolumuz, kayıtsız şartsız, ulusal egemenlik ilkesidir." dedi.

Yunus Nadi Beyin sesi işitildi. "Cumhuriyet!..."

Rauf Bey karşılık vermedi. Başladığı cümleyi şöylece bitirdi: "Ulusal egemenliğin, belirlediği tek yer olan Büyük Millet Meclisidir."

(Cumhuriyet sesleri) bütün Meclis salonunu doldurdu:

Ali Saip Bey (Kozan): "Cumhuriyet!..." dedi.

Rauf Bey, Ali Saip Beyle konuşmaya başladı. İhsan Bey işe karıştı: "Sözleriniz açık değildir Rauf Beyefendi." dedi.

Rauf Bey: "Açıktır. Çok rica ederim İhsan Beyefendi." İhsan Bey: "Okadar açık değildir. Uzun süredenberi sizinle anlaşılmadık!" Rauf Bey, İhsan Beyin yüksek adalet duygusu bulunduğundan, yargıçlık etmiş olduğundan söz ederek ona dedi ki: "Suçsuzluk temel ilkedir. Tersini kanıtlayamadıkça, taraflardan birini sanık gibi görmek ve onu sanık diye adlandırmak doğru değildir." İhsan Bey karşılık verdi: "Gerçeği söylemeyen sanıktan işgillenmekte yargıç haklıdır." dedi.

Rauf Beyle, İhsan Bey arasındaki bu karşılıklı konuşma biraz uzadı. Başkan işe karıştı. Rauf Bey konuşmasını sürdürdü ve: "Anayasada, bakanların görev ve yetkileriyle ilgili bir kanun yapmak sözkonusu idi. Bu kanun yapıldı mı? Bunu soruyorum." dedi.

Efendiler, kanunların Meclis tarafından yapılması doğal olduğuna göre, Rauf Bey, hükûmete değil, kendisinin de üye olarak içinde bulunduğu Meclise soru yöneltiyordu.

Rauf Bey, Danıştay kuruluşuna değindikten sonra, "Haydutluğun Önlenmesi Kanunu uygulanmış mıdır? Köy Kanunu uygulanmış mıdır?" diye, İçişleri Bakanından başlayarak, Bayındırlık, Ticaret, Tarım, Millî Savunma, Adalet, Millî Eğitim Bakanlarına bir çok sorular yöneltti. Bütün bu sorularla, Rauf Beyin; millet ve ordunun dikkatini çekmek istediği anlaşılıyordu. Örneğin, Karadere ormanları ile ilgili bir işlem olduğunu basında görmüş; o iş nasıl olmuş? ve "Özverili ve kahraman ordumuzun, Kurtuluş Savaşından sonra, sefer durumundan, barış durumuna geçişinde, büyük bir düzenlilik ve olgunluk gösterdiğini

iftihar ettik. Fakat ondan sonra ibate, iâşe noktâi nazarından, vaziyeti aynı de-
recede kuvvetle kabul ve muhakeme edebilir miyiz? Bu cihetten bizi tenvir bu-
yurmalarını rica ederiz." dedi.

Rauf Beyin, bu sualinin, müşterek bir sual olduğu, kendi ifadesinden an-
laşıyor "rica ederiz" diyor. Filhakika, bu sualin, o güne kadar, orduların ba-
şında bulunan, iki ordu müfettişinin de iştirakile tertip edilmiş olduğuna hük-
metmemek için bir sebep yoktur.

Rauf Bey, adliyede, teşkilâtın tahavvülü dolayısıyla vaki olan, tabikatin,
adaleti temin için en münasip şekil ve suret olup olmadığını öğrenmek istiyor-
du.

Maarif vekilinden de, tahsili iptidâî müddetinin kanuna mugayir olarak ni-
çin azaltıldığının izahını talep etti.

Rauf Bey, İstanbul valisinin gece manevrasından, İstanbulun emanetle
idaresinin, halkın hukukuna tecavüz olduğundan da bahsettikten sonra;

Maarif Vekili Vasıf Bey ile matbuat arasında tekevvün eden bir hâdiseden
ve bu münevever ordunun şu veya bu tarafı tercih eder, takviye eder tarzda neşriyatta
bulunmaları, doğru mudur?"

Rauf Bey, bunun doğru olmadığını söyleyerek nutkunu şu cümle ile bitir-
di: **"Allah vatanımı, milletimi ve hepimizi muhafaza buyursun."**

Bu cümlelerin, karşılandığı, alkışlardan sonra, Dahiliye Vekili kürsüye çık-
tı. Gümüşhane Meb'usu Zeki Bey ona takaddüm etmek daiyesinde bulundu.
Vehbi Bey: "Efendim bu mesele vekillerin Meclisten istizahı oldu." dedi. Riya-
set, vekillerin hakkı kelâmına dair, nizamnamei dahiliyi hatırlattı. Recep Bey de,
gayet vâsi bir istizaha maruz bulunan vekillerin, nizamname ile müeyyet olan,
söz söylemek haklarına, müsaade edilmediği takdirde, hakikatın tavazzuhuna
yardım edilmemiş olacağını beyan ettikten sonra, tevcih olunan suallerden ken-
dine ait bulunanlarına birer, birer cevap verdi. Beyanatı sırasında: "Rauf Beyin
kürsüye bir vaz'ı nâsihane ile çıktığını işaretle; bu Meclis, hiçbir vakit sükûnu
tam ile hareket etmeye mecbur ne bir mektep ve ne de bir fen akademisidir." de-
di. Rauf Beyin kürsüde, bugün dahi vazih olmadığına, anket ismini telâffuz et-
miyerek Feridun Fikri Beyin bir senelik mesaiye ait ve üç vekâlete şamil olan
manasız, haksız, mantıksız ve kanunsuz ve müvazenei hükûmeti yıkan bir şekil-
deki "anket parlamenter" teklifini talep ettiğine, heyeti umumîyenin nazarı dik-
katini celbetti. Feridun Fikri Bey - yerinden, Recep Beyin "mantıksızdır" dedi-
ğine itiraz etti. Bu sözü geriye almasını istedi. Recep Bey: "Geriye almıyorum
Efendim; mantıksızdır, hakikat olduğu gibi ifade edilir"; dedi. Feridun Fikri Be-
yin - "Mantıksız sözünü kabul etmiyorum" sözüne, Recep Bey cevap verdi: "Fe-
ridun Fikri Bey - dedi - siz daha ağır şeyleri kabul etmeye alışkınsınız."

Daha ağır şeyler, Adliye Vekili Necati Bey tarafından yöneltilmiş... Fe-
ridun Fikri Bey, "Adliye vekili sözlerini geri aldılar" dedi. Necati Bey, yerinden
fırlayarak: "Sözlerimi geri almadım.." dedi. Biraz gürültü oldu. Nihayet, reis:
"Rica ederim gürültüyü keselim!" dedi. Recep Bey, devam ettiği izahatında:
"Birçok zevatta, defterler varmış, demiştim. Şimdi Rauf Beyin sözlerine göre,
hazırlanmış suallerden on, on beş tanesinin, tarhedilmesi fırsatını bulacağız. İş-
te, Efendiler, - dedi - defterlerin yavaş yavaş mebadisi çıkıyor."

işittik ve övündük. Ama ondan sonra giydirme, besleme açısından, durumun
yine o kadar düzenli olduğunu kabul edebilir miyiz? Bu yönden bizi aydınlat-
malarını rica ederiz." dedi.

Rauf Beyin, bu sorusunun, ortak bir soru olduğu, kendi sözünden anlaş-
ılıyor "rica ederiz" diyor. Gerçekten, bu sorunun, o güne kadar, orduların ba-
şında bulunan, iki ordu müfettişinin de katılmasıyla düzenlenmiş olduğu yar-
gısına varmamak için bir neden yoktur.

Rauf Bey, adliye örgütlerinin değişmesi dolayısıyla yapılan işin, adaleti
sağlamak için en uygun biçim ve yol olup olmadığını öğrenmek istiyordu.

Millî Eğitim Bakanından da, ilk öğretim süresinin kanuna aykırı olarak
niçin azaltıldığının açıklanmasını istedi.

Rauf Bey, İstanbul valisinin gece manevrasından, İstanbulun "emin"lik*
elile yönetilmesinin, halkın haklarını çiğnediğinden de sözettikten sonra;

Millî Eğitim Bakanı Vasıf Bey ile basın arasında çıkan bir olaydan ve bu iliş-
ki ile öğretmenlerden söz ederek dedi ki: "Öğretmen ordusunun, aydın ordunun
şu ya da bu yanı tutar, destekler biçiminde yayım yapmaları, doğru mudur?"

Rauf Bey, bunun doğru olmadığını söyleyerek nutkunu şu cümle ile bitir-
di: **"Allah vatanımı, milletimi ve hepimizi korusun."**

Bu cümlelerin, karşılandığı, alkışlardan sonra, İçişleri Bakanı kürsüye çıktı.
Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey daha önce konuşması gerektiğini ileri sür-
dü. Vehbi Bey: "Efendim bu iş bakanların Meclisi sorguya çekmesi biçimine
girdi." dedi. Başkanlık, bakanların konuşma hakkıyla ilgili, içtüzüğü hatırlattı.
Recep Bey de, çok geniş bir gensoruyla karşılaşan bakanların, tüzükle perçin-
lenmiş olan, söz söylemek haklarını kullanmalarına izin verilmezse, gerçeğin
belirlenmesine yardım edilmemiş olacağını söyledikten sonra, yöneltilen soru-
lardan kendisiyle ilgili bulunanlarına birer, birer yanıt verdi. Sözleri arasında:
"Rauf Beyin kürsüye öğüt verir gibi çıktığını belirterek; bu Meclis, hiçbir za-
man tam bir dinginlikle davranmaya zorunlu ne bir okul ve ne de bir bilim aka-
demisidir." dedi. Rauf Beyin kürsüde, bugün bile açık konuşmadığına, "anket"
sözünü söylemiyerek Feridun Fikri Beyin bir senelik çalışmayla ilgili ve üç ba-
kanlığı kapsayan anlamsız, haksız, mantıksız ve kanunsuz ve hükûmetin den-
gesini yıkan bir biçimde "anket parlamenter" önerisini istediğine, genel kuru-
lun dikkatini çekti. Feridun Fikri Bey yerinden, Recep Beyin "mantıksızdır"
dediğine karşı çıktı. Bu sözü geriye almasını istedi. Recep Bey: "Geriye almı-
yorum Efendim; mantıksızdır, gerçek olduğu gibi söylenir; dedi." Feridun Fik-
ri Beyin "Mantıksız sözünü kabul etmiyorum" sözüne, Recep Bey karşılık ver-
di: "Feridun Fikri Bey - dedi - siz daha ağır şeyleri kabul etmeye alışkınsınız.."

Daha ağır şeyler, ona Adalet Bakanı Necati Bey tarafından yöneltilmiş..
Feridun Fikri Bey, "Adalet Bakanı sözlerini geri aldılar" dedi. Necati Bey, ye-
rinden fırlayarak: "sözlerimi geri almadım.." dedi. Biraz gürültü oldu. Sonun-
da, başkan: "Rica ederim gürültüyü keselim" dedi. Recep Bey, sürdürdüğü
açıklamalarında: "..Birçok kişilerde, defterler varmış, demiştim. Şimdi Rauf
Beyin sözlerine göre hazırlanmış sorulardan on, onbeş tanesinin, düşülmesi fır-
satını bulacağız. İşte, Efendiler, - dedi - defterlerin yavaş yavaş arkası geliyor."

* Bugüne göre değişik yetki ve görevleri olan büyük şehir belediye başkanı. Bu tür yöne-
timde belediyeye "şehremaneti" denir. (B.Y.)

Recep Bey, Rauf Beyin beyanatında kullandığı (Taktik) e işaret ederek, dedi ki, Rauf Bey hem bütün bu sualleri soruyorlar ve hem de: "Asla bir mes'uliyeti veyahut ıskat gibi bir şeyi istihdaf etmiyorum" diyorlar. Bir istizah günü, millet kürsüsüne çıkan zat, ya lehte veya aleyhtedir. Lehte ise hükûmeti tutmasını ister. Aleyhte ise ıskatını ister ve bunu açık ve sarahatle söylemek lâzımdır. Yoksa Rauf Beyefendinin sözleri malâyaniden ibarettir."

Recep Beyin bu cümlesi, Rauf Beyle aralarında kısa bir muhavereye yol açtı; "fakat tecavüz ediyorsunuz"; "siz de müdahale ediyorsunuz.." gibi sözler teati edildi. Nihayet Recep Bey, beyanatına devam ederek dedi ki: "Muhterem Efendiler, birtakım sualler soruyorlar.. Ahmet gelmiş midir? Kanun tatbik olunmuş mudur?"

Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsü - böyle istizah yapılırken - hedefsiz olarak sorulacak ve söylenecek şeylere bir makam olamaz." Buraya çıkıyorlar, söylüyorlar, söylüyorlar, neticede söylüyorum, söylüyorum ama bir şey yoktur diyorlar. Böyle olunca malâyanidir ve gayesizdir. Vaziyetin tarifi budur." Recep Bey sözlerine şu yolda devam etti: Çok dikkat ettim, Rauf Bey "Buraya çıktılar, sırası geldi, icab etti, başka bir tarif yaptılar, cumhuriyet kelimesini telâffuz edemediler." "Muhterem, arkadaşlar - dedi - lâtife etmiyoruz. Bütün bir inkılâptan çıktık, münevver bir istikbale gidiyoruz. Bütün ahkâmı, bütün şeraiti, bütün vuzuhile bir hedefe yürüyoruz." Rauf Bey de: "Nedir bu küskünlük ki, sırası gelmiş ve arkadaşlar bilvesile fırsat vermiş iken, bu mukaddes ismi, telâffuz etmemekte inat ve ısrar etmişlerdir." "Fakat şayanı dikkattir, bu zat, İstanbulda, kıyametleri kopardı. Elinden gelen her kuvveti sarfetti." ve "huzurunuza çıktığı zaman, bütün onlardan ricat etti ve yemin ederek dedi ki, ben cumhuriyetçiyim." Bugün kendisinden şüphe ediyorum.

Bu kanaatin yanlış olduğuna, ikna etmeyi, kendileri için, bir mesele adde derlerse, çıksınlar, kürsüden veya başka bir mahalden söylesinler ki! böyle bir tereddüde mahal yoktur. Aksi takdirde, Rauf Beyin cumhuriyete olan merbuti yetinden, şüphem vardır ve bu şüphem devam edecektir. Hakikat budur."

Recep Bey, izahatını bitirirken: "Muhterem arkadaşlar - dedi - bugüne kadar boğazımıza kadar kan içinde yoğrularak bu davayı - bu mukaddes vatanın itilâyı kat'isini temin edecek olan - bu davayı bugünkü mertebeye kadar getirdik. Bugünden sonra en büyük hata, tereddütler, şüpheler, vuzuhsuzluklardır. Bunların nereye vardıklarını kimse bilemez."

Recep Bey kürsüden inerken, makamı riyaset, talebi üzerine kendini müdafaa etmek için Rauf Beye söz verdi.

Rauf Bey - Sizin hervakut ve her tereddüt ettiğiniz zamanda, ben tekrar yemin ve kasem etmeye mecbur muyum? dedi. (Mecbursun) sesleri yükseldi. Rauf Bey bu seslere: "Hayır Efendiler, kimsenin kimseden şüphe etmeye hakkı yoktur." cümlesile cevap verdi.

Buna, Karahisarî Sahip Meb'usu Ali Bey, yerinden mukabelede bulundu: "Sen de o vakit, bu toprakta oturamazsın. Ecdadının, babanın ve dedenin geldiği yere gidersin. Bu toprak bunu istiyor." dedi.

Bunun üzerine, Rauf Bey muhalif olduğu noktayı izah yollu beyanatta bulunarak dedi ki: "Bilâkaydüşart hakimiyeti millîye esasına müstenit bir idareyi, demokrasi denilen halk idaresi esaslarını tesis etmek için ve bu esaslar üzerine

Recep Bey, Rauf Beyin sözlerinde kullandığı (Taktik) e dikkati çekerek, dedi ki, Rauf Bey hem bütün bu soruları soruyorlar ve hem de: "Hiç bir zaman bakanları suçlamak ya da düşürmek gibi bir amaç gütmüyorum." diyorlar. Bir gensoru günü, millet kürsüsüne çıkan kişi, ya hükûmetten yanadır ya da hükûmete karşıdır. Hükûmetten yana ise hükûmetin tutulmasını ister. Hükûmete karşı ise düşürülmesini ve bunu açıkça söylemek gerekir. "Yoksa Rauf Beyefendinin sözleri boş lâflardan başka bir şey değildir."

Recep Beyin bu cümlesi, Rauf Beyle aralarında karşılıklı kısa bir konuşmaya yol açtı; "ama saldırıyorsunuz"; "siz de sözlerimi kesiyorsunuz.." gibi sözler karşılıklı olarak söylendi. En sonu Recep Bey, konuşmasını sürdürerek dedi ki: "Muhterem Efendiler, birtakım sorular soruyorlar.. Ahmet gelmiş midir? Kanun uygulanmış mıdır?"

"Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsü - böyle gensoru görüşülürken - amaç güdülmeden sorulacak ve söylenecek şeylerin yeri olamaz." "Buraya çıkıyorlar, söylüyorlar, söylüyorlar, sonunda söylüyorum, söylüyorum ama bir şey yoktur diyorlar. Böyle olunca söylenenler boş lâflardır ve amaçsızdır. Durumun tanımı budur." Recep Bey sözlerini şöyle sürdürdü: "Çok dikkat ettim, Rauf Bey, buraya çıktılar, sırası geldi, gerekti, başka bir tanım yaptılar, cumhuriyet sözcüğünü ağza alamadılar." "Muhterem, arkadaşlar" - dedi - şaka değil. Büyük bir devrimden çıktık, aydın bir geleceğe gidiyoruz. Bütün gerekenleri, bütün koşulları, bütün açıklığı ile bir amaca doğru yürüyoruz." Rauf Bey de: "Nedir bu küskünlük ki, sırası gelmiş ve dolayısıyla arkadaşlar fırsat vermişken, bu kutsal adı, telâffuz söylememekte dayatıp direnmişlerdir." "Ama şurası dikkate değer, bu kişi, İstanbulda, demediğini bırakmadı." "Elinden gelen her şeyi yaptı." ve "karşınıza çıktığı zaman da, bütün yaptıklarından döndü ve and ederek dedi ki, ben cumhuriyetçiyim." Bugün kendisine kuşku duyuyorum.

Bu kanının yanlış olduğuna, beni inandırmayı, kendileri için, gerekli görürlerse, çıksınlar, kürsüden ya da başka bir yerden söylesinler ki böyle bir kuşkuya yer yoktur. Böyle yapmazsa Rauf Beyin cumhuriyete olan bağlılığından, kuşku vardır ve bu kuşku sürecektir. Gerçek budur."

Recep Bey, açıklamasını bitirirken: "Muhterem arkadaşlar - dedi - bugüne değin boğazımıza kadar kan içinde yoğrularak güttüğümüz bu işi - bu kutsal yurdun yükselişini, kesinlikle sağlayacak olan - bu davayı bugünkü aşamasına kadar getirdik. Bugünden sonra en büyük yanlış, kararsızlıktır, kuşku ve açık olmamaktır. Bunların nereye vardıklarını kimse bilemez."

Recep Bey kürsüden inerken, başkanlık, isteği üzerine kendini savunmak için Rauf Beye söz verdi.

Rauf Bey - Sizin istediğiniz her zaman ve her kuşku olduğumuz zaman ben yeniden and içmek zorunda mıyım? dedi. (Zorundasın) sesleri yükseldi. Rauf Bey bu seslere: "Hayır Efendiler, kimsenin kimseden kuşkulandırmaya hakkı yoktur." cümlesile karşılık verdi.

Buna, Afyon Meb'usu Ali Bey, yerinden karşılık verdi: "Sen de o zaman, bu toprakta oturamazsın. Atalarımın, babanın ve dedenin geldiği yere gidersin. Bu toprak bunu istiyor." dedi.

Bunun üzerine, Rauf Bey karşı olduğu noktayı açıklar yollu konuşarak dedi ki: "Kayıtsız şartsız ulusal egemenlik ilkesine dayanan bir yönetimi, demokrasi denilen halk yönetimi ilkelerini oturtmak için ve bu ilkelere dayanarak millet

milletten vekâlet aldık. Birtakım arkadaşlarımız, milletin bu hakkını Meclisten alıp şu veya bu makama, Meclisi fesih ve kanunları red hakkını vermek zihniyet ve istikametini gösterdiler. İşte ben buna muhalifim."

Recep Bey, bu sözlere cevap verdi ve izah etti ki, Rauf Bey itiraz ve muhalefet ettiği zaman henüz Teşkilâtı Esasiye Kanunu ve böyle birtakım hakların kimseye verilmesi veya verilmemesi mevzuubahs dahi değildi. Bu mesailden, ancak aylarca sonra bahsolundu. Recep Bey: "Efendiler, bu mugalâta" dedi.

Rauf Bey, sebebi muhalefetini iyi anlatabilmek için, şöyle bir izahta bulunmaya lüzum gördü; dedi ki: "Efendiler, değil halifeci ve sultançı, bu makamın hukukunu almak istidadında olan, herhangi bir makamın aleyhindeyim."

Rauf Bey, halifeci ve sultançı olmadığını ifade ederken riyaseticümhur makamının, reisicumhurun aleyhinde olduğunu izah ve ilân ediyordu. Daha evvel, bilmünasibe beyan ettiğim veçhile, Rauf Bey, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti" şeklinde musır idi.. İsmi tebeddülile, yani cumhuriyet unvanı alınmış olmakla beraber, teşkilâtın o mahiyetinin mahfuziyetini temin etmek istiyordu.

Ne için? Çünkü; riyaseticümhur makamı, hilâfet ve saltanat makamlarının hukukunu almak istidadında imiş..

Efendiler, içtihat diye ortaya atılan bu sözler, Recep Beyin dediği gibi "malâyani" değil de nedir? Bu gibi sözlerle kurulan mantık "mugalâta" değil de nedir?

Bu içtihadın ve bu mantığın mana ve medlûlünü, Rauf Beyin bugünkü mesai ve faaliyeti pek güzel göstermektedir. **Fakat, biz bunu anlamak için, bugünlere kadar, intizar gâfletinde kalamazdık. Bundan dolayı bizi mazur görsünler.**

Efendiler, bugün de istizah neticelenmedi. Müzakere ertesi güne talik edildi. 8 Teşrinisani günü cereyan edecek müzakereye intizaren, biraz da, o günlerdeki bazı neşriyatı gözden geçirelim.

Vatan gazetesinin 5 Teşrinisani 1340 tarihli nüshasında, başmakalede, hükûmeti tenkit edenler ve muhalif cephe gösterenler methü sena ve hükûmet taraftarları takbih olunmaktadır. Başmuharrir "Henüz ağzını açmayan, münekkit namzetlerine karşı, hergün kulaktan kulağa yeni bir tecavüzkâr söz fısıldanıyor. Hükûmetçi hizbe mensup kime tesadüf ederseniz o günün haft emri yevmisinde mevcut sözleri aynen işitirsiniz." dedikten sonra sözlerini teyid için birtakım misaller sayıyor ve "Körkörüne emre uymayan, hakikati gören ve söylemek isteyen şahsiyetleri, ipdidadan susturmak için her vasıtaya müracaat" ediyorlar ve: "Keyfi idare, hali tabînin ve istikrarın fevkinde, bir amil mahiyetini muhafaza edecektir." diyor.

Efendiler, muharrir "haft emri yevmi" ve "keyfi idare" tabirleriyle, millete neyi haber vermek istiyordu? Hafî emri yevmiler veren, keyfi idaresini âmil kılan kimdi? Bu iphamlı tabirleri kullanan sahibi makale, nihayet, bize, "İki tarafı, bitarafane, bir hakem halile çağırıp dinlemek, riyaseticümhurun en nazik ve mühim vazifesidir" nasihatini veriyor. Bu vazifenin hemen yapılmasını istiyor ve çünkü "yarın pek geç olabilir!" diye tehdit ediyor.

Bir gün sonra, benim sene başı nutkumdan bahseden aynı muharrir, "tenkit mevli gösteren en müstakil fikirli vatandaşları, zaman zaman, bertaraf etmeye

bizi vekil etti". "Birtakım arkadaşlarımız milletin bu hakkını Meclisten alıp şu veya bu makama, Meclisi kapatmak ve kanunları tanımamak hakkını vermek düşünce ve eğilimini gösterdiler. İşte ben buna karşıyım."

Recep Bey, bu sözlere karşılık verdi ve anlattı, Rauf Bey karşı çıkıp muhalefet yaptığı zaman daha Anayasa ve böyle birtakım hakların kimseye verilmesi veya verilmemesi sözkonusu bile değildi. Bu işlerden, ancak aylarca sonra sözedildi. Recep Bey: "Efendiler, bu yanıltmacadır" dedi.

Rauf Bey, karşı çıkmasının nedenini iyi anlatabilmek için, şöyle bir açıklama yapmayı gerekli gördü; dedi ki: "Efendiler, değil halifeci ve sultançı, bu makamın haklarını alabilecek olan, herhangi bir makama karşıyım."

Rauf Bey, halifeci ve sultançı olmadığını söylerken cumhurbaşkanlığı konumuna, cumhurbaşkanına karşı olduğunu açıklıyor ve duyuruyordu. Daha önce, yeri gelip söylediğim gibi, Rauf Bey, "Türkiye Büyük Millet Meclisi" hükûmeti biçiminde direniyordu. Ad değiştirilmiş, yani cumhuriyet denilmiş olmakla birlikte örgütün o niteliğinin korunmasını sağlamak istiyordu.

Ne için? Çünkü; cumhurbaşkanı halifenin ve padişahın haklarını alabilirmiş..

Efendiler, görüş diye ortaya atılan bu sözler, Recep Beyin dediği gibi "boş sözler" değil de nedir? Bu gibi sözlerle kurulan mantık "yanıltmaca" değil de nedir?

Bu görüşün ve bu mantığın anlamını ve özünü, Rauf Beyin bugünkü çalışma ve çabaları pek güzel göstermektedir. **Ama, biz bunu anlamak için, bugünlere kadar, beklemek aymazlığında kalamazdık. Bundan dolayı bizi bağışlasınlar.**

Efendiler, bugün de gensoru sonuçlanmadı. Görüşme ertesi güne bırakıldı. Sözü 8 Kasım günü yapılacak görüşmelere getirmeden, biraz da, o günlerdeki kimi yayımları gözden geçirelim.

Vatan gazetesinin 5 Kasım 1924 tarihli sayısındaki, başyazıda, hükûmeti eleştirenler ve muhalif duruma geçenler göklere çıkarılmakta ve hükûmet yanlılar kınanmaktadır. Başyazar "daha ağzını açmayan, eleştirici adaylarına karşı, hergün kulaktan kulağa yeni bir saldırgan söz fısıldanıyor. Hükûmetçi gruptan kime rastlarsanız o gün verilen gizli emirde bulunan sözleri olduğu gibi işitirsiniz." dedikten sonra sözlerini doğrulamak için birtakım örnekler sayıyor ve: "Körükörüne emre uymayan, gerçeği gören ve söylemek isteyen kişileri, başlangıçta susturmak için her araca başvuruyorlar" ve: "Keyfe göre yönetim, doğal ve kararlı durumun üstünde bir etmen niteliğini sürdürüp gidecektir." diyor.

Efendiler, yazar "gizli emir" ve "keyfe göre yönetim" deyimleriyle, millete neyi haber vermek istiyordu? Gizli emirler veren, keyfine göre yönetim yürüten kimdi? Bu kapalı deyimleri kullanan yazı sahibi, en sonu, bize, "iki yanı, yan tutmadan, bir hakem gibi çağırıp dinlemek, cumhurbaşkanlığının en ince ve önemli görevidir" öğüdünü veriyor. Bu görevin hemen yerine getirilmesini istiyor ve çünkü "yarın pek geç olabilir" diye gözdağı veriyor.

Bir gün sonra, benim yıl başı nutkumdan sözedem bu yazar, "eleştiri eğilimi gösteren en özgür düşünceli vatandaşları, zaman, zaman, susturmaya çalışan te-

Mecliste yapılan görüşmelerin muhalif başındaki yankısı

Mecliste yapılan müzakerelerin muhalif matbuatta akisleri